

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EKONOMİK KALKINMADA
PAMUK (1908-1938)**

Yüksek Lisans Tezi

Merve Nil Cankurtaran

Sivas

Mart 2022

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E EKONOMİK KALKINMADA
PAMUK (1908-1938)**

Yüksek Lisans Tezi

Merve Nil Cankurtaran

Tez Danışmanı

Doç.Dr. Ayşe Yanardağ

Sivas

Mart 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

....../....../....

Merve Nil CANKURTARAN

ÖN SÖZ

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi konumundadır. Ekonomisini geliştirmek için tarım ürünlerinden alınan verimi her dönemde arttırmaya çalışmıştır. Pamuk ise yetiştiği ülke topraklarında sanayisi ile ekonomiye ciddi anlamda katkıda bulunan bir bitki olma özelliği taşır. Sanayi Devrimi ile birlikte pamuğun tekstil sanayindeki yeri daha da artmış, bu durumun fark edilmesiyle beraber toprakları pamuk yetiştirme açısından uygun olan ve daha önce de bu bitkinin tarımının yapıldığı Osmanlı Devleti harekete geçmiş ve Cumhuriyet Dönemine kadar uzanan pamuk çalışmaları başlamıştır. Mevcut çalışma pamuğun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ekonomik kalkınmada ki rolünü incelemiş ve ekonomik kalkınma içinde nasıl bir yeri olduğuna değinmiştir.

Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan, TBMM Zabıt Cerideleri'nden, daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalardan, belirli dönemlerde pamuk hakkında dergilerde yazılmış yazılardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın her safhasında kendi bilgi ve birikimleriyle yolumu aydınlatan ve desteklerini esirgemeyen sayın danışman hocam Doç. Dr. Ayşe YANARDAĞ'a ve her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkür ederim.

Merve Nil CANKURTARAN

SİVAS 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. 20.YY'A KADAR DÜNYA'DA VE OSMANLI'DA PAMUK.....	5
1.1. Pamuğun Tarihsel Gelişimi	5
1.2. Sömürgecilik Faaliyetlerinde Pamuk	8
1.3. Osmanlı'da Başlangıçtan 1838'e Kadar Pamuk.....	11
1.4. Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e Tarım ve Pamuk	13
1.5. Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e Kadar Tarım Eğitimi	14
1.6. Osmanlı'da Pamuktan Alınan Vergiler	18
1.7. Yabancı Yatırımcıların Osmanlı Topraklarında Pamuk Faaliyetleri	22
İKİNCİ BÖLÜM	27
2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDEN KURTULUŞ SAVAŞI SONUNA KADAR TARIM VE PAMUK (1908-1922).....	27
2.1. İttihat ve Terakki Dönemi Pamuk Politikası	27
2.2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Pamuk Üretimi	32
2.2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Dünya'da Pamuk Üretimi.....	32
2.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Pamuk Üretimi	34
2.3. İttihat ve Terakki Dönemi'nde Tarım Eğitimi	37
2.4. Fransızlar'ın Adana'yı İşgali ve Pamuk	40
2.5. Kurtuluş Savaşı Dönemi TBMM'de Pamuk	47
2.6. İşgalden Kurtulan Bölgelerde Tarım Faaliyetleri ve Pamuk.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	55
3. CUMHURİYET DÖNEMİ TARIM VE PAMUK (1923-1938)	55
3.1. Cumhuriyet Dönemi Pamuk Kongreleri.....	55
3.1.1. 1924 Adana Birinci Pamuk Kongresi	55
3.1.2. 1925 Adana İkinci Pamuk Kongresi	56
3.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Tarım ve Pamuğa Olan Etkisi	62
3.2.1. Dünya Ekonomik Buhranı ve Tarıma Etkisi.....	62
3.2.2. Dünya Ekonomik Buhranı Karşısında Türk Tarımı ve Pamuk.....	64
3.2.3 Türkiye’de Dünya Ekonomik Buhranına Karşı Alınan Tedbirler ve Pamuk	66
3.3. Atatürk Dönemi Tarım ve Pamuk Politikaları.....	70
3.3.1. Tarım Politikaları	70
3.3.2. Pamuk Politikaları.....	77
3.3.2.1. Pamuk Hastalıklarıyla Mücadele	77
3.3.2.2. Tohum Islahı Meselesi	79
3.3.2.3. Pamuk Hakkında Düzenlemeler.....	84
3.3.2.4. Pamuk İstasyonları	87
3.3.2.5. Pamuk Tarımının Gelişmesi İçin Verilen Krediler	88
3.3.2.6. Pamuk Tarımı İçin Kurulan Şirketler ve Fabrikalar	89
3.3.2.7. Yabancı Devletlerle Temaslar	93
3.4. Atatürk Dönemi Tarım Eğitimi	96
SONUÇ	103
KAYNAKLAR.....	105
ÖZ GEÇMİŞ.....	123

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
BCA.	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA.	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
çev.	: Çeviren
C.	: Cilt
H.	: Hicri
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 1915 Yılında Avrupa'nın Çeşitli Ülkelerinde Dokuma Tezgahları	32
Tablo 2. 1914-1917 Yılları Arasında Dünya'da Pamuk Üretimi	33
Tablo 3. 1908-1919 Yılları Arasında Adana'da Pamuk Üretimi	36
Tablo 4. Adana'da 1905-1924 Yılları Arasında Pamuk Üretim Miktarları	62
Tablo 5. Edirne Pamuk Denemesi	82
Tablo 6. Tekirdağ Pamuk Denemesi	82
Tablo 7. Çanakkale Pamuk Denemesi	83
Tablo 8. 1930'lu Yıllarda Adana'da Pamuk İle İlgili Fabrikalar	92

ÖZET

Geçiminin çoğunu tarımdan sağlayan Osmanlı Devleti pamuk tarımının gelişimiyle yakından ilgilenmiştir. Çünkü pamuğun da diğer bitkilerde olduğu gibi doğası gereği elverişli topraklara ihtiyacı vardır. Böyle bir imkânı bulunan ve pamuk yetiştirmek için verimli topraklara sahip olan Osmanlı Devleti bu durumdan faydalanmak istemiştir. Fakat sadece verimli toprakları bulunması yeterli değildir. Pamuk, sanayisi olan bir bitkidir ve üretiminden istenilen faydanın sağlanması için sanayisinin de üretimi kadar gelişmiş olması gerekir. Ancak Osmanlı Devleti ve devamında Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne yazık ki böyle bir sanayileşme söz konusu değildi. Buna rağmen ekonomik kalkınma bağlamında pamuk tarımı için atılan adımlar önemlidir. Başlangıçta Osmanlı'da ilkel yöntemlerle sürdürülen pamuk tarımı zamanla özellikle son döneme doğru modernleşme ekseninde kendini geliştirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde bu durumun daha sistematik bir hale geldiği gözlemlenebilir. Zaman zaman pamuk tarımını geliştirmek için yabancı ülkelere yardım alındığı da olmuştur.

Hazırlanmış olan “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ekonomik Kalkınmada Pamuk (1908-1938)” isimli bu tezde ziraatın, özel anlamda da pamuk tarımının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e olan yolculuğu, tezin konusu olan ekonomik kalkınma ekseninde ele alınmıştır. Toplam üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde başlangıçtan 20.yüzyıla kadar dünyada ve Osmanlı'da pamuğun tarihsel gelişimi genel olarak ele alınmıştır. Bölüm pamuğun tarihsel gelişimi, Osmanlı'ya giriş serüveni, öneminin anlaşılmasına başlanması gibi konuları incelemiştir. Bu bölümde daha çok telif eserler kullanılmış, zaman zaman Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nden belgelere de yer verilmiştir.

İkinci bölüm İttihat ve Terakki döneminden Kurtuluş Savaşı sonuna kadar tarım ve pamuk konusuyla ilgilidir. Bu kapsamda İttihat Terakki'nin tarım ve pamuk politikası yanında Birinci Dünya Savaşı yıllarında pamuk üretimine, tarım eğitime, Fransızlar'ın Adana'yı işgali sırasında pamuk konusuna, Kurtuluş Savaşı sırasında Meclis'te pamuk ile ilgili tartışmalara ve işgalden kurtarılan bölgelerde tarımı ve pamuğu yeniden kalkındırma işlemlerine değinilmiştir. Bu bölümde telif eserlerin

yanında; Meclis-i Mebusan ve TBMM Zabıt Cerideleri'nden, dönemin gazete ve dergilerinden yararlanılmıştır.

Üçüncü ve son bölüm ise Cumhuriyet Dönemi tarım ve pamuk konusuna ayrılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından 1938 dönemine kadar olan bu bölümde toplanan pamuk kongrelerinden, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın tarıma ve pamuğa olan etkisinden ve Atatürk Dönemi tarım ve pamuk politikalarından bahsedilmiştir. Bölüm için, toplanan kongrenin zabıtlarından, yine telif eserlerden, özellikle Atatürk Dönemi pamuk politikaları bölümünde ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pamuk, Tarım, Ekonomik Kalkınma.

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which made most of its livelihood from agriculture, was closely interested in the development of cotton agriculture. Because cotton, like other plants, needs suitable soils by nature. The Ottoman Empire, which had such an opportunity and had fertile lands to grow cotton, wanted to take advantage of this situation. But having fertile soils alone is not enough. Cotton is a plant with an industry and its industry must be as developed as its production in order to provide the desired benefit from its production. However, unfortunately, such an industrialization was not in question in the first years of the Ottoman Empire and later the Republic. Despite this, the steps taken for cotton farming in the context of economic development are important. Cotton farming, which was carried on with primitive methods in the Ottoman Empire at the beginning, developed itself in the axis of modernization, especially towards the last period. It can be observed that this situation became more systematic in the Republican Period. From time to time, assistance was received from foreign countries to develop cotton farming. However, the type of aid received is important in terms of preventing the country from becoming a colony.

In this thesis titled "Cotton in Economic Development from the Ottoman Empire to the Republic (1908-1938)", the journey of agriculture, in particular cotton farming, from the Ottoman Empire to the Republic is discussed in the axis of economic development, which is the subject of the thesis. In the first part of the thesis, which consists of three parts in total, the historical development of cotton in the world and in the Ottoman Empire from the beginning to the 20th century is discussed in general. In this section, mostly copyrighted works were used, and from time to time, documents from the State Archives Presidency, Prime Ministry Ottoman and Republic Archives were also included. The chapter is important in terms of topics such as the historical development of cotton, its adventure in the Ottoman Empire, and the beginning of its importance.

The second part is about agriculture and cotton from the period of Union and Progress to the end of the War of Independence. In this context, besides the

agriculture and cotton policy of the Union and Progress, cotton production during the First World War, agricultural education of the Union and Progress Period, cotton during the French occupation of Adana, discussions about cotton in the parliament during the War of Independence and the areas liberated from the occupation. agriculture and cotton re-development processes are mentioned. In this section, besides the copyrighted works; The newspapers and magazines of the period were used from the Parliamentary Mebusan and the Grand National Assembly of Turkey Minutes.

The third and final chapter is devoted to the Republic Period agriculture and cotton. These gathered cotton congresses from the sale of the Republic until 1938, the 1929 World Economic Depression to agriculture and cotton, and the agriculture and policies of the Atatürk period are mentioned. The minutes of the congress collected in this section, copyrighted works, and especially for the section on cotton policies of the Atatürk Era, the Republic Archive of the Presidency of State Archives were used.

Key Words: Cotton, Agriculture, Economic Developmen

GİRİŞ

İnsanoğlu yerleşik hayata geçtiğinden beri toprağı ekip biçmeyi keşfetmiş ve geçiminin çoğunu topraktan sağlamıştır. Zamanla durum kendi kendine yetebilmek için ekip biçmekten ileri gitmiş ve tarımdan ekonomik anlamda fayda sağlanmaya başlamıştır. Verimli topraklara sahip ülkeler bu anlamda önemli avantajlar elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti de geçiminin çoğunu tarımdan sağlayan verimli ve geniş topraklara sahip bir ülke konumunda olmuştur. Ekonomisinin büyük bölümünü tarımın oluşturduğu her ülke için ziraat, ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir unsurdur. Pamuk ise giyim, sağlık ve kozmetik sektöründen gıdaya ve kâğıt yapımına kadar hemen hemen her alanda kendine yer edinmiş önemli bir bitkidir. İlk keşfedildiği zamanlardan bu yana dokuma sanayiinin hammaddesini oluşturan bu bitkinin çeşitli sektörlerde kullanımının artmasına bağlı olarak ekonomik değeri de artmış ve devletlerin kalkınması için önemli bir bitki haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde pamuğun önem kazanması ve diğer ülkeler tarafından dikkat çekmesi ise 1861 yılında Amerikan İç Savaşıyla beraber olmuştur. Amerika'dan ihtiyacı olan pamuğu savaş nedeniyle temin edemeyen ve yeni arayışlar içine giren İngiltere yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir. Daha önceden de Osmanlı topraklarında pamuk üretimi yapılmıştır. Üretim kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış ihracat olanağı da sağlamıştır. Pamuğun önemi Osmanlı Devleti'nin son döneminde daha çok anlaşılmıştır. Buna karşılık bitkinin ıslahı, üretiminin arttırılması ve geliştirilmesi yönünde yapılan çalışmalar ve konunun her açıdan ele alınıp incelenmesi ise Cumhuriyet dönemini bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra millet her açıdan zor günler yaşamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ise sıra ülkenin kalkınmasına gelmiş ve çalışmalar hiç vakit kaybetmeden başlamıştır. Özel olarak pamuk bitkisi de bu kalkınmanın bir parçası olmuş gerek üretimi arttırmak gerekse fabrikalarda yerli üretim yapabilmek için çaba sarf edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte tarıma ve özel anlamda pamuğa verilen önem giderek daha da artmıştır. Ülkenin, tam bağımsızlığını kazanabilmesi için ekonomik kalkınma ön planda tutulmuş, her açıdan kendi kendine yetebilen ve üreten bir ülke konumuna gelmesi hedeflenmiştir. Bunun

için daha önce Osmanlı’da modernleşme kapsamında yapılan yenilikler Atatürk Dönemi’nde de devam etmiş ve bir takım çalışmalar yapılmıştır.

Pamuk konusu başka çalışmalara da konu olmuştur. Fakat her biri konuyu ele alış biçimi, konu kapsamı, bölgesel sınırlamalar olarak birbirinden ayrılır niteliktedir. Konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz;

Öncelikle tezimize konu itibariyle yakınlık gösterse de gerek tarihsel sıralama gerekse konunun ele alınışı bakımından farklılıklar taşıyan 2001 tarihli Birsen Yavuz’un *Türkiye Tarımında Pamuğın Yeri ve önemi (1923-1950)*¹ isimli yüksek lisans tezinde pamuk konusu işlenmiştir. Toplamda beş bölümden oluşan tezin ilk bölümü Osmanlı Devleti’nin son yıllarında pamukçuluk ile ilgili olup son bölüm İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra pamuk üretimini ele almıştır.

Avusturyalı bir gazeteci olan Antoine Zischka’nın *Gizli Pamuk Harbi*² isimli eseri pamuğın nasıl var olduğundan başlayarak, dünya piyasalarının pamuk için mücadelelerini anlatan önemli bir eserdir.

Pamuğın başrol oynadığı tezlerden biri de Bayram Evin’e ait olan *XIX. yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova’da Pamuk retimi (1850-1900)*³ isimli eserdir. 2016 yılına ait olan tez hayli kapsamlıdır. 1850-1900 yılları arasında Çukurova’da pamuk üretimini inceleyen tezde önce “ticari bir meta” olarak pamuk ele alınmış daha sonra Çukurova üretimine geçerek bilgi verilmiştir. Aynı zamanda tezde, pamuk üzerinden alınan vergilere ve pamuk üretim alanları için uluslararası mücadelelere de değinilmiştir.

Sven Beckert’in *Pamuk İmparatorluğu*⁴ isimli eseri ise pamuğu “küresel bir meta olarak değerdendirmiş ve kapitalizm bağlamında incelemiş bir eserdir. Dünya piyasalarında pamuk için önemli olan isimlere de yer verilmiş ve Amerikan İç Savaşı’nı da ele almıştır.

¹ Birsen Yavuz, *Türkiye Tarımında Pamuğın Yeri ve nemi (1923-1950)*, İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

² Antoine Zischka, *Gizli Pamuk Harbi*, ev.Hamdi Varoğlu, Dn ve Yarın Tercüme Külliyatı, İstanbul 1938.

³ Bayram Evin, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova’da Pamuk retimi (1850-1900)*, Kahramanmaraş Sütü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Ocak 2016.

⁴ Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu*, Say Yayınları, İstanbul 2018.

Ayça Aslıhan Özüdoğru'nun Adana'da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi⁵ isimli tezi doğrudan pamuk tarımı ile ilgili olmasa da pamuk hakkında oldukça önemli bilgiler içermektedir. Özellikle 1860-1960 yılları arasında Adana'da bulunan pamuk fabrikalarını incelemesiyle konumuz açısından önemli olan bu tez pamuk üretimi ve pamuk tarımı hakkında da önemli bilgiler içermektedir.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından yayınlanan Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri⁶ isimli eser Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'in ilanına ve sonrasına kadar tarım hakkında bilgiler içermektedir.

Ergün Ballı'ya ait II. Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları⁷ isimli doktora tezi adından da anlaşılacağı üzere II. Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikalarını gözler önüne sermiştir. Toplam altı bölümden oluşan tez köylü ve toprak meselesi, Meşrutiyet Dönemi'nde tarım kooperatifleri, tarımda makineleşme gibi konulara değinmiştir.

Şevket Pamuk'un, Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme⁸ isimli eseri tarımın ekonomik kalkınma politikaları içindeki yeri ve önemini anlamak açısından önemli bir eserdir.

Cezmi Yurtsever tarafından hazırlanan Çukurova'da Tarımın Tarihi⁹ isimli eser Çukurova'nın antik döneminden itibaren bölgenin özellikle tarımsal gelişimini ele almıştır. Eserde tarımda yaşanan gelişmeler ve pamuğun bölgeye olan katkılarına sıkça değinilmiştir.

Bu çalışmalar dışında pamuk konusu çeşitli makale ve bildirilere de konu olmuştur. Aynı zamanda konuyla dolaylı yoldan ilgisi olan başka çalışmalardan da

⁵ Ayça Aslıhan Özüdoğru, *Adana'da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2010.

⁶ Tayfun Çağlayan, *Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004.

⁷ Ergün Ballı, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2017, İstanbul.

⁹ Cezmi Yurtsever, *Çukurova'da Tarımın Tarihi*, Favori Basım, Adana Mayıs 2013.

yararlanılmıştır. Yine konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nden, TBBM Zabıt Cerideleri'nden, dönem gazetelerinden, süreli yayınlardan ve T.C Resmi Gazeteden de yararlanılmıştır. Kullanılan tüm bu belgeler konunun amacına uygun olarak, ilgili başlıklar altında kaynağı dipnotta belirtilerek verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 20.YY'A KADAR DÜNYA'DA VE OSMANLI'DA PAMUK

1.1. Pamuğun Tarihsel Gelişimi

Tarihten önceki zamanlara ait mağaralarda bulunan resimler ve oymalar insanların en az on bin seneden beri giyinmekte olduğunu kanıtlar niteliktedir¹⁰. Bu giyinme ihtiyacı değişmese de giyinmek için kullanılan materyaller zaman içinde değişip gelişmiştir. Bu materyallerin başında da pamuk gelmektedir. Pamuğun eski çağlardan beri bilindiği kabul görülse de ilk olarak nerede ve nasıl ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi yoktur. Bununla beraber Hindistan'daki İndus ile Mısır'daki Nil Nehri çevresinde bulunan ve M.Ö. 3000'li yıllara ait olduğu tahmin edilen kumaş kalıntıları, bu bölgelerde pamuğun üretildiğine dair kanıt olarak gösterilebilir¹¹. Aynı zamanda M.Ö. 1500'de yazılmış bir Hindu ilahisinde de pamuktan söz edilmiştir¹². Buhtunnasr zamanına ait bir vesikada ise pamuk “beyaz altın” adıyla anılmaktadır¹³.

Arkeolojik kanıtlara göre eski dünyaya Hindistan'dan yayılan pamuk Hintçe de (Sanskritçe) “karbasa”, Arapça da “kutn”, Kaşgarlı Mahmud Divanı Lügati't – Türk'te “bamuk”, Fransızca “coton”, İngilizce de “cotton” ve İspanyolca da “algodon” olarak ifade edilmiştir¹⁴. Manu kanunlarında da pamuktan söz edilerek pamuğa “karpasi” denilmiştir. Bu kanunlara göre pamuk, rahipler tarafından tapınak bahçelerinde yetiştirilmiştir. Aynı zamanda rahipler, dini bir simge olarak pamuktan yapılma kumaşları alınlarına yapıştırmışlardır¹⁵. Türkçeye ise Farsça penbe-panbûk kelimesinden geçmiştir. Kepez kelimesi de pamuk için kullanılmış ve pamuk

¹⁰ Antoine Zischka, *Gizli Pamuk Harbi*, çev.Hamdi Varoğlu, Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı, İstanbul 1938, s.11.

¹¹ Bayram Evin, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova'da Pamuk Üretimi (1850-1900)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Ocak 2016, s.1.

¹² Öznur Köse, *Pamuk Yağı-Metanol Enzimatik Transesterifikasyon Reaksiyonunun İncelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Haziran 1999, s.4.

¹³ Antoine Zischka, age. s.14.

¹⁴ Bayram Evin, agt. s.17.

¹⁵ Ayhan Barut, “Pamuğun Tarihçesi ve Çöküşü”, *Cine Tarım Dergisi*, sayı 46.

tarlalarına kepezlik denilmiştir. Memlûkler’de kelime “kebes” olarak başlık, şapka, kalpak manasında kullanılmıştır¹⁶.

Heredot yazdığı eserinde pamuktan söz ederken pamuğa yün ağacı demiş ve pamuğun cins ve güzellik olarak koyun yününden daha güzel olduğunu söylemiştir¹⁷. Yine Heredot Hindistan’da yaşayan kadınların pamuğun liflerini tohumlarından ayırdıktan sonra eğirerek bunlardan tezgâhlarda bez dokuduklarını anlatmıştır¹⁸. XIV. yüzyılda yaşamış olan Jean de Mandeville ise pamuğu, pamuk ağaçlarının içinde yaşayan, otlarla beslenen, gece vakti çayırarda gezen, kızartılacak olursa çok lezzetle yenilebilen ve bütün bunlara rağmen, yine şeytandan bozma bir mahluk olan küçük bir hayvan diye tarif eder. Aslında Mandeville’nin bu tanımının sebebi pamuğu oldukça mükemmel bir bitki olarak görmesinden ileri gelmektedir¹⁹.

Bir rivayete göre pamuğun kullanımı Hz. Adem ve Havva ile başlamıştır. Bu rivayete göre cennetten yeryüzüne çıplak bir şekilde inen Hz. Havva Hz. Adem’e sıcak havadan rahatsızlık duyduğunu söylemiş ve Hz. Havva’nın bu şikayeti üzerine Cebrail bir parça pamuk getirip Hz. Havva’ya ip yapmasını ve dokumayı öğretmiştir²⁰.

Pamuğun erken dönem toplumlarındaki önemli rolünün kanıtları, çoğu halkın kuruluş mitolojilerinde ve kutsal metinlerinde bulunabilir. Pamuk, Hindu yazıtlarında sık sık ön planda görülmüştür. Hindu inancına göre Vişnu, güneş ışınlarını kendisi için bir elbise olarak dokumuştur. Batı Afrika’daki halklar, dokuma becerilerinin bir örümcek ilahı olan Ananse’den geldiğine, Kuzey Amerika’daki Hopi’ler bir örümcek tanrıçanın pamuk eğirip ördüğüne Navohalar ise, Güneş Işını ile Gün Işığı’nın dört oğlundan biri olan Begochiddy’nin dağları ve böcekleri yaptıktan sonra, pamuğu yaratıp diktiğine inanmışlardır²¹.

Görüldüğü üzere kendisi hakkında pek çok inanış bulunan pamuk bitkisinin yetiştiği alanlar kâşiflerin gözlemlerine de konu olmuştur. Örneğin Kristof Kolomb

¹⁶ Nebi Bozkurt, “Pamuk” TDVİA, C. 34, s.154.

¹⁷ Vahid Fikri, *Nazari ve Ameli Pamukçuluk Mısır’da Pamuk Ziraatı*, İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul 1341. s. 26; Nebi Bozkurt, “Pamuk”, TDVİA, C. 34, s.154.

¹⁸ Öznur Köse, a.g.t. s. 4.

¹⁹ Antoine Zischka, a.g.e. s. 19.

²⁰ Nebi Bozkurt, “Pamuk”, TDVİA, C. 34, s. 155.

²¹ Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu*, Say Yayınları, İstanbul 2018, s.29.

1492’de Batı Hint Adaları’nı keşfederek adalarda pamuk üretiminin yapıldığını gözlemlemiştir. Bunun dışında Meksika’ya gitmiş olan Hernan Cortes ve Peru’ya giden Francisco Pizarro de bu bölgelerde halkın pamuk ipliğinden bez dokuduğuna şahit olmuştur. Amerika keşfedildiği zaman bölgeye Avrupa’dan gelen göçmenler de kısa zamanda bu kıtada pamuk yetiştirmeye başlamışlardır²².

Pamuk zaman içinde yayılmaya başlamış ve Hindistan’dan Çin’e ve Japonya’ya ithali gerçekleşmiştir. Çeşitli tarihi olaylar sayesinde pamuk bölgeden bölgeye yayılmıştır. Yayılması ile ilgili dikkat çekici bir örnek dokumacılığın Avrupa’ya Türkler tarafından gelmiş olması meselesidir. Buna göre Haçlı Seferleri sırasında savaşa katılan Türkler’in Felemenkler tarafından esir edilmesiyle içlerinde bulunan birkaç sanatkâr, Türklerden dokuma usulünü öğrenmişlerdir. Öğrendikleri bu bilgileri gittikleri ülkelerinde kullanmışlar daha sonra çıkan ihtilaller neticesinde İngiltere’ye göç edip dokumacılığın bu bölgede gelişmesine ve yayılmasına sebep olmuşlardır²³. Çukurova’da pamuk üretimine ise ilk kez Ramazanoğulları Beyliği Dönemi’nde rastlanmaktadır. Beylik’teki ağır vergiler sebebiyle pamuğun üretiminde gelişme sağlanamamış, Çukurova’nın Osmanlı Devleti yönetimine geçmesiyle birlikte bölgede pamuk üretiminin artışı ve gelişimi gerçekleşmiştir²⁴.

Ebegümecei familyasından olan pamuk; genellikle ılıman iklimin hâkim olduğu yerlerde bulunan nehir ve deniz kenarlarındaki nemli, alüvyonlu topraklarda yetiştirilir. Pamuğun Dünya genelinde en yoğun yetiştirildiği alanlar, yengeç ve oğlak dönencesi arasında kalan bölge ile 36 ve 44 paralelleri arasında bulunan tropikal ve subtropikal bölgelerdir. Avustralya, Afrika, Arizona, Orta Amerika, Aşağı Kaliforniya, Brezilya ve Meksika pamuk üretiminde başı çeken yerler olmakla birlikte buralarda üretilen pamukların cins ve özellikleri birbirinden farklılık gösterir²⁵. Aynı zamanda genetik olarak dört farklı pamuk türü gelişmiştir. Bunlar; Orta Amerika kökenli *G. Hirsutum*, Güney Amerika kökenli, *G. Barbadosense*, Afrika kökenli, *G. Harbaceum* ve Asya kökenli *G. Arboretum* türleridir²⁶.

²² Ayça Aslıhan Özüdoğru, agt. s, 61.

²³ Vahid Fikri, a.g.e. s. 26

²⁴ Ersin Kandemir, “Türk Pamuk Sanayi ve İhracat Olanakları”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S: 3, Erzurum 1978, s. 105.

²⁵ Bayram Evin, agt. s.17.

²⁶ Sven Beckert, age. s.30.

İngiltere’de başlayan sanayi devrimi ile beraber pamuğa verilen önem daha da artmış zamanla gelişen tekstil sektörü dünya piyasasında pamuğa daha fazla rol biçmiştir. Öyle ki pamuk, tekstil sanayisine lifi ile, yağ sanayisine çiğdi ile, hayvancılık sektörüne küspesi ile katkıda bulunurken aynı zamanda pek çok patlayıcı maddenin de esasını oluşturmuştur. Bu denli önemli bir bitki olan pamuğun Osmanlı topraklarında tam anlamıyla önem kazanması ise 1861 Amerikan iç savaşının çıkmasıyla beraber olmuştur.

Yaşanan iç savaşla birlikte ihtiyacı olan pamuğu Amerika’dan temin edemeyen İngiltere, çareyi Çukurova topraklarında aramış ve yaşanan savaştan sonra pamuk Çukurova’da önemli bir ürün haline gelmiştir²⁷.

1.2. Sömürgecilik Faaliyetlerinde Pamuk

Sömürgecilik eski Yunan ve Roma uygarlıklarında da görülmesine rağmen esas itibariyle XV. yüzyılda Coğrafi Keşiflerle başlamıştır. Keşiflerin başlamasıyla dünya hâkimiyeti Doğu’dan Batı’ya geçmiştir. Böylece Batı, bilim ve teknik anlamında üstünlük elde etmiş büyük oranda dünyaya hâkim olmuştur²⁸. Sömürgecilik, ekonomik yönü ağır basan bir faaliyet olma özelliği taşır. Portekizler ve İspanyollar tarafından başlatılan bu harekete sonraki yıllarda Hollanda eklenmiştir. Sömürgeciliğin asıl gelişme gösterdiği zaman ise İngiltere ve Fransa gibi devletlerin sömürgecilik yarışında kendilerine yer edinmeye başladıkları dönem olmuştur. Özellikle Sanayi²⁹Devrimi’nin ardından hammadde ve iş gücünün artmasıyla beraber pazar ihtiyacı da artmış bu durum dünya devletlerini sömürge yarışı içerisine sokmuştur. Dünyada sömürge sahibi olmak büyük devlet olmanın koşulu olarak algılanınca zamanla Almanya, İtalya ve Belçika gibi devletler de sömürge elde etme rekabetine katılmaya başlamıştır³⁰. Pamuk ve şeker tarlalarında

²⁷ Sacit Uğuz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mersin Limanında Pamuk Ticareti”, *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, İstanbul 2016 s. 257.

²⁸ Ahmet Utku Özensoy, “15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C: 5 S: 3, 2019, s. 820.

²⁹ Sanayi kelimesinin orijinali Latince’deki “industria” olup Fransızca’ya “industrie” biçiminde geçmiştir. Türkçe ’de zaman zaman Fransızca okunuşu ile “endüstri” olarak kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde sanayi kelimesi “ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü, işleyim, uran, endüstri” olarak tanımlanmıştır. Ayça Aslıhan Özudoğru, agt. s. 2.

³⁰ Hasan Aydın, “Avrupalıların Karanlık Yüzü: Sömürgecilik”, *Afrika Araştırma Derneği*, Ekim 2017.

zorla çalıştırılan Afrikalı köleler adeta sömürgeciliğin devamını sağlayan bir unsur olmuşlardır³¹.

Avrupa’da Sanayi Devrimi XIX. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Yaşanan devrimle birlikte modern bir sömürgecilik anlayışı doğmuştur. Sanayi Devrimi’ni gerçekleştiren ülkeler sanayi ürünlerinin üretici ve ihracatçısı konumundayken, devrimi gerçekleştirememiş ülkeler bu ürünlerin pazarı konumunda kalmışlardır³². İnsanoğlunun giyimi için çok eski zamanlardan beri kullanılan pamuğun önem kazanması da Sanayi Devrimi sonucunda olmuştur. Bu dönemde buhar gücüyle çalışan makinelerin kullanımı ile tekstil sanayii de hızla gelişmiş ve bu durum üretimin artmasına yol açmıştır. Üretimin artmasıyla doğru orantılı olarak işlenmemiş pamuk tüketimi de artmış, pamuk fiyatları düşmüştür³³.

Dokuma sektörü Sanayi Devrimi ile birlikte en hızlı gelişen sanayi kollarından biri olmuştur. Sektördeki ilk makineleşme ise ipek alanında görülmüş fakat fabrikaların çağdaş hali pamuklu dokuma sektöründe kullanılmıştır³⁴. Dokumacılıkta elle üretiminin yerini makinenin alması ise ilk kez İngiltere’de gerçekleşmiştir. Tekstil endüstrisinde, Watt’ın buharlı makinesinden etkilenilerek Cartwright tarafından gerçekleştirilen ilk mekanik dokuma tezgâhı İngiltere’de üretilmiştir. Bu makineleşme kısa sürede Amerika’ya sıçramış, 1794 yılında ilk çırçır makinesi Eli Whitney tarafından icat edilmiştir. 1796 yılında Hogden Holmes’in çırçır makinesini geliştirilmesiyle pamuklu dokuma daha da ilerlemiştir. Mc. Charty tarafından 1840 yılında ilk merdaneli çırçır makinesinin icadı, 1805’te Jacquard tarafından kendi adını taşıyan dokuma makinesinin yapılması ve 1828 yılında Thorp’un eğirme makinesini bulmasıyla dokumacılıkta makineleşme ileri bir düzeye taşınmış ve bu sayede üretimini artıran İngiltere pazar alanını daha da genişletmiştir. Günden güne zenginliği artmış olan İngiltere sanayi alanında büyümesini, hemen hemen sıcak bölgelerdeki her yerde pamuk yetiştiriyor olmasına bağlamıştır³⁵.

³¹ Erdoğan Uygur, Fatma Uygur, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 17 S:3, 2014, s. 275.

³² Anıl Emre Biber, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğin Evrimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C: 6 S: 1, 2009, s. 31.

³³ Sacit Uğuz, agm. s. 259.

³⁴ Ayça Aslıhan Özudoğru, agt. s. 9.

³⁵ Bayram Evin, agt. s. 17.

Pamuk yetiştirmeye bu derece önem vermesinden de anlaşılacağı gibi İngiltere pamuk sektöründe varlığını devam ettirmeye kararlıdır.

Dokuma sanayisi İngiltere ekonomisi için çok büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki, J.A. Schumpeter İngiltere sanayi tarihinin (1787-1842) tek bir sanayinin (pamuklu sanayi) tarihine indirgenebileceğini söylemiştir³⁶. Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlamasının ülkenin zenginliğine önemli ölçüde katkısı olmuştur. Bu zenginlikle beraber sömürge sayısının fazla olması İngiltere'ye hammadde kaynakları için geniş pazar olanakları sunmuştur³⁷.

XIX. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi üretim teknolojilerinin gelişmesini sağlamış, üretim teknolojilerinin gelişmesi de hem hammadde ihtiyacını hem de üretimi artırmıştır. Üretilen ürünlere yeni pazarlar aranırken hammadde ihtiyacını karşılamak için yeni üretim alanları araştırılmaya başlanmıştır³⁸. XIX. yüzyılda Sanayi Devrimini gerçekleştiren Avrupa ülkeleri, sanayi bakımından geri kalmış ülkelerin pazarlarını ele geçirmişlerdir³⁹.

İngiltere'de yünlü dokuma gelişmişti ancak Sanayi Devrimi pamuk ile birlikte gelmiştir. Aslında topraklarında pamuk yetişmediği için Avrupa'da pamuğu son kabul eden devlet İngiltere olmuştur. İngiltere'nin pamuk ithalatını yasaklamasına rağmen bu durum pamuklu dokumanın yayılmasına engel olamamıştır. Hızla yayılan pamuklu dokuma İngiltere'nin tüm önlemlerine rağmen yünlü dokumayı geçmiş ve yünlü dokuma yerini pamuklu dokumaya bırakmak zorunda kalmıştır. İngiltere dokuma sektörü kendisine merkez olarak Lancashire'i seçmiştir. Bunun nedeni, Lancashire'in Liverpool Limanı'na yakın olmasının nakliye masraflarını azaltması ve sanayide su gücünden faydalandığı için su kaynakları açısından zengin olmasıdır⁴⁰.

³⁶ Ali Bilgenoğlu, "Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı'nın Sürece Olan Katkısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:3 S:11, 2010, s. 149.

³⁷ Ayça Aslıhan Özudoğru, agt. s. 8.

³⁸ Bayram Evin, agt. s. 15.

³⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:28 S: 46, 2009, s. 54.

⁴⁰ Bayram Evin, agt. s. 17.

Yünlü ve pamuk dokuma fabrikaları tüm dünyaya mal satarken, ithal edildikleri devletlerin de yerli sanayisini çökertmişlerdir⁴¹. İşte bunlardan biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Sanayi Devrimiyle beraber üretimi arttırmış olan Avrupalılar, sanayide kullanılan başta pamuk olmak üzere hammaddeyi ithal etmişlerdir. Pamuk ihtiyaçlarını en çok karşıladıkları ülke ise Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Ancak 1861 yılında Amerika’da iç savaşın çıkması pamuk üretiminin düşmesi ve üretilen pamuğun ihracatının yapılamaması pamuk şirketlerini sıkıntıya sokmuştur. Bu durumdan en fazla İngiltere etkilenmiş, pamuk fabrikaları tek tek kapanmaya başlamıştır. İşsizliğin artması sosyal olayların çıkmasına neden olmuş, böylece İngiltere pamuk meselesini devlet politikası haline getirmiştir. Bütün elçilik ve konsolosluklarını bu işe sevk eden İngiltere’ye çok kısa süre içerisinde pamuk üretimiyle ilgili raporlar gelmeye başlamıştır. Akdeniz havzasında bulunan Osmanlı toprakları raporlarda dikkat çekmiştir. Aynı zamanda pamuk üretimini artırmak için İngiltere pamuk yetiştirilebilecek her yere ücretsiz tohum dağıtmayı teklif etmiştir⁴². Böylece İngiltere pamuk yetiştirme konusunda Amerika’dan bir süreliğine ayrılıp Osmanlı topraklarına yönelmiş ve bu yönde çeşitli faaliyetlere girişmiştir.

1.3. Osmanlı’da Başlangıçtan 1838’e Kadar Pamuk

Anadolu’da pamuk üretiminin M.Ö. 2200’lü yıllarda başladığı tahmin edilmektedir. Pamuk üretimi bu yıllarda başlamış olsa da, pamuk üretimindeki artış özellikle İskender’in Hindistan seferinden döndüğü 300’lü yıllara denk gelmiştir. Pamuğun bu tarihten itibaren Anadolu’da üretilmeye başlanmasına rağmen ziraat ve sanayide ki gelişimi XI. yüzyılda Türkiye Selçukluları, XIV. yüzyıldan itibaren de Osmanlı Devleti’nde görülmeye başlanmıştır. Çukurova’da ilk kez pamuğun üretilmesi ise daha önce de bahsedildiği üzere Ramazanoğulları Beyliği Dönemi’nde gerçekleşmiş beylikte uygulanan vergilerin ağır olması sebebiyle üretimde istenen artış gerçekleşmemiştir. Ancak bu bölgenin Osmanlı Devleti’ne geçmesiyle Çukurova’da pamuk üretiminin artışı ve gelişimi sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, 1516

⁴¹ Cansu Uz Okur, Tanzimat Dönemi Reformlarında İngiliz Etkisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 26.

⁴² Bayram Evin, agt. s. 1,15.

yılından itibaren Adana başta olmak üzere Çukurova'ya hâkim olmuştur. Ramazanoğlu Mahmut Bey kendi isteğiyle Osmanlı topraklarına katılmış ve bu bölge Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, Adana Kanunnamesi adıyla bir kanun hazırlayarak burayı yönetmeye başlamıştır. Bu kanunnameyle bölgede yaşayanlardan ne kadar vergi alınacağı kayıt altına alınmış ve buna göre buğday, arpa, yulaf, susam ve pamuk gibi ürünlerden onda bir vergi alınmasına karar verilmiştir. Ramazanoğulları kanunlarına göre köylerde pamuk satışı yasaktı. Köylülerin bu durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine bu yasak ortadan kalkmış ve çiftçiler istedikleri yerde pamuk satma özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Bunun da etkisiyle Adana XVI. yüzyılın ilk yarısında 797 tonluk pamuk üretimiyle ilk sırayı almıştır⁴³.

Osmanlı Devleti'nin daha çok tarıma dayalı bir iktisadi hayatı olmuştur. Devletin Tahrir Defterlerindeki bilgiler nüfusun gelirinin %80-90'ının tarıma dayalı olduğunu göstermiştir⁴⁴. Giyimden döşemelik kumaşa kadar pek çok kullanım alanı olan pamuk ve pamuklu dokumaların Osmanlı Devleti'nde önemli bir yeri olmuştur. Halil İnalcık'ın "pamuklu üretim ve ticaretindeki uzun vadeli değişiklikleri İmparatorluk ekonomisinde bazı yapısal değişikliklerin nedeni sayabiliriz" sözleri de pamuğun ekonomideki önemini destekler niteliktedir.⁴⁵ Bu kadar önemli bir bitki olan pamuk konusunda üretimi arttırmaya ve tarımını geliştirmeye yönelik çalışmalar kendini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde dokumacılık diğer sanayi dallarına oranla daha fazla gelişmiştir. XIX. Yüzyıla kadar devlet bu sektörde kendi içinde gelişim göstermiş ve iç tüketimde kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış ihracatta yapabilmıştır. Hatta İstanbul'da bir dokuma (1719) ve bir çuha ipekli dokuma fabrikası (1721) kurulmuştur⁴⁶.

ABD'nin henüz hammadde piyasasına girmedığı 1787 yılında, Osmanlı Devleti İngiltere'nin önemli bir hammadde kaynağı olmuştur. Bu tarihte 10.260,4 ton

⁴³ Bayram Evin, agt. s. 20.

⁴⁴ Tayfun Çağlayan, *Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004.

⁴⁵ Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s.1.

⁴⁶ Mehmet Seyitdanlioğlu, agm. s. 56.

pamuk ithal eden İngiltere, 2587,8 tonunu yani %25,2'sini İzmir merkez olmak üzere Osmanlı Devleti'nden temin etmiştir. Osmanlı Devleti'nin pazar payıyla ilgili olarak ikinci veri ise, 1824-26 yıllarını kapsayan üç yıllık ortalamadır. Bu ortalamaya göre İngiltere, yılda 86.141,5 ton pamuk ithal etmiştir. Bu dönemde, 5552 ton pamuk Osmanlı Devleti ve Mısır'dan temin edilmiştir⁴⁷.

1836 yılında devlet kaynaklarını daha iyi değerlendirmek ve ticareti geliştirmek amacıyla “Meclis-i Umur-u Nafia” kurulmuştur. Bu kurum 1839 da yerini “Umur-u Ticaret ve Ziraat Nezareti” ne bırakmıştır⁴⁸.

1.4. Tanzimat’tan İkinci Meşrutiyet’e Tarım ve Pamuk

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla kadar ürettiği ürünleri kendi sanayisinde ilkel yöntemlerle de olsa işleyebilmiştir. Ancak XIX. yüzyılda Avrupa’da Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi ve daha ucuza mal üretmesi yeni pazar alanları oluşturmayı zorunlu hale getirmiştir. Özellikle devrimin en fazla dokuma sanayinde olması Osmanlı Devleti’ni daha fazla etkilemiştir. Bunda, Osmanlı Devleti’yle İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Antlaşması sonucu İngiltere’nin ticari imtiyazlarını genişletmesi etkili olmuştur. Balta Limanı Antlaşması öncesi İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ihracatı %5 iken, 1838- 1854 arasında yılda %6,8’lik hızla artmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru ithalatın neredeyse yarısını pamuklu ve yünlü dokumalar almaya başlamıştır⁴⁹.

Tarım faaliyetleri ile ilgilenecek bir bakanlık ise daha önce bahsedildiği gibi ancak 1839’da kurulabilmiştir. Bu bakanlık ticaret işleriyle beraber tarımı yürütmüştür. Bağımsız ve yalnız tarımdan sorumlu bir tarım bakanlık ilk kez 1846 yılında kurulmuştur. Ancak ömrü birkaç ay ile sınırlı kalmıştır. Geleneksel yöntemlerle tarım yapmayı sürdüren çiftçilerin ürettikleri pamukların nitelikleri iyi olmadığı için dünya pazarındaki değeri düşüktür. Amerikan pamuğunun nitelik bakımından daha iyi olması Osmanlıdan alınan pamuk miktarını düşürmüştür.

⁴⁷ Fatih Damlıbağ, “Manchester Pamuk Tedarik Birliği ve Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri (1857-1871)”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, Ankara, Aralık 2013, s. 87.

⁴⁸ Birsan Yavuz, *Türkiye Tarımında Pamuğun Yeri ve Önemi (1923-1950)*, İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 8.

⁴⁹ Bayram Evin, agt. s. 24.

Tarımın temellerini yeniden atmak için 1843 yılında Ziraat Meclisi yeniden kurulmuş ve Maliye Bakanlığına bağlanmıştır⁵⁰. Yine 1843 yılında sanayileşme kapsamında Hereke Fabrikası faaliyete başlamıştır. 50 pamuklu ve 25 ipek canfes⁵¹ tezgahı bulunan fabrikayı 1845'te açılan İzmit Fabrika-i Hümayunu ve 1850 yılında Bakırköy'de kurulan basmahane izlemiştir. Ancak mevcut dönemde Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla borçlanma arttığı için fabrika yatırımları durmak zorunda kalmıştır⁵².

Osmanlı Devleti tarafından pamuk tarımının gelişmesi amacıyla Adana Valiliği tarafından 1895'te Çukurova tarımının gelişmesi ve devlet eliyle örnek tarımın yapılması için Numune Tarlası oluşturulmuştur. Bu tarla 1911 yılında Adana Ziraat Mektebi'ne dönüştürülmüştür⁵³.

1.5. Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e Kadar Tarım Eğitimi

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti geçiminin çoğunu tarımdan sağlamıştır. Bu sebeple ziraat, ülke ekonomisi için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Ancak bu alanda özellikle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da yaşanan gelişmeleri takip edemeyip geri planda kalmıştır⁵⁴. Bu geri kalmışlığın birçok sebebi bulunmakla beraber çiftçinin ziraattaki yeniliklerden haberi olamaması ve dolayısıyla bu yenilikleri takip edememesi önemli nedenler arasındadır⁵⁵. Ziraat alanında etkili bir takım gelişmelerin yaşanması Tanzimat Dönemi'ni bulmuştur. Tanzimat'tan sonra ziraatin geliştirilmesi ülke gündemine alınmıştır. Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde ziraat alanında okullaşma geç olmuştur denilebilir. Bu alanda Modernleşmenin ilk adımı olarak gündemine ziraatın geliştirilmesini de alan Meclis-i

⁵⁰ Birsan Yavuz, agt. s. 9.

⁵¹ İnce dokunmuş, parlak ve üzerinde desen bulunmayan ama açıkly koyulu iki renk gibi görünen ipek kumaş. <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> Erişim Tarihi: 23.02.2022.

⁵² Mustafa Kurt, Baki Çakır, Kemal Demir, "Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Dönemi'nde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C:45 Özel Sayı, 2016, s. 156.

⁵³ Bayram Evin, agt. s. 23.

⁵⁴ Yaşar Semiz, Recai Kuş, "Osmanlı'da Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi(1869-1930)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 15, 2004, s. 276.

⁵⁵ Özgür Yıldız, "II. Abdülhamit Döneminde Zirai Eğitime Bir Bakış", *ElectronicTurkish Studies*, C:7 S: 4, 2012, s. 3276.

Umûr-ı Nafia kurulmuştur. Meclis 1839 yılında kurulan Ticaret Nezaretine bağlanmıştır⁵⁶.

Tanzimat Dönemi'ndeki yenileşme girişimleri doğrultusunda ziraat alanında eğitim verecek bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu kuruma olan ihtiyaç 1846 yılının sonlarında pamuk üretimi özelinde dile getirilmiştir. Bunun nedeni İstanbul'da açılan basma fabrikasına kaynak oluşturacak pamuğun ülke içinde yetişmesini sağlamaktır. Açılması planlanan okul için pamuk yetiştirme konusunda kendini geliştirmiş olan Amerika'ya başvurulmuştur. Amerika'dan Dr. Davis'in de içinde olduğu uzmanlar getirilmiştir⁵⁷. Okulun yeri için Ayamama Çiftliği uygun bulunmuş ve gerekli çalışmaların yapılmasının ardından okul, 1847 yılında Yeşilköy'de "Ziraat Talimhânesi" adıyla açılmıştır⁵⁸. İlk pamuk ziraatı uygulama eğitimi burada verilmeye başlanmıştır⁵⁹. Amerikalı uzman Davis'in yanına Fransa'da ziraat eğitimi almış olan ilk Osmanlı gençlerinden Agaton Efendi tercüman olarak verilmiştir⁶⁰. Okul her ne kadar pamuk ziraatını geliştirmek amacıyla açılmış olsa da okulda verilen eğitim daha geniş kapsamlı olarak düşünülmüş, yol ve köprü yapımı, hayvancılık, bitki ve hayvan hastalıkları, bağcılık, gibi alanları da içine alması planlanmıştır. Talimhâne'de verilen derslerden bazıları coğrafya, merinos koyunu yetiştirilmesi bitki ilmi, hendese usulü, hesap ilmi şeklinde sıralanabilir. Okul için Avrupa'dan bazı modern aletler getirilerek kullanımları öğrencilere öğretilmiştir. Bu şekilde modern ziraat aletlerinin kullanıldığı ilk okul Ziraat Talimhanesi olmuştur. Eğitim süresi altı yıl olarak belirlenen Talimhâne çoğunlukla bir uygulama çiftliği mantığıyla açılmıştır denilebilir. Talimhane öğrencilerine Mekteb-i Tıbbiyeden bazı teorik dersler de aldırılmıştır⁶¹.

1850 yılına gelindiği zaman okulun öğrencilerinde yaşanan artışla beraber masrafları da artmış ve yaşanan türlü aksaklıkların yanında bütçe miktarındaki

⁵⁶ Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Tarihi Dergisi*, S: 24, 2010, s. 224.

⁵⁷ A.g.m. s.226.

⁵⁸ Muammer Demirel, Fatma Kaya Doğanay, "Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:12 S: 21, 2011, s.185.

⁵⁹ Sevtap Kadioğlu "Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve 'Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesi'", *Kutadgubilig*, S: 8, 2005, s.241.

⁶⁰ Ercan Koç, agt. s. 77-78.

⁶¹ Sevtap Kadioğlu, Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve 'Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesi'", *Kutadgubilig*, 2005, S.241.

yetersizlik sebebiyle okul 1851 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır⁶². Mektebin öğrencileri de geçici süreliğine Mekteb-i Tıbbiye'ye nakledilmiştir⁶³. Okul kapandıktan sonra modernleşme çalışmalarına ara verilmemiş çeşitli bölgelerde ziraat mektepleri açılmasına devam edilmiştir.

Ziraat Talimhânesinden sonra yeni bir mektep açılması konusunda bazı girişimler başarısızlıkla sonuçlansa da nihayet 1891 yılında Halkalı Ziraat Mektebi Alisi açılmıştır. Okulun açılmasına Amasyan Efendi önayak olmuştur⁶⁴. Mektep için 1884 yılında altı bölümden oluşan bir nizamnâme yayımlanmıştır. Bu nizamnamede mektebe alınacak öğrencilerde ne gibi özellikler bulunması gerektiği, başarılı öğrencilere verilecek ödüller ve mektebin idaresi gibi konular yer almıştır⁶⁵. Okulun ilk öğrencileri Mülkiye Baytar sınıfı öğrencilerinden oluşmuştur. Ziraat öğrencilerinin alımına ise bir yıl sonra başlanmıştır⁶⁶. Okulda ücretsiz eğitim görmesi için 90 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır. Ayrıca ücretli olarak okula başlayan öğrenciler yapılacak sınavda başarı gösterirlerse eğitimlerini ücretsiz şekilde sürdürebileceklerdir⁶⁷. Mektep'e Avrupa'dan bazı kitaplar gönderilmiş ve bunlardan gümrük vergisi alınmamıştır⁶⁸. Mektebin hocaları teorik ve pratik eğitim vermelerine göre ikiye ayrılmışlardır⁶⁹. Hocalardan biri Halkalı Ziraat Mektebi'nde kitabet-i resmiyye hocalığı yapan Mehmet Akif Ersoy'dur⁷⁰.

İlk mezunlarını 1896'da veren Halkalı Ziraat Mektebi⁷¹ Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir dönem kapanmak zorunda kalmış tekrar açıldığında ise mektebe bağlı Çiftlik Makinisti Şubesi bünyesine eklenmiştir.⁷² Çiftlik Şubesinin açılması ile ilgili mektebin yayın organı olan Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Mecmuası'nda bir yazı

⁶² Muammer Demirel, Fatma Kaya Doğanay, agm. s.186,187.

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Yer No: 25-74, Tarih (H. 25.03. 1267).

⁶⁴ Özgür Yıldız, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Tarihçesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C: 5, S: 4, s. 296.

⁶⁵ Volkan Çeşme, Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C:15 S:2, 2014, agm, s. 15.

⁶⁶ Makbule Sarıkaya, a.g.e. s.26

⁶⁷ Volkan Çeşme, agm. s. 49, 2014.

⁶⁸ BOA, Yer No:517-37, Tarih (H. 15.06.1312).

⁶⁹ Volkan Çeşme, Halkalı Ziraat Mektebi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. s.103 2011.

⁷⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2008*, Pegem Akademi, 2008, s. 433.

⁷¹ Makbule Sarıkaya, agm. s.26.

⁷² Volkan Çeşme, agt. s.123.

yazılmış ve Çiftlik Şubesi'nin açılmasının ziraat alanında ileriye dönük bir yatırım olduğundan bahsedilmiştir⁷³.

II. Abdülhamit döneminde İstanbul dışında bulunan vilayetlerde de ziraat okulları açılmıştır. Bu okulların amacı temelde kaliteli ziraat eğitimi vermek ve ziraatı ülke içinde yaygınlaştırmaktır.⁷⁴ Bu amaçlara hizmet etmek için Ziraat Talimhanesinden sonra açılan ilk ziraat mektebi Edirne'deki Hamidiye Ziraat Mektebi olmuştur. Ancak açılan okul hoca yetersizliği ve masraflarının karşılanamaması gerekçesiyle 1881 yılında kapanmıştır⁷⁵.

Edirne'de açılan mektepten sonra 1887 yılında Galip Paşa ve Aram Kaftanyan'ın çabalarıyla Selanik Ziraat Mektebi kurulmuştur⁷⁶. Mektebe Fransa Ziraat Nezareti tarafından bazı kitaplar hediye edilmiş bu durum padişah II. Abdülhamit'i oldukça memnun etmiştir⁷⁷. Okulun üç yıl boyunca eğitim vermesi planlanmış fakat Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle kapanmak durumunda kalmıştır. Okulun öğrencileri Halkalı Ziraat Mektebi'ne gönderilmiştir.

Bursa'da 21 Mart 1891'de Ziraat Ameliyat Mektebi açılmıştır. II. Abdülhamid, Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ismiyle kurulan bu okul II. Abdülhamit tarafından özel bir ilgi görmüş padişah bir gemi dolusu malzemeyi Mudanya üzerinden mektebe göndermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan işgaller nedeniyle kapatılan okul daha sonra tekrar açılmıştır. Okul ilk mezunlarını 1894 yılında vermiştir. Okulun ömrü epey uzun olmuştur. Günümüzde hala Bursa Ziraat Mektebi adıyla varlığını sürdürmektedir.⁷⁸ Okulun adı Hüdavendigâr vilayetinden ve II. Abdülhamit'e izafeten Hamidiye kelimelerinden oluşturulmuştur⁷⁹. Okulda eğitim teorisinin yanında pratik olarak da verilmiş tecrübe tarlalarında yapılan tarım çalışmaları sonuçlarıyla rapor edilmiştir. Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi Müdürü Teodor Konstantanidi'de bir rapor hazırlamış ve

⁷³ “Halkalı Ziraat Mektebi Alisine Mülhak Çiftlik Makinisti Mektebi” *Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Mecmuası*, C:1 S:2, Temmuz 1333(1917), s. 1.

⁷⁴ Makbule Sarıkaya, agm. s.27.

⁷⁵ Sevtap Kadioğlu, agm.

⁷⁶ Sevtap Kadioğlu, agm. s. 243.

⁷⁷ BOA, Yer No: 262-96, Tarih (H. 29.12. 1309).

⁷⁸ Sevtap Kadioğlu, agm. s. 243.

⁷⁹ Cafer Çiftçi, *Osmanlı'da Tarımsal Eğitim Çabaları ve Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi*, 1. Basım, İstanbul 2013, s. 170.

hazırladığı raporda “Topraklardan Yüksek Derecede Mahsul Alabilmek Çareleri” ne değinmiştir⁸⁰.

1904 yılında ise Adana tarımının gelişmesi için Adana’da bir Ziraat Mektebi açılması gündeme gelmiştir. Bunun için Adana Numune Tarlası’nın olduğu bölgede mektebin yapılması kararı alınmış ve mektebin kurulması için 300 kuruş maaş ile Edhem Efendi tayin edilmiştir. Mektebin açılması için karar 1908 yılında alınmıştır. Fakat 1909 yılında Adana’da çıkan olaylar açılışı ertelemiş ve Adana’ya vali olarak gönderilen Cemal Paşa’nın çabalarıyla mektep 1911 yılında Adana Ziraat Mektebi Ameliyesi adıyla açılmıştır. Mektep çevresi ile birlikte 3500 dönümlük bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Buğday ve pamuk başta olmak üzere; tarla sürülmesinden, ilaçlamaya kadar gerekli olan tüm bilgi ve uygulamalar mektepte gerçekleştirilmiştir. Ancak 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla birlikte mektebin çalışmaları durma noktasına gelmiştir⁸¹.

İstanbul dışında açılan okullardan biri de Ankara Valisi Ali Münif Bey tarafından açılan Ankara Ziraat Mektebi’dir. Okul uzun süre ülkede ziraatın gelişmesine katkıda bulunmuştur⁸². Tıpkı Halkalı Ziraat Mektebi’nde olduğu gibi Hüdavendigar, Selanik ve Ankara Ziraat Mektepleri ve Numune Çiftlikleri için dışarıdan gönderilen araç ve gereçlerden gümrük resmi alınmamıştır⁸³.

Genel anlamda neredeyse ziraatın her alanında eğitim veren bu okullar dışında ziraatın sadece bir dalında (ipekçilik, arıcılık ve bağcılık gibi) eğitim veren okullar da açılmıştır⁸⁴.

1.6. Osmanlı’da Pamuktan Alınan Vergiler

Vergi, Osmanlı’da devletin devamlılığını sağlayabilmesi için oldukça önemli olmuştur. Bu vergiler devletin ihtiyaçları veya olağanüstü durumlar için padişah tarafından konulan sorumluluklardan oluşmaktadır. Devletin en önemli ekonomik

⁸⁰ Teodor Konstantinidi, *Bursa Ziraat Mektebi’nin 1326-1327 Senesi Tecrübe Tarlalarının Netayicini Mübeyyin Rapordur*. Agop Matosyan Matbaası, İstanbul. 1327.

⁸¹ Cezmi Yurtsever, *Çukurova’da Tarımın Tarihi*, Adana Ticaret Borsası, Favori Basım, Adana Mayıs 2013, s. 203-204.

⁸² Makbule Sarıkaya, agm. s. 27-28.

⁸³ BOA, Yer No: 523-51, Tarih (H. 03.11.1314).

⁸⁴ Sevtap Kadioğlu, agm. s. 244.

kaynağının başında gelen ziraat sektörü vergiler açısından da büyük önem teşkil etmiştir. Dolayısıyla ziraat alanından temin edilen vergiler çoğunluğu oluşturmuştur⁸⁵.

Osmanlı Devleti vergi verenleri tespit etmek için tahrir usulünü kullanmıştır. Reayadan alınan vergiler; Şer'î vergiler, Resm-i Çift ve bağlı vergiler, Avâriz türü vergiler, Bâd-i hevâ türü vergiler, Öşürler, hayvanlardan alınan vergiler, ticarî vergiler ve diğer vergiler olarak sınıflandırılabilir. Bunlardan öşür vergisi çeşitli toprak ürünlerinden alınan bir vergi çeşididir. Kelime manası olarak onda bir anlamına gelen öşür aynı bir vergidir ve ürünün verimlilik durumuna, alındığı bölgeye göre farklılık göstermiştir. Bu farklılık ürünün yarısı ile onda biri arasında değişir⁸⁶. Alınan öşür miktarı farklı sancaklarda değişiklik gösterebileceği gibi bazen aynı sancaklardaki farklı köylerde bile değişim göstermiştir⁸⁷.

Resm-i penbe pamuktan alınan vergiye verilmiş isimdir. Alınan bu verginin miktarı çeşitli faktörlere göre değişmiştir. Örneğin Karaman'da pamuğun kilosundan bir akçe alınırken İçel'de üç batmanından bir akçe vergi alınır. Bunun sebebi toplanan ürünlerin çeşitli bölgelere göre farklılık göstermesidir. Her bölgede ekilen tohumun cinsi, çıkan ürün miktarı farklıdır⁸⁸.

Adana bölgesinde pamuk hem işlenmiş hem de Ayas iskelesinden yerli ve yabancı tüccarlar vasıtasıyla yurt dışına gönderilmiştir. Gönderilen bu pamuk balyalarından Ayas İskelesi Kanunnamesine göre 1521-1522 yıllarında deniz yoluyla gönderilen her pamuk balyası için 99'ar halebi akça vergi alınmıştır. Diğer ihrac ürünlerinde Müslüman tüccarlara vergi konusunda indirim sağlanırken pamukta böyle bir ayırım yapılmamıştır⁸⁹.

III. Selim Döneminde yapılan yenilikler taşraya da yansımış bu yansımalarından biri de vergi artışı şeklinde olmuştur. Özellikle Nizam-ı Cedid

⁸⁵ Yiğit Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi", *Vergi Raporu Dergisi*, S: 232, Ocak 2019, s. 12.

⁸⁶ Özlem Bektaş Öztaşkın, *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2008, s.176-178.

⁸⁷ Ünal Taşkın, "1002 Numaralı Tahrir Defterine Göre Şehrizol", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 24, S: 1, Elazığ 2014, s. 305.

⁸⁸ Özlem Bektaş Taşkın, *agt. s. 229,230.*

⁸⁹ Kenan Ziya Taş, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C: 9, 09 Ocak 1998, s. 198.

ordusunun gelirlerini karşılamak için kurulan İrad-ı Cedid Hazinesine ülkenin önemli gelir kaynaklarından bir kısmı devredilmiştir. Aynı zamanda bu hazineye kök boyası ve tiftikten alınan vergilerin yanı sıra Rişte-i Penbe ve Kozalı Penbe'den alınan vergiler zamlanarak bağlanmıştır⁹⁰. Örneğin 1209 yılına ait bir belgede Konya, Karaman, Sivas, Bayburt vs. bölgelerinde Rişte-i Penbe'den iki para Kozalı Penbe'den birer akçe ve her kilosundan birer para vergi, Sinop, İzmir taraflarında ise penbeden birer akçe vergi alınması ile ilgili III. Selim'in bir emri mevcuttur⁹¹.

Osmanlı'da pamuktan alınan vergiler zaman zaman özellikle üretimi teşvik etme amacı güden nedenlerle muaf tutulmuştur. Bu konuya örnek olarak daha sonra bahsedilecek olan Manchester Pamuk Tedarik Birliği verilebilir. Birlik, pamuk için gümrük vergisi muafiyeti, üretici için aşar muafiyeti gibi beklentilerini Osmanlı Devleti'ne sunmuştur. Osmanlı Devleti de 27 Ocak 1862 tarihinde bir irade ile aşar ve gümrük vergisinden muafiyet ve ulaşım konusunda kolaylık sağlaması için tamir edilmesi gereken yollar, konusunda çaba göstermiştir. Bunun sonucunda pamuk üreticilerine boş olan miri arazilerin karşılıksız olarak verilmesi, pamuk üretenlerin 5 yıl müddetle vergilerden muaf olması, pamuk ihracatından alınan vergilerin azaltılması, yurt dışından ithal edilecek araç gereçlerden gümrük vergisi alınmaması gibi tedbirler alınmıştır⁹².

1843'ten itibaren Balta Limanı Ticaret Antlaşmasında (1838) belirtilen gümrük gelirlerini arttırmak isteyen Osmanlı Devleti aradığı fırsatı 1861 Amerikan iç savaşının çıkmasıyla bulmuştur. O zamana kadar isteklerini yabancı devletlere kabul ettirememiş ancak bu tarihle beraber ihtiyaç duyduğu pamuğu Amerika'dan sağlayamayan İngiltere ve Fransa pamuk üretimi için yönünü Osmanlıya çevirince isteklerini kabul etmek durumunda kalmış ve 29 Nisan 1861 tarihinde Balta Limanı Ticaret Antlaşması hükümlerini değiştiren yeni bir belge imzalamışlardır. Bu

⁹⁰ Mehmet Barman, *66E Numaralı Konya Şer'iyye Siciline Göre 1792-95 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s.11.

⁹¹ Mehmet Barman, agt. s.28.

⁹² Sacit Uğuz, agm. s. 261-262.

antlaşmayla beraber Osmanlı Devleti'ndeki ithalat vergileri %3'ten %8'e çıkmış, ihracat vergileri ise %12'den %8'e indirilmiştir⁹³.

1860-1870 yılları arasında ise pamuktan alınan aşar üzerinde iki önemli değişiklik yapılmıştır. Bunlardan biri boş topraklara pamuk ekildiğinde verilen aşar muafiyeti diğeri ise alınacak aşarın tahsilinde yapılan değişikliktir. 1859 Tapu Nizamnamesi çerçevesinde bir çiftçi kıraç bir araziye tarla haline getirirse bu araziden bir yıl boyunca aşar vergisi alınmayacaktır. Eğer arazi taşlıysa bu muafiyet iki yıla çıkarılacaktır. 1862 yılında yapılan bir düzenlemeyle ise bu araziye eğer pamuk ekilirse bu muafiyet beş yıla çıkarılmıştır. Pamuk aşarında yapılan tahsil değişikliği ise şöyledir; Amerikan tohumu kullanılmadan önce bir defa toplanan ürün miktarı Amerikan tohumu kullanıldıktan sonra birkaç seferde toplanılmaya başlanmıştır. Ancak bu her defasında vergiyi tahsil edebilmek için bir mültezim ve vergi memuru bulundurmak anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti bu sorunu gidermek için toplanacak verginin aynı yerine maktuan olarak değiştirilmesine karar vermiştir⁹⁴.

Osmanlı Devleti pamuktan alınan gümrük vergileri üzerinde de bir takım çalışmalarda bulunmuştur. Devletin her yerinde pamuk gümrüğü belirlenmiştir. Daha önceden gümrükleri belirlenmemiş yerler için de tarifeler düzenlenmiştir ve bu düzenlenen tarifeler on yıl değiştirilmeyecektir. Fiyatlar sabit olarak belirlendikten sonra Osmanlı ve İngiltere arasında bir takım fikir ayrılıkları oluşmuştur. Alınacak gümrük fiyatları sabit belirlenince pamuk fiyatlarındaki artış sebebiyle Osmanlı Devleti'nin ciddi vergi kayıpları olmuş ve vergileri artırma yoluna gitmek istemiştir. Ancak İngiltere imzalanan antlaşma gereği bu isteğe yanaşmamıştır⁹⁵.

Osmanlı Devleti'nde Anadolu'dan toplanan vergilerin %31'i aşar olarak alınmıştır. 1879-1907 yılları arasında alınan aşar vergilerinin büyük çoğunluğunu Çukurova bölgesinde yetişen pamuğun da etkisiyle Batı Anadolu ve Adana oluşturmuştur. Yapılan teşvikler sonucu pamuk üretimi artan Çukurova'da aşar miktarı %1 oranında artarak alınan vergiye de yansımıştır. Daha önceleri 1879

⁹³ Fatih Damlıbağ, "Batı Anadolu'da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 25 Ocak 2012, s.452.

⁹⁴ Fatih Damlıbağ, agm. s.453,454.

⁹⁵ agm. s.455,456.

senesinde Adana’da pamuktan alınan aşar 6.6 milyon kuruşken 1914 yılında bu oran 11,7 milyon kuruşa çıkmıştır. Üretimin artmasında önemli bir etken Amerika’dan getirilen iyi cins pamuk tohumlarının ekilmesi olmuştur. Bu artışlarla birlikte doğru orantılı olarak aşar fiyatları da artış göstermiştir⁹⁶.

1.7. Yabancı Yatırımcıların Osmanlı Topraklarında Pamuk Faaliyetleri

Tanzimat Dönemi’nde sağlanan serbest ticaret ve toprakta özel mülkiyete öncelik verilmesinden sonra yabancı sermaye yatırımları artmış, devlet pazar üzerindeki hâkimiyetini yabancı sermaye ile paylaşmak durumunda kalmıştır. Başta İngilizler olmak üzere yabancı iş adamları sadece ithalat ve ihracatla yetinmemiş, toprak satın alarak Batı Anadolu da çiftçiliğe başlamışlardır⁹⁷.

Amerikan İç Savaşı’nın getireceği sıkıntıları önceden tahmin eden İngiltere hammadde açısından sadece Amerika’ya bağlı kalmak istememiş ve İngiliz sanayicileri pamuk yetiştirebilecekleri yeni sahalar aramaya başlamışlardır. Bu kapsamda 1857 yılında Manchester Pamuk Alım Birliği’ni (Manchester Cotton Suply Association-MCSA) kurmuşlar ve Hindistan ile Osmanlı’yı pamuk üretmeye elverişli topraklar olarak belirlemişlerdir. Birlik çeşitli ülkelere özel görevliler göndermiş ve pamuk üretimi yapacak halka ücretsiz tohum vererek pamuk üretimini öğretmeye çalışmıştır. Araştırılan bölgelerin başında Mısır ve Osmanlı Devleti gelmiş, birlik bu bölgelere özel politikalar uygulamıştır⁹⁸.

Manchester Pamuk Tedarik Birliği, Osmanlı Devleti’nde öncelikli olarak pamuk üretim kapasitesini öğrenmek istemiş ve 1857 yılında İngiliz Dışişleri vasıtasıyla İngiltere’nin bütün diplomatik merkezlerine birer anket göndererek konsoloslara bölgelerindeki pamuk durumunu sormuştur. Bu anket sonucunda umut vadeden yanıtlardan biri İzmir’den gelmiştir. İzmir’den gelen yanıtta bölgede pamuk üretiminin gelişme potansiyeli gösterdiği fakat üreticilerin teknik bilgi eksikliği olduğundan bahsedilmiştir. Yine bu raporda develerle taşımacılıktan da bahsetmiş ve

⁹⁶ Bayram Evin, agt. s. 45.

⁹⁷ Cihan Özgün, “Batı Anadolu’da Tarımsal İş Gücü ve Ücretler (1844- 1914)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 5 S: 22, Yaz 2012, s. 321.

⁹⁸ Ayça Aslıhan Özudoğru, agt. s. 66.

ulaştırmaya önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu kapsamda yapılmaya yeni başlanan Aydın-İzmir demiryolu pamuk üretiminin yaygınlaşmasında büyük öneme sahiptir. Rapor bölgedeki sulamadan da bahsetmiş ve ham pamuk işleme tekniklerinin oldukça ilkel olduğuna, bölgede bir tane bile çırçır makinesi olmamasına değinmiştir. Bu rapordan hoşnut olan Manchester Pamuk Tedarik birliği Osmanlı Devleti'nde bir takım faaliyetlerde bulunmaya karar vermiştir. Bu amaçla da ilk olarak Carlton adında bir memurunu Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Carlton 12 Nisan 1858'de pamuk yetiştirmeye elverişli yerleri tespit etmek ve bu bölgelerde araştırma yapmak için Osmanlı Devleti'nden izin istemiş ve Meclis-i Nafia tarafından kendisine Osmanlı topraklarında istediği her yerde araştırma izni verildikten sonra faaliyetlerine başlamıştır. Birlik, çiftçiler arasında henüz bilinmeyen ve renginden ötürü kendisine penbe denen Amerikan tohumunu ücretsiz olarak dağıtacaktır. Bu tohumun dağıtılması konusunda Nafia Meclisi izin vermiş ancak tohumdan şimdi veya daha sonra her hangi bir ücret istenmemesini şart koşturmuştur. Bu istek kabul edildikten sonra Carlton, Girit, Kastamonu, Harput, Aydın, Bursa, Karaman, Selanik, Musul, Erzurum gibi bölgelerde araştırma yapmıştır. Faaliyetlerini daha da arttırmak isteyen Manchester Pamuk Tedarik Birliği W. Sandford isimindeki bir uzmanı Osmanlı Devleti'ne göndermiş, Sandford hazırlamış olduğu raporda Osmanlı Devleti'ndeki pamuk üretiminin İngiltere'nin ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye gelmesi için temelde üç unsur üzerinde durmuştur. Bu temel unsurlardan biri olan aşar vergisi Sandford'a göre üreticinin isteğini kırdığı için kaldırılmalıydı. Eğer tamamen kaldırılamıyorsa en azından pamuk yetiştirenler iki yıl süreyle bu vergiden muaf tutulmalıydı. İkinci problem ise, ulaşım imkânlarının yetersizliği olmuştur. Bunun için birliğin, yapım aşamasında olan İzmir-Aydın demiryolunu desteklemesi gerekli görülmüştür. Aynı zamanda pamuk üretimini arttırmak ve bu bitkinin üreticilerine kolaylık sağlamak için Manchester Pamuk Tedarik Birliği İzmir'de bir pamuk komisyonu oluşturmuştur. Oluşturulan komisyon ülkeye çeşitli uzmanlar getirerek pamuk konusunda gelişmenin önünü açmaya çalışmıştır. Birlik işin finansal boyutuna da eğilmiş ve pamuk üretimini arttırmak için zirai ihtiyaçlarının karşılanması gereken halka düşük faizle borç vermiştir. Bunların yanında birliğin de Osmanlı Devleti'nden bazı talepleri olmuştur. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir; Öncelikle pamuklar bir eyaletten

başka bir eyalete taşındığında veya yabancı ülkelere gönderildiğinde gümrük vergisinden muaf olmalıdır, pamuktan alınan aşar vergisi tümüyle kaldırılmalıdır, pamuk tarımına ayrılan boş alanlar on sene müddetle tüm vergilerden muaf tutulmalıdır. Devlet tarafından muhacirlere yerleşmeleri için verilen topraklara eğer arazileri buna uygunsa mevcut topraklarının en az dörtte birine pamuk ekmeleri zorunlu hale getirilmelidir. Ulaştırma konusundaki masrafları en aza indirmek amacıyla Anadolu ve Adalar'da devletin mülkiyetinde ve iskeleye yakın olan araziler mümkün olduğunca pamuk yetiştireceklere bırakılmalıdır ve son olarak mülk sahibi olanlar arazilerinde pamuk yetiştirebilsin diye her türlü kolaylık sağlanmalıdır. Tüm bu taleplerden sonra Osmanlı Devleti'nde 7 Ocak 1862 tarihinde konuyla alakalı bir irade yayınlanmıştır⁹⁹.

Esasında Osmanlı topraklarına bu yabancı şirketlerin girmesi daha çok 1858 Arazi Kanunnamesi (1858) ile birlikte olmuştur. Bu kanunname ile özel mülkiyete, 1867'de yapılan bir düzenlemeyle de Hicaz dışında yabancıların Osmanlı topraklarında mülk sahibi olmalarına izin verilmiştir. Son düzenlemeyle beraber yabancılar büyük topraklara sahip olmuş ve ihracata yönelik işletmeler kurmaya başlamışlardır. Bu durum özellikle Ege bölgesinde görülmüştür. İngiliz şahıs ve şirketleri 1857-1892 yılları arasında Nazilli, Kuşadası, Tire, Bornova, Buca, Aydın İzmir, Ayasluğ, Bergama gibi bölgelerde arazi satın almış ve bu bölgelerde pamuk plantasyonları ve üzüm bağları kurmuşlardır. Çukurova'da yabancı sermayeden nasibini almış ve 1880'lerden itibaren çeşitli sanayi grupları bölgede büyük topraklar satın alarak tarım başta pamuk olmak üzere bir takım tarımsal çalışmalara girişmişlerdir¹⁰⁰.

Osmanlı topraklarında yabancı ülke faaliyetleri bununla sınırlı kalmamıştır. İki İngiliz tüccarı olan J.Aldrich ve J.B Gout 1863 yılında Tire, Bayındır ve İzmir'de çırçır fabrikaları kurmak amacıyla izin istemiş, gerekli izni aldıktan hemen sonra İngiltere'den yetmiş çırçır makinesi talebinde bulunarak fabrikaların inşasına

⁹⁹ Fatih Damlıbağ, "Manchester Pamuk Tedarik Birliği ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri (1857-1871)", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

¹⁰⁰ Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C:58 S:1, 2003, s. 32.

başlamışlardır. J.B. Gout tarafından temizlenip ihracı sağlanan pamuklar 7,775 balyaya ulaşmıştır¹⁰¹.

Bunlar dışında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı ailelerinden biri de Giraudlar'dır. Greudlar İzmir'in köklü ailelerinden biridir ve sözü geçen ailenin tarihi 1760'lı yıllarda İzmir'e yerleşmiş olan Jean Babtiste Giraud'a dayanır. Babtiste, zaman içerisinde kendine ait bir şirket kurarak İzmir'in zengin tüccarlarından biri haline gelmiştir. Tekstil üzerine birçok fabrika ve üretim tesisine sahip olan ailenin ekonomik etkileri çoğunlukla bu alanda olmuştur. Sahip oldukları önemli tesislerinden biri de İzmir Pamuklu Mensucatı T.A.Ş.'dir¹⁰².

Sadece ürün ekimine teşvik için değil aynı zamanda tarımda makineleşme kapsamında da yabancı şirketlerin Osmanlı'da çeşitli faaliyetlerde bulundukları görülmüştür. Özellikle sanayileşme adımını erken tamamlayan İngiltere için Osmanlı önemli bir pazar olmuştur. Başlangıçta Anadolu'da 1880'li yıllara kadar tarımda kullanılan makineler konusunda yavaş bir makineleşme yaşanmıştır. Bunun önemli bir sebebi tarım makinelerine çoğunlukla İngiltere'nin hâkim olmasıdır. Fakat 1882 yılında tarım makinelerinin ithalatından gümrük vergisi alınmamasıyla birlikte Almanya'da bu pazara girmiş ve makinelerin yayılma hızı artmıştır. Böylece hızlanan makineleşme yarışında Amerikan ve Alman makineleri önemli bir yer edinmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde 1860'lı yıllara kadar ilkel metotlarla sürdürülen pamuk presleme ve temizleme işlemleri Osmanlı Devleti'nin pamuk üretimini resmi bir politika haline getirmesi ve yabancı ülkelerin Çukurova'da yaptığı yatırımlarla artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda yeni fabrikalar açılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri Fransızlar'ın 1864'te açmış olduğu fabrikadır. Fabrika Adana'da açılmış olan ilk pamuk işleme fabrikası olma özelliği taşır. Bölgede ikinci fabrikayı İngilizler açmıştır. Bu fabrikanın açılmasından sonra Adana'nın önemli

¹⁰¹ Salih Narin, *İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri*, Dicle Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012, s. 73.

¹⁰² Muharrem Yıldız, "İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme", *Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C:4 S: 13, 2012, s. 47.

tüccarlarından Tırpani Kardeşler devreye girmiş ve buharlı bir çırçır fabrikası açmışlardır¹⁰³.

Demiryolu konusunda ulaşımı kolaylaştırmak ve bu şekilde ucuzlatıp tarımda üretimin genişlemesi ve bununla birlikte daha modern tarımsal araç ve gereçlerin kullanımı yabancılara verilen bazı imtiyazlarla sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin Almanya, Bağdat Demiryolu ile Çukurova'ya uzanmış ve Anadolu Demiryolu Şirketi Adana çevresinde arazi sahiplerine kaliteli tohumluk kullanmaları, Alman malı makineler almaları ve sulama yatırımları için kredi vermeye başlamıştır. Daha sonra Bağdat Demiryolu Şirketi tarafından 1904'te kurulan Deutsche Levantische Baumwolle Gesellschaft da Adana'da üreticilere pamuk tohumu ve düşük faizle kredi sağlamıştır¹⁰⁴.

¹⁰³ Özlem Yaktı, “Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana'nın Modernleşme Sürecine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:54, Bahar 2013, s. 280.

¹⁰⁴ Murat Baskıcı, agm., s. 38-39.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDEN KURTULUŞ SAVAŞI SONUNA KADAR TARIM VE PAMUK (1908- 1922)

2.1. İttihat ve Terakki Dönemi Pamuk Politikası

Osmanlı Devleti'nin son dönem tarımsal politikalarında genellikle dış unsurun çok güçlü olduğu ve buna bağlı olarak devlet piyasa ilişkisinin kuvvetliliği görülmektedir. Tanzimat yönetimi tarımda yeni düzenlemelerle birlikte tarımsal ürünlerin pazarlama ve ticaretinde liberal bir uygulama getirmeye çalışmış ve köylünün ürünlerini serbestçe pazarlaması hedeflenmiştir¹⁰⁵.

XIX. yüzyıl boyunca ekonomisinin büyük çoğunluğu tarım ürünlerine dayanan bir ülkede İttihatçılar siyasal iktidarı ele geçirince laissez faire¹⁰⁶ liberalizmi yerine Friedrich List'in tezlerinden etkilenmişlerdir. Bu dönemde henüz ağır sanayi kurulmaya teşebbüs edilememişse de pamuk gibi temel tüketim ürünlerinde dışa bağımlılık kırılmak istenmiştir. Avrupa sanayinin ihtiyacı olan, içerisinde pamuğun da bulunduğu bazı tarımsal ürünler İttihat ve Terakki hükümetinin tarımı teşvik edici politikalarına konu olmuştur. Bu ekonomik politikanın temel amacı ticaret ve tarımın gelişmesidir. Bunu takiben meşrutiyetin ilk yıllarından başlayarak bakanlıklar yeniden yapılandırılmış ve bazı yeni kararlar alınmıştır. Orman ve Maaden ve Ziraat Nezareti ile Ticaret ve Nafia Nezareti ise II. Meşrutiyet'ten önce farklı bakanlıklar olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir¹⁰⁷.

¹⁰⁵ İsmail Kurt, *İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 111.

¹⁰⁶ Laissez faire, sadece mülkiyet haklarını korumayı amaçlayan yeterli düzenlemelerin bulunduğu bir ekonomik ortamda özel taraflar arasındaki alım satım işlemlerinin müdahaleci hükümet kısıtlamaları, tarifeler ve sübvansiyonlardan arındırılmasını ifade eder. Laissez faire, "bırakınız yapsınlar" anlamına gelir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Laissez_faire, Erişim Tarihi 23.02.2022.

¹⁰⁷ Ergün Ballı, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 189.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Tarıma özel bir ilgi göstermiştir. Bu ilginin somut bir göstergesi de Çiftçiler Derneği olmuştur. Dernek 1914'te Antalya Mebusu Hamdullah Emin Paşa tarafından kurulmuştur. Bu dernek İttihat Terakki'nin yan örgütlerinden biri olmuş ve tarımsal işlerle ilgili bilgiler içeren Çiftçiler Derneği Mecmuasını yayınlamıştır. Bu dergi üreticiye ücretsiz olarak dağıtılmıştır¹⁰⁸.

Osmanlı tarımın ticarileşmesi için kredi sorununun halledilmesi oldukça gerekliydi. İttihat Terakki çiftçiye daha kolay kredi imkanları sağlamak istemiş, bu doğrultuda Ziraat Bankası Kanunu'nu değiştirmekten yana olmuştur. Yeni Ziraat Bankası Kanunu 1916 yılında Meclis-i Umumi'de görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Osmanlı tarımının ticarileşmesi için tarım teknolojisinin de iyileştirilmesi gerekiyordu Ancak ortakçılık kaldırılmadığı yani siyasi ve ekonomik açıdan kendi toprağını işleyen bağımsız bir köylü grubu oluşmadığı sürece Osmanlı'da tarım teknolojisinin gelişmesi yapısal olarak mümkün görülmemiştir. Çünkü büyük toprak sahipleri angarya, ortakçılık gibi yöntemlerle tarımsal faaliyetlerini ucuz emekle gerçekleştirebildiklerinden makine kullanımı konusunda üzerlerinde bir baskı hissetmemişlerdir. Yine de İttihat ve Terakki hükümetleri makineli tarımın yaygınlaşması için girişimde bulunmaktan vazgeçmemişlerdir¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde tarım üretiminin gelişmesine engel olan unsurlardan biri de kapitülasyonlar meselesidir. Bu durum devletin un ve buğday ithal eden bir ülke konumuna gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte sınırlı kalan devlet gelirlerinin önemli bir kısmına Duyun-u Umumiye ile el konulduğu için devleti ekonomik gelişme ortamı hazırlayamamıştır. XX. yüzyıl başlarından itibaren bu olumsuz tabloya kimi müdahaleler yapılmak istenmiştir¹¹⁰. Başlarda radikal görüntüye sahip tarım ve toprak reformları uygulamaya niyetlenen İttihat ve Terakki, zamanla büyük toprak sahiplerinin etki alanına girmiş ve onların çıkarlarını gözetken politikalar uygulamıştır. Batı Anadolu ise bu politikaların pilot bölgesi olmuştur.

¹⁰⁸ Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918)*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 92.

¹⁰⁹ Ergün Ballı, "İttihat ve Terakki'nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği", *Uluslararası İttihatçılık Sempozyumu*, Ankara 25 Kasım 2014, s. 142.

¹¹⁰ Özgür Kanbir, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Tarım Sektörü*, 2017. s. 118.

İttihat ve Terakki'nin tarım ve toprak politikaları, Erken Cumhuriyet döneminin tarımsal yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır¹¹¹.

İttihatçılar, tarımın ticarileşmesi ve toprakta mülkiyet sorununu çözmek için arazi hukuku mevzuatını tekrar formüle etmişlerdir. Aslında Osmanlı Devleti'nde arazinin tasarruf şekli uzun yıllar değişmemiştir. Ancak 1858 Arazi Kanunnamesinden sonra Avrupa hukuku kaynaklı bir mülkiyet anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Bu kanun arazi değerinin artmasını ve tarımın ticarileşmesini sağlamasının yanında arazinin belirli kişilerin elinde toplanmasına neden olduğu için mülkiyet kutuplaşması doğurmuştur. İttihat ve Terakki ise yürürlüğe koyduğu geçici kanunlarla toprağın el değiştirmesi ve mülkiyetin kazanılmasının önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamıştır. Bu sayede şirketleşme mümkün hale gelecek, toprağın değeri artacak ve ticari tarım faaliyetlerine dinamizm gelmiş olacaktı¹¹².

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı ekonomisi büyük oranda tarıma dayanıyordu. İttihat ve Terakki'nin 1908 Kongresi kararları kalkınma meselesi terakki adı altında ele alınmıştır. Memleketin ilerlemesini sağlamak için bazı yeni yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Özel girişimleri teşvik etmek, tarım, sanayi ve ticareti geliştirmek ve bu konularda eğitim verecek mektepler açmak, çiftçiyi topraklandırmak, aşar vergisi oranını düşürmek bu yaklaşımlar arasında dikkat çeken önemli maddelerdir¹¹³. Aynı zamanda bağımsız köylülüğü ve tarımda gelir dağılımını önemseyen vaatleri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce savaşın sebepleri ardı ardına ortaya çıkarken Adana'da, giderek artan ve Avrupa'da beğenilen pamuğun kalitesinin arttırılması yönünde bir takım kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Adana Valiliği'nde bir araya gelen Adana Ticaret Odası, Ziraat Odası ve Borsa üyeleri aralarında tartışarak pamuğun kalitesinin artması için 8 maddeden oluşan bir karar aldılar. Buna göre; pamuk kozası satanlar pamuğa ayrıca kum, toprak gibi yabancı maddeler karıştırmayacaktır, yüzde birden fazla kumlu topraklı kozalar için indirim yapılacaktır, koza çıkaranlar her sene işe başlayacakları zaman Ticaret Odası'na kaç

¹¹¹ Ergün Ballı, agm. s. 158.

¹¹² agm. s. 142.

¹¹³ Yener Coşkun, "1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar", *Sosyal Bilgiler Araştırma Ağı*, 2015, s. 133.

çevirme¹¹⁴ kullanacakları yeri kaydettireceklerdir. Koza çıkaranlar kozayı temiz bir şekilde çevirmeye mecburdurlar. Buna uymayanlar üç defa uyarılacak, dördüncü defa uyarılırlarsa bir ay kozacılık yapmasına müsaade edilmeyecektir. Koza şifleyenler¹¹⁵ kozayı ıslatmamalı, üstü açık yağmur ve çamurlu yerlerde bırakmamalıdır. Eğer bu kurallara uymayan olursa ve tespit edilirse kozalar bulundukları yerlerde kurutulduktan sonra bir daha o evlere şifleme izni verilmeyecektir¹¹⁶. Alınan bu kararlara bakılırsa pamuk meselesinin ne kadar ciddiye alındığı açıkça görülür. Mevcut imkânlarla en iyi kalitede pamuk yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti az gelişmiş bir ekonomi ve idari kapasitesi sınırlı bir devlet konumundadır. Devlet barış dönemindeki performansının çok altında kalmıştır. Savaşın yarattığı problemler devleti, tarım ve sanayi alanında geriletmiş, üretim önemli ölçüde azalmıştır¹¹⁷. İttihat ve Terakki iktidarı, Birinci Dünya Savaşı sırasında milli bir ekonomi kurma çabasına girişmiştir. Bu son dönemde, hem tarım hem de sanayi sektörlerinde bir korumacılık uygulamasına gidilmiştir. 1914 yılı sonbaharında Batılıların direnmelerine rağmen, kapitülasyonların kaldırılması sağlanmış ve aynı zamanda bir tarım savaşı ilan edilmiştir. Hükümetin Tarım Kanunuyla giriştiği bu tarım savaşında parasız tohum dağıtılmış, çiftçiye tarım eğitimi verilmiştir. Donanma ve Kızılay gibi dernekler ile bankalar, bizzat çiftçilik yapmışlar ve birçok bölgede ilk kez patates ekimi bu çabalarla gerçekleştirilmiştir. Tarım Kanunuyla çiftçilikle uzaktan yakından ilgisi olan kadınlar ve askerlikten muaf olan erkeklerin tarım işlerinde zorunlu olarak çalıştırılması, her çiftçinin günde sekiz saat çalıştırılma zorunluluğu gibi uygulamalar kabul edilmiştir. Aynı zamanda Ziraat Bankasının yetkileri ve etkinlikleri artırılmaya ve kooperatifçilik geliştirilmeye çalışılmıştır¹¹⁸. Tekin Alp ise İslam Mecmuasında yayınladığı Milli İktisat adlı yazısında kapitülasyonlardan esaret zinciri olarak bahsetmiş ve kapitülasyonlar kaldırılınca Türkiye'nin yükselmesi için önünde bir

¹¹⁴ Kozayı yapraklı toplarken kullanılan kamıştan veya tahtadan alet.

¹¹⁵ Pamuğu kozasından ayırma işlemi, <https://www.nedirnedemek.com/%C5%9Fifleme-ne-demek>, Erişim Tarihi 23.02.2022.

¹¹⁶ Cezmi Yurtsever, age. s. 265.

¹¹⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Eylül 2017, s. 139.

¹¹⁸ Özgür Kanbir, age. s. 119.

engel kalmayacağını söylemiştir¹¹⁹. Yine aynı dergide Ahmet Muhittin Efendi “Milli İktisat: Bu En Mübrem ve En Acil Vazifemizdir” başlıklı yazısında ülkenin bir ziraat ülkesi olduğunu kabul edip bundan sonra atılacak adımların bu doğrultuda ilerlemesi gerektiğini belirtmiş ve ziraata yönelik ilerlemenin vurgusunu yapmıştır¹²⁰.

Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında tarımsal üretimde yaşanan belirsizlik hali tamamen olmasa da ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Tekâlif-i Harbiye gibi yöntemlerle üreticinin ürününe el koymaktan vazgeçilmiş, bu ürünlerin fiyatları yükseltilerek üretim teşvik edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunların yanında 16 Şubat 1914’te Antep milletvekili Ali Cenani Bey’in teklifiyle bir kanun çıkartılmış ve bu kanunla zahiresi olmayan köylüye tohumluk dağıtılarak köylü rahatlatılmaya çalışılmıştır¹²¹. Bu girişimlerden sonuç alınmış, savaşın tüm imkansızlıklarına karşın ülke pazara açılmış üretimde artış gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı ülke ekonomisini dışa kapatmış bunun sonucunda ülke içinde yetişen tarım ürünleri daha fazla rağbet görür hale gelmiştir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki hükümeti, savaş döneminde aşar ve ağnam vergisinin kaldırılmasını da önermiştir. Ancak malî gerekçelerle bu vergileri yürürlükte tutmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen 1915 ve 1916 senelerine ait Arazi ve Musakkafat vergilerinin affına gidilmiş ve üretici lehine bazı önlemler de alınmıştır. Savaşta kaybedilen topraklarda üretim yapılamaz hale gelmiş, sürekli artan cephe sayısı ekilen sahaları daraltmış böylece tarımsal üretimde ciddi bir düşüş yaşanmıştır¹²².

Tüm bunlara bakılarak denilebilir ki, 1908-1918 arasında uygulanan İttihatçı tarım politikası Cumhuriyet Dönemi’nde yaşanacak gelişmelere bir prova olmuştur¹²³.

¹¹⁹ Tekin Alp, “Milli İktisat”, *İslam Mecmuası*, 25 Şubat 1915, s. 1.

¹²⁰ Ahmet Muhittin Efendi, “Milli İktisat Bu En Mübrem ve En Acil Vazifemizdir”, *İslam Mecmuası*, 7 Ekim 1915.

¹²¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3. Devre Cilt 1, 16 Şubat 1330 s. 469.

¹²² İsmail Kurt, agt. s. 144.

¹²³ Ergün Ballı, agt. s. 251.

2.2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Pamuk Üretimi

2.2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Dünya'da Pamuk Üretimi

Pamuk üreticiliği Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu bitkiyi üreten büyük devletlere göre şekillenmiştir. Bu üreticiler arasında en büyük pay %63,08 oranıyla Amerika'ya aittir. Amerika'dan sonra sırayla Hindistan, Çin, Mısır ve Rusya gelmiştir. Diğer ülkelerdeki pamuk üretim miktarıyla birlikte 1910-1914 yılları arasında Dünya'da pamuk üretimi 20.544.664 tona ulaşmıştır. Savaş yıllarında ise (1914-1918) bu miktar %20-25 nispetinde azalmıştır¹²⁴.

1925 yılında Adana'da toplanan İkinci Pamuk Kongresi'nde 1331(1915) yılına ait Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki sanayi fabrikalarının, ipek dokuma tezgâhlarının miktarıyla amele adedini, pamuk sarfiyatlarını gösteren liste verilmiştir. Bu sayede üretimin derecesi hakkında daha açık bir fikir edinilebilecektir. Mevcut liste Bremen'de yayınlanan 1915 tarihli bir dergiden alınmıştır¹²⁵;

Tablo 1. 1915 Yılında Avrupa'nın Çeşitli Ülkelerinde Dokuma Tezgahları

	İplik Adet	Dokuma Tezgahı	Senede Sarf Ettiği Pamuk Balya Adedi	Amele Adedi
İngiltere	59317087	805452	4283683	650000
Almanya	10162872	230200	1979958	375000
Fransa	7400000	108000	1120000	160570
İtalya	4582000	140000	900000	200000
İspanya	1900000	55000	370000	70000
Yunanistan	53898	1160	23250	3503
Türkiye	66500	912	26500	4241
Bulgaristan	19539	350	5000	632
Hindistan	6596862	94136	2096016	253786
Japonya	2203978	20634	1357460	93986

¹²⁴ Nadir Yurtoğlu, “İnönü Döneminde Türkiye’de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)”, *Belge Dergisi*, C:2, S: 19, 2019, s. 1831.

¹²⁵ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, s.84.

Savaş yıllarında dünyada ki pamuk üretimi ise Ayın Tarihi isimli dergide Dünyada Pamuk Üretimi başlığı altında şöyle verilmiştir.

Tablo 2. 1914-1917 Yılları Arasında Dünya’da Pamuk Üretimi

Sene	Toplam Ton	Amerika	Hindistan	Mısır	Türkistan	Diğer Memleketler
1914	5.640.000	3.270.000	910.000	331.000	233.500	871.500
1915	6.120.000	3.400.000	940.000	284.000	200.000	0
1916	6.354.000	2.950.000	1.140.000	209.000	330.0000	1.725.000
1917	0	2.790.000	0	0	0	0

Dergide dünyada pamuk üretimi meselesine değinilmiş ve üretim itibarıyla Hindistan dışında diğer üretici memleketlerin dünya üretimi içinde derece ve nispeti birbirini tutmadığından buhranlar meydana geldiği dile getirilmiştir. Sadece Amerika, Hindistan ve Mısır dünya üretiminin %79,9’unu yetiştirmiştir¹²⁶.

Üretimin yanında tüketime de değinilmiş, çeşitli memleketlerde 4,727,000 ton miktarını bulan harcamalara Hindistan’da harcanan 800,000 ton eklenirse 5,527,000 ton edeceği ve dünya üretiminden ancak 117,000 ton raddesinde bir fazlalık kalacağı söylenmiştir. Her ne kadar 1914’de:

Amerika’da: 1,230,000 Ton

İngiltere’de: 960,000 Ton

Hindistan’da: 800,000 Ton

Toplam da: 2990.000 Ton

¹²⁶ “Adana ve Havalisi Hakkında İktisadi Tetkikat”, *Ayın Tarihi Dergisi*, C: 10, S: 29, 31 Temmuz 1926, s.18.

Pamuk tüketilmiş ise de bunların tüketilmesi dünya üretiminin %55'i oranındadır. Durum daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilirse pamuk sanayi memleketlerini tehdit eden tehlike ortaya çıkacaktır¹²⁷.

Savaş yıllarını Amerikan endüstrisi kendi lehine çevirmiş ve üretimin diğer bölgelerde daha da düşmesiyle kendini İngiltere ve Fransa'ya pamuk temin edecek şekilde konumlandırmıştır. Böylece büyük kâr elde eden Amerika İngiltere ve Fransa'da pamukları için yeni pazarlar bulmuş hatta Amerikan bankaları müttefikler için çeşitli kredi olanakları sağlamıştır¹²⁸.

1910 ila 1916 senesi aralığında ise Amerika'da üretim miktarları aşağıdaki gibidir:

1910-11: 12.075.000 Balya = 2.720.000 Ton

1911-12: 16.101.000 Balya = 3.610.000 Ton

1912-13: 14.104.000 Balya = 3.160.000 Ton

1913-14: 14.552.000 Balya = 3.270.000 Ton

1914-15: 15.136.000 Balya = 3.380.000 Ton

1915-16: 12.000.000 Balya = 2.600.000 Ton

Amerikan pamuk sanayisinin 1914-1917 seneleri arasında hızlı bir ilerleme göstermesi harp sebebiyle olsa da bu ilerlemenin harpten sonra da devam ettiği bir gerçektir. İngiltere ise 1915 de 48000 balya (9800 ton) pamuğu %1,02 miktarını Amerika sömürgelerinden ve 1913 ihtiyatından almıştır¹²⁹.

2.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Pamuk Üretimi

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde nüfusun büyük bir bölümü tarımla uğraşmış ve geçimini tarımdan

¹²⁷ “Adana ve Havalisi Hakkında İktisadi Tetkikat” *Ayın Tarihi Dergisi*, C: 10, S: 29, 31 Temmuz 1926, s. 18.

¹²⁸ Kadir Kasalak, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı-ABD İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2018, s. 108-124.

¹²⁹ “Adana ve Havalisi Hakkında İktisadi Tetkikat”, *Ayın Tarihi Dergisi*, C:10, S: 29, 31 Temmuz 1926, s.19.

sağlamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda tarımda önemli değişiklikler yaşanmıştır¹³⁰. Birinci Dünya Savaşından Kurtuluş Savaşı sürecine kadar olan dönemde tarımsal üretim oldukça zarara uğramıştır. Savaş yıllarının en önemli sonuçlarından biri nüfusta verilen kayıplar olmuştur. Kırsal bölgelerdeki genç erkeklerin askere alınmasıyla tarımsal iş gücü büyük oranda kayba uğramıştır. Tarımla uğraşan nüfusun silahlı altına alınması ilerleyen yıllarda üretimde ciddi azalmalara neden olmuştur. 1914 yılında tarım alanlarının % 1,9'unun endüstri bitkilerine ayrıldığı görülmüştür. Bu bitkiler içinde üretim alanı en geniş ürünler ise pamuk ve tütün olmuştur¹³¹.

Birinci Dünya Savaşı neredeyse her alanda ülkeleri yıkıma uğratmış ve savaştan sonra sanayi tesisleri büyük oranda yok olmuştur¹³². Bu yıkımdan dokuma sanayisi de etkilenmiş ve Osmanlı Devleti'nde pamuk giderek gelişme gösterirken devletin girdiği savaşlar sonucu pamuk ve pamuklu sanayii de yok olma raddesine gelmiştir¹³³. 1914 yılından sonra dönemin Ticaret ve Ziraat Nezareti 1913 ve 1915 yıllarına ait içinde pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokumacılığına dair beş müessesenin yer aldığı sanayi sayımını gerçekleştirmiştir. 1917'de '1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiki' ismiyle yayımlanan sayım, dönemin koşulları gereği dar bir zaman dilimini kapsamıştır. Sanayi sayımında yer alan müesseseler haricinde sayım dâhilinde olmayan Aydın, Adana ve Tarsus için de bazı istatistikler verilmiştir. Buna göre tahmini olarak Aydın'da 50 bin balya pamuk yetiştirildiği Adana ve Tarsus'ta ise toplam 10 bin balya pamuk işleyen dört adet pamuk iplik ve dokuma fabrikası olduğu belirtilmiştir¹³⁴.

¹³⁰ Nejla Günay, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenlerin Tarım Sektörüne Kazandırılması İçin Yaptığı Çalışmalar", *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*.

¹³¹ Mertcan Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma", *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*; Okan Yaşar, "1909,1913 ve 1914 Tarım Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti Son Döneminde ve Kala-i Sultaniye Sancağında Tarımın Değerlendirilmesi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* (95. Yıl Özel Sayısı), s. 195-232.

¹³² *Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.

¹³³ Aynur Gürel, Hüseyin Akdemir, Şükrü Hazım Emiroğlu, Hüseyin Kadoğlu, Hasan Basri Karadayı, *Türkiye Lif Bitkileri Pamuk Tarımı Teknolojisine Genel Bakış ve Diğer Lif Bitkileri*.

¹³⁴ Ayça Aslıhan Özudoğlu, agt. s. 71.

Savaş yıllarında Çukurova bölgesinde de pamuk tarımında önceki yıllara göre bir hayli düşüş yaşamıştır. Savaştan önce 105 bini bulan pamuk balya sayısı git gide düşerek 1918'e gelindiğinde sadece 20 bin balya ile sınırlı kalmıştır. Bu düşüşün yaşanmasında, savaş nedeniyle oluşan işgücü yanında o dönem yaşanan çekirge istilas ve doğal afetlerin de etkisi büyük olmuştur. Aynı zamanda Çukurova'da üründen daha fazla verim almak amacıyla Mısır ve Amerika'dan gelen tohumlar denenmiştir. Fakat bu cins pamukların yerli tohuma göre daha maliyetli olduğu gözlemlenmiştir. Mevcut bölgede etkin olan pamuk şirketi Deutsch- Levantinische Baumwollgesellschaft yerli tohumun yanında çeşitli bölgelerden getirmiş olduğu pamuk tohumlarını denemiştir. Ne yazık ki Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu denemelere de son vermek zorunda kalınmıştır¹³⁵.

1914 yılından önce Osmanlı Devleti'nde kurulmuş büyük sanayi işletmelerinin çoğu pamuklu, ipekli ve yünlü tekstil alanında kumaş ve bez üreten fabrikalardan oluşuyordu. Toplam üretimin büyük çoğunluğu Selanik ve çevresinde toplanmıştı¹³⁶. Adana'da savaş zamanı pamuk üretiminin yok denecek kadar az olduğu belirtilmiştir. Aşağıdaki verilerden anlaşılacağı üzere harpten önceki duruma nazaran pamuk üretiminde bir hayli düşüş yaşanmıştır¹³⁷.

Tablo 3. 1908-1919 Yılları Arasında Adana'da Pamuk Üretimi

1908	64.000 Balya
1909	76.000 Balya
1910	40.000 Balya
1911	80.000 Balya
1912	115.000 Balya
1913	120.000 Balya
1914	135.000 Balya
1915	15.000 Balya
1916	10.000 Balya
1917	10.000 Balya
1918	15.000 Balya
1919	20.000 Balya

¹³⁵ Zafer Toprak, "20. Yy'ın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye", *Toplumsal Tarih*, S: 191, 2009, s. 71.

¹³⁶ Erdinç Tokgöz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7 S:13, Ankara 2018, s. 14.

¹³⁷ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 163,164.

Savaş yıllarında yaşanan zor koşulların bir getirisi olarak bazı hayvan ve araçlar ordunun emrine verilmiştir. Bu durum çiftçilerin öküz, merkep, at gibi ziraatta kullandıkları hayvanları da içerdiği için hasat zamanı mahsulün taşınması ve tarlaların sürülmesi konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Yaşanan sıkıntıları en aza indirmek amacıyla 1914'te Adana'dan yüz kilo Amerikan türü pamuk tohumu getirilerek Alanya, Finike ve Manavgat pamuk üreticilerine dağıtılmıştır. Bunun sonucunda üretimde istenen verim sağlanınca 1915'te bin kilo pamuk tohumu daha getirilmiştir¹³⁸.

Savaş yıllarında tarımsal üretimi ve dolayısıyla pamuk üretimini etkileyen bir diğer etmen de çekirge istilaları olmuştur. Çekirgeler özellikle pamuk tarlalarında büyük tahribatlara yol açmışlardır. Verilen zarar sadece tahribatla sınırlı kalmamış, çekirgelerin taşıdığı hastalıklar da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir¹³⁹.

2.3. İttihat ve Terakki Dönemi'nde Tarım Eğitimi

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim toplumun geniş kesimlerinin yararlanabileceği bir hak olarak görülmeye başlanmıştır. İttihatçılar Osmanlıcılığın tesisi için eğitimi önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Bu konuyu siyasi programlarında ve nizamnamelerde sık sık dile getirmişlerdir. Cemiyetin 1908 programındaki maddelerde her Osmanlı'nın devletin denetiminde olmak şartı ile özel mektep açabileceği ve ilköğretimin ücretsiz olacağı belirtilmiştir. İttihat ve Terakki'nin 1913'teki siyasi programında ise İlköğretim programı, ibtidaî ve rüşdî okulların birleştirilmesi ve okul programlarına her yörenin özelliklerini içeren ziraat, ticaret ve sanat derslerinin konulması yer almıştır¹⁴⁰. Eğitime verilen bu önem tarım alanında da kendini göstermiştir denilebilir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'nın dağılmaktan kurtulması için köylerin kalkınmasını temel alan bir eğitim sistemi modeli ortaya çıkmıştır. Köycü eğitim modeli ismini taşıyan

¹³⁸ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teke Sancağında Tarımsal Üretimi Artırma Çabaları", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, s. 149-168, Güz 2017. Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s.133-169, Bahar 2016.

¹³⁹ Mehmet Ali Yıldırım, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 1017-1042, 2014.

¹⁴⁰ Emine Aşçı, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Bakış", *TUHED*, 9(2), s.496, 497, 2020. 492-509

bu modele göre Osmanlı'nın kurtuluşu en önemli kaynağı olan ziraattir. Buna yönelik hazırlanan programda kadınlara özel ziraat okulları kurulması, her vilayette ziraat ameliyat mektebi açılması, köy okullarında verilen eğitimde ziraatın ön plana çıkarılması, buradaki öğretmenlerin ziraat mekteplerinden mezun olması ve bu okullarda numune tarlaları oluşturulması öngörülmüştür. Bu planların gerçekleşebilmesi içinse çağdaş ziraat eğitimi verilmelidir¹⁴¹. Yurdun dört bir yanında verilmesi gereken ve ulusal eğitimin temeli olarak görülen köycü eğitim modeline göre toprak ve tarım sadece köyde köylüye verilecek bir eğitim değildir. Köylünün eğitilmesi fikri İttihat ve Terakki'nin kendisine atfettiği eğitici rolle yakından ilişkilidir¹⁴².

Prens Sabahattin'e göre Türk toplumu tarımla uğraşan köylüler ve Batı ile tanışmış olan aydınlar olarak iki gruba ayrılmaktaydı. Ülkenin kurtulabilmesi bu iki grubun kaynaşmasından geçmekteydi. Kaynaşma da Türk aydınlarının köylülere rehber olmasıyla mümkündü. Prens Sabahattin kaynaşmanın eğitim seferberliğiyle olacağı görüşündeydi¹⁴³.

Bu dönemde Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor şartlardan kurtulabilmesi için Almanya'daki uygulamalı eğitim modelinden yararlanma fikri öne sürülmüştür. Tarım eğitimine öncelik veren bu eğitim sistemiyle okulların bir memur fabrikası olmaktan çıkacağı ve memlekete faydalı elemanlar yetiştirileceği düşünülmüştür. Örneğin Aydın Ziraat Müdürü İhsan Efendi eğitimleri boyunca teorik bilgilerle donatılan ziraat okulu mezunlarının bir süre özel çiftliklerde çalışarak pratik bir eğitimden geçirilmelerini önermiştir¹⁴⁴.

Önemli bir konu da ziraat eğitimi ve kadınlar meselesidir. Zira bu konu, Meclis-i Mebusan'da kendine yer bulmuştur. Temmuz 1914'te Ziraat Bütçesi tartışılırken söz alan Ziraat Genel Müdürü Vahan Efendi bu konuya değinmiş ve sadece erkeklere ziraat eğitimi verilmesinin yeterli olmadığını kadınlara da ziraat eğitimi verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Vahan Efendi'ye göre kadınlara yönelik

¹⁴¹ Başak Akgül, *İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Köycü Söylem*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 33, 34.

¹⁴² Başak Akgül, agt. s.39.

¹⁴³ agt. S.40.

¹⁴⁴ agt. S. 49,50.

sanayi ve ziraat mektebi de açılmalıdır. Aynı zamanda orduda ve küçük zabıt mekteplerinde de ziraat dersleri vermenin ve mektep civarlarında numune tarlaları açmanın ziraatin ilerlemesine faydalı olacağını da belirtmiştir¹⁴⁵. Benzer bir görüş Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi'den de gelmiştir. İsmail Mahir Efendi'ye göre kız mektepleri meselesi hayat memmat meselesidir. Kadınlar ziraat işleri olarak tavukçuluk, gülcülük, arıcılık, sütçülük vs. gibi şeyleri yapabilmelidir. Hatta memleketin düzelebilmesi için bu şarttır¹⁴⁶. Daha sonra 1915-1916 yıllarında İhsan Onnik tarafından Kadınlara Ameli ve Sanayi-i Ziraiye Dersleri adı altında peynircilik, yağcılık, ipekçilik, sütçülük, ekmek ve nişastacılık gibi konularda kitaplar yayınlanmıştır. Çeşitli görsellerle desteklenen kitaplar oldukça bilgi verici niteliktedir¹⁴⁷.

Köycü eğitim II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha geniş uygulama imkânı bulmuştur. Bu kapsamda Ziraat Nezareti memurları ülkeyi dolaşarak çiftçilerle temasa geçmişler ve orta dereceli okullara ve Darümualliminlere ziraat dersleri konulmuştur. İhsan Onnik tarafından, Darümualliminlerde Ziraat Dersleri ve Muallimlere Rehber:Mekatip-i İbtidaiyede Ziraat Derslerini Nasıl Tedris Etmeli? isimli kitaplar yayınlanmıştır¹⁴⁸. Aynı zamanda ziraat eğitimini düzenlemek için 10 Şubat 1912 tarihinde Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamname ziraat okullarını Amele Mektepleri, Çiftçi Mektepleri, Ziraat Ameliyat Mektepleri ve Ziraat Mıntika Mektepleri şeklinde dört aşamalı bir eğitim sistemi olarak tasarlanmıştır¹⁴⁹. Nizamname her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamış olsa da ilk defa ziraat eğitiminin bu şekilde bir bütün olarak ele alınması ziraat tarihi için önemlidir¹⁵⁰. Tanzimat Dönemi'nde Selanik Ziraat Mektebi

¹⁴⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre 3, Cilt 2, s. 311, 3 Temmuz 1330 (1914).

¹⁴⁶ MMZC, Devre 3, Cilt 2, s. 234, 1 Temmuz 1330 (1914).

¹⁴⁷ Bu kitaplar şu şekilde sıralanabilir; Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiye Dersleri İpekçilik Sanatı, Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiye Dersleri Gül Yağcılık Sanatı, Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiye Dersleri Sütçülük, Tereyağcılık ve Peynircilik Sanatları, Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiye Dersleri Ekmek ve Nişastacılık Sanatı, Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiye Dersleri Arıcılık Sanatı.

¹⁴⁸ Başak Akgül, agt.s.56.

¹⁴⁹ Muhammed Şahin, M. Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:9 S: 4, 2011, agm. s. 867.

¹⁵⁰ Sevtap Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve 'Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesi'", *Kutadgubilig*, s.254.

adıyla ameli olarak açılmış olan mektep II. Meşruiyet sonrası statü değiştirip mektebi ali (yüksekokul) olarak faaliyetine devam etmiştir¹⁵¹.

Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e Tarım Eğitimi bölümünde bahsi geçen Halkalı Ziraat Mektebi, Selanik Ziraat Mektebi, Bursa Ziraat Mektebi ve Ankara Ziraat Mektebi II. Meşrutiyet Dönemi'nde varlıklarına bir süre devam etmiş daha sonra Halkalı Ziraat Mektebi ve Bursa Ziraat mektebi hariç olmak üzere Cumhuriyet Dönemini göremeden kapatılmak durumunda kalmışlardır.

2.4. Fransızlar'ın Adana'yı İşgali ve Pamuk

İlk Osmanlı-Fransız İlişkileri Yıldırım Bayezid döneminde yapılan Niğbolu Savaşı sırasında başlamıştır. 1525 yılında yapılan Pavia Meydan Savaşında Fransa Kralı I. François Roma Germen İmparatoru Charles Quint'e esir düşmüş ve Avrupa devletlerinden beklediği yardımı alamayınca Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemiştir. Yapılan yardım ile iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmiş hatta Fransa'ya çeşitli imtiyazlar verilmiştir. Böylece Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerinde ticari ve iktisadi menfaatleri artmıştır. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti duraklama dönemine girdiğinde Fransa Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmiştir. Dostça gelişen ilişkiler 1798'de Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması üzerine bozulmuş ve savaş halini almıştır. Daha sonra Fransa'nın 1827'de Navarin'de Türk donanmasının yakılmasına katılması iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini daha da bozmuştur. Ancak Türk-Fransız ilişkilerini 1918 yılına kadar etkileyen olay Fransa'nın 1830 yılında Cezayir'e yerleşmesi olmuştur¹⁵². Bunun devamında ilişkiler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi ile beraber işgale dönüşmüştür. Aslında İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı sırasında aralarında yaptıkları gizli antlaşmaları gerçekleştirme düşüncesiyle hareket etmişlerdir¹⁵³.

¹⁵¹ Başak Akgül, agt. s. 59.

¹⁵² Cemil Şenalp, *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2006, s. 35,36.

¹⁵³ Mustafa Budak, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmi Araştırmalar* 5, , İstanbul 1997, s.83.

Birinci Dünya Savaşı 1914 yılında patlak vermiş ve dünya ekonomik düzenini altüst etmiş, gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında mevcut ihtiyaçların artması ve yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla yeni bir uluslararası ekonomik düzen kurulmaya başlanmıştır. Fransız dokuma endüstrisi de savaştan oldukça etkilenen sanayi dallarından birisi olmuştur. Savaşı takip eden yıllarda dünyada savaştan dönenlerin giydirilmesi sorunu ortaya çıkmış ve bunun sonucunda 1919-1920 yıllarında dünya pamuk talebinde büyük bir artış yaşanmıştır¹⁵⁴.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bütün cephelerde çözülmeye başlamış ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak durumunda kalmıştır. İngilizler bu antlaşmanın 7. maddesine dayanarak Urfa, Antep, Maraş, Adana ve Osmaniye'yi işgale başlamışlar daha sonra da işgal ettikleri bu yerleri Fransızlara devretmişlerdir¹⁵⁵. Bu bölgelerden biri olan Adana'da işgale karşı yerel halk direnç göstermiş ve milli kuvvetler kurulmaya başlanmıştır. Tarih boyunca egemenlik mücadelesi verilen bu bölge Mondros Mütarekesi'nden sonra da işgalci güçlerin hedefi haline gelmiştir. Mondros Mütarekesi'nde Toros Tünelleri'nin İtilaf Devletleri'ne verilmesine ve Türkler'in Kilikya'yı boşaltmasına karar verilmiştir. Ancak bahsi geçen Toros Tünellerinin ve Kilikya'nın sınırı tam olarak belli değildi. Bu yüzden Mustafa Kemal Mondros Mütarekesi tebliğ edildikten hemen sonra İstanbul'a çektiği telgrafta resmi ismi Adana vilayeti yerine değişken bir kavram ve aynı zamanda bölgenin tarihi adı olan Kilikya üzerinde durmuş ve buradan hareketle İtilaf Devletleri'nin Kilikya ismi altında daha geniş bir alanı kontrol altına almak istediklerini belirtmiştir. İşte Mondros Mütarekesiyle de İtilaf Devletleri tarafından paylaşılan Osmanlı topraklarında Fransa'nın payına bir zamanlar Mezopotamya daha sonra ise Kilikya olarak adlandırılan Çukurova bölgesi düşmüştür. Zaten İtilaf Devletleri namına Yarbay Romieu emrindeki Fransız birlikleri mütareke hükümlerine uymayarak 21 Aralık 1918 tarihinde işgale başlamışlardır¹⁵⁶. Bu tarihten önce 25 Kasım 1918'de işgal faaliyetleri kendini

¹⁵⁴ Cemil Şenalp, age. s. 223.

¹⁵⁵ Ebru Güher, "Adana'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu Türk Basınına Yansımaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl 6, sayı 35, (451-465), Mart 2019, s.452.

¹⁵⁶ İbrahim İslam, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova: Sosyoekonomik Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt 20, sayı 58, s. 52, 2004. Cemil Şenalp, age. s.41; Adil Dağıstan, "Milli Mücadelede Türk Fransız İlişkileri (1918-1921)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, s. 516.

göstermiştir. Fransız albayı Raymond 25 Kasım da emrindeki askerlerle Adana'ya gelmiş Murat Palas Oteline yerleşmiştir. Daha sora Vali Nazım Bey'i ziyaret ederek Fransız askerleri tarafından Adana'nın işgal olunacağını, bazı resmi dairelerin boşaltılmasını, Türk askerlerinin hemen çekilmesini istemiştir¹⁵⁷.

Bu durumda ülkenin geleceği için 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma kararını hayata geçirmek amacıyla çalışmalara başlamış ve 28 Mayıs 1919 tarihinden itibaren sırasıyla 21-22 Haziran 1919 Amasya Genelgesi, 23 Temmuz 7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi, 26 Temmuz 25 Ağustos Alaşehir Kongreleri ve 4-11 Eylül Sivas Kongresi ile devam eden yerel direniş hareketlerini birleştirmeye çalışmıştır¹⁵⁸.

Bilinen süreçlerden geçerek 18 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan son oturumunu gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde Temsil Heyeti adına bir genelge yayınlamıştır. Yayımlanan bu genelgede yeniden seçim yapılması gerektiğini ve Ankara'da bir meclisin toplanacağını bildirmiştir. Genelge doğrultusunda hızlıca seçimler yapılmış ve seçilen üyeler Ankara'ya gelmiştir. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi seçilmiş olan milletvekilleri ile 23 Nisan 1920 tarihinde açılmıştır¹⁵⁹.

Açılan Meclis'e Kurtuluş Savaşı sırasında Adana ve Adanalılar tarafından pek çok telgraf çekilmiştir. Bunlardan biri de Adana'yı Fransız işgalinden kurtarmak için Adanalıların ellerinden geleni yapacaklarına, bunu yaparken de meclise ve hükümete sadık kalacaklarına dair Fekelilerin Türkiye Büyük Millet Meclisine çektikleri telgraftır. Telgrafta Fransız zulmünden bahsedilmiş ve Adana halkının hiçbir yabancı hükümetin idaresini kabul etmeyeceği de bildirilmiştir. Aynı zamanda Londra Konferansı bildirilen talepleri dikkate almadığı takdirde silahlarını bırakmayacaklarını ve akacak kanlardan ötürü de Avrupa Devletleri'nin sorumlu olduğunu belirtmişlerdir¹⁶⁰. Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere bölge halkı oldukça

¹⁵⁷ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s.72.

¹⁵⁸ Mehmet Kılıç, "Milli Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açidan Değerlendirilmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 3 S:1, 2019.

¹⁵⁹ Sezai Öztaş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Hükümet Kurulana Kadar İlk Çalışmaları", *International Journal Of Eurasian Education And Culture*, S: 1, 2016, s. 28,29,30.

¹⁶⁰ Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Basımevi, Mayıs 2020 Ankara, s.37,38,

yıpranmış olmalarına rağmen mücadeleyi elden bırakmayacaklarını açıkça ifade etmişlerdir.

Sivas Milletvekili Rauf Bey de “önce Adana ve havalisi, daha sonra Antalya ve havalisi, İzmir ve havalisi, Balıkesir ve havalisi mütarekeye katiyyen aykırı olarak işgal edilmiştir” sözleriyle işgallerin haksızlığını dile getirmiştir¹⁶¹.

Fransa'nın Anadolu savaşına ilgi duyması ise aslında Türkiye'deki mali-iktisadi, kültürel, dini, siyasi-askeri menfaatleri sebebiyledir. Özellikle Dünya genelinde patlak veren pamuk krizi, Fransa'yı acilen önlem almaya ve sömürgesi altında olan topraklarda pamuk üretimini artırmaya yöneltmiştir. Bölgedeki verimli topraklar nedeniyle Kilikya, Fransa ekonomisi için önemli bir saha olmuştur. Ancak, 1919 yılının son aylarında burada yaşanan savaş bölgenin ekonomisini kötü anlamda etkilemiştir. 1919 yılında 5.000-6.000 balya pamuk Fransa'ya ihraç edilirken 1920 yılında hiç ürün alınamamıştır. Adana ve çevresinde baş gösteren savaş Fransız dokuma endüstrisini tehlikeye sürüklemiştir¹⁶². Fransa'nın Kuzey ve Güney bölgeleri sırf ticari nedenlerle Kurtuluş Savaşı'na ülkenin diğer kısımlarından daha çok ilgi göstermiştir. Çünkü Kuzey Fransalı tüccar ve iş adamları, Türkiye'yi Fransa dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan ürünleri temin etmek için geniş bir pazar olarak görmüşlerdir. Lille şehrinin gazetesi 1920 de bunu açıkça şöyle ifade etmiştir:

*“Dokuma sanayimizin geleceği doğudadır. Kuzey bölgelerimizin baş sanayi için dış pazarlar sorununu yeni baştan ele almalıyız. Yurt dışında da büyük işlere girişelim Yakın bir zamanda Bab-ı ali, dost Sırbistan ve pişman Bulgaristan ile beraber tekrar bize başvuracak hazır olalım: çünkü artık yüz bin palto değil milyonlarca takım elbise ısmarlayacaklar. Keten ve pamuklu maddelerin satışı da önemli ölçüde artacak. Doğuda işgücü bol, koyun sürüleri çok orada ABD'nde gelişenler gibi Flamand merkezleri kuralıyız.”*¹⁶³

Fransa'nın bölge üzerindeki ekonomik çıkarları Çukurova bölgesinin coğrafi konumu ve toprak zenginlikleriyle de yakından ilgilidir. Çünkü Çukurova tarihin her

¹⁶¹ MMZC. 4. Devre, Cilt 1, 9 Şubat 1336 s.77

¹⁶² Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 58, 1988. Cemil Şenalp, age. s.224.

¹⁶³ Yahya Akyüz, a.g.e. s. 60.

döneminde yeraltı ve yerüstü zenginlikleri sebebiyle diğer ülkelerin dikkatini çekmiştir¹⁶⁴. Kilikya bölgesini “Alp dağlarına sahip bir Mısır” olarak tanımlayan Albay Bremond’un bu tanımlaması Kilikya’nın yüzey şekillerini ve tarımsal zenginliklerini anlamaya yardımcı olur¹⁶⁵. Çukurova tütün, ipek ve pirinç gibi tarım ürünleri açısından Fransa için cazip bir bölge olarak düşünülmüştür. Ayrıca Fransa Çukurova’dan alacağı yüksek oranlı vergilerle bütçesine katkıda bulunabilirdi¹⁶⁶. Bu bölgeyi Fransa için kıymetli hale getiren etkenlerden biri de verimli toprakların yanında demiryolu bağlantılı Mersin limanına sahip olmasıdır. Aynı zamanda Anadolu ve Avrupa’dan Fırat vadilerine ve Suriye’ye tek geçişin Çukurova olması da önemli etkenlerden biridir. Bölgenin pamuk tarımına oldukça elverişli olması pamuk ihtiyacının tamamına yakını İngiltere ve ABD’den sağlayan Fransa için önemli diğer bir husustur. Fransız bir yazar olan Paul de Veou Fransız sanayi için bölgeyi vazgeçilmez olarak görmüştür¹⁶⁷. Bu hususta bölgeyi çok iyi bilen Pierre Redan 1921 yılında Paris’te yayınladığı La Cilicie Et Le Probleme Ottoman (Kilikya ve Osmanlı Sorunu) isimli eserinde Çukurova’nın doğal kaynakları ile zenginliklerini dile getirmiş ve Fransa’nın ihtiyacından dolayı bu zenginliklerden vazgeçemeyeceğini ileri sürmüştür¹⁶⁸. Fransa’nın yıllık pamuk tüketimi 2 milyon balya kadardır. Redan şöyle der. “*Kilikya bu tüketimin yarısı olan 1 milyon balya pamuğu sağlarsa gelişmemiz ve döviz kuru üzerinde olumsuz etkisi bulunan dış ticari bağımlılıklardan kurtulmamız kolaylaşır.*”¹⁶⁹

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Amerika, Mısır, Hindistan dünyanın en büyük pamuk üreticisi ülkeleri olmuştur. Ancak bu ülkelerde maliyetlerin yüksekliği pamuk ekiminin kısıtlanmasına neden olmuştur. İşte gerek pamuk üretimindeki bu düşüş

¹⁶⁴Zaten eskiçağlardan beri çeşitli krallıklar (Hitit, Pers, Roma, Bizans, Mısır, Asur) bölgede egemenlik mücadelesi vermişlerdir. Anadolu’da genişlemek, Doğu Akdeniz’e hakim olmak ve Ortadoğu’yu kontrol altına almak isteyen her devlet bu bölgeye hakim olmak istemiştir. İbrahim İslam, a.g.e. s.49.

¹⁶⁵ Yahya Akyüz, a.g.e. s.175.

¹⁶⁶ Cemil Şenalp, a.g.e. s. 177.

¹⁶⁷ Adil Dağıstan, “Milli Mücadelede Türk Fransız İlişkileri (1918-1921)”, Türkler Ansiklopedisi, C.16, s. 513,514.

¹⁶⁸ Cemil Şenalp, a.g.e. s.42.

¹⁶⁹ Yahya Akyüz, a.g.e. s.175.

gerekse bu ülkelere sonsuza dek bağımlı olmamak fikri Fransa'yı sömürgelerinde ve emeğin daha ucuz olduğu bölgelerde pamuk üretimini canlandırmaya yöneltmiştir¹⁷⁰.

Dünya'da pamuk üretiminin azalması Fransa ile beraber tekstil ürünleri üreten diğer ülkeleri de endişelendirmiştir. Zürih'te 9-11 Haziran 1920 tarihleri arasında "Uluslararası Pamuk Kongresi" toplanmış ve Amerika'daki üretim düşüşünden dolayı tekstil endüstrisinin hammadde sorunuyla karşı karşıya kaldığı bu nedenle bir an önce sömürgelerde pamuk tarımının özendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Uluslararası Pamuk Kongresi'nden yaklaşık bir buçuk ay sonra 26 Temmuz 1920 tarihinde Fransa'nın Lübnan ve Suriye yüksek komiseri Kilikya'da pamuk tarımının geliştirilmesi amacıyla para yardımı isteğinde bulunmuştur. Gouraud, Kilikya ve Suriye'de pamuk yetiştirmek için yeterince iş gücü bulunduğu ve bu bölgede Fransa'nın dokuma ihtiyacını karşılayacak kadar pamuk üretiminin mümkün olacağından söz etmiştir¹⁷¹.

Fransızlar Çukurova bölgesinde Almanların üretimi arttırmak için başlattıkları sulama projelerini devam ettirerek iyi bir sonuç alabileceklerini düşünmüşlerdir. Cezayir ve Tunus Toprak Kredisi Kurumu'nun yardımlarıyla 1920'nin sonlarında Adana Pamuk Kumpanyası adında bir Fransız şirketi kurulmuş ve bu şirket pamuk çalışmalarını artırmak amacıyla Adana'daki Alman pamuk tesislerini satın almıştır¹⁷².

Kilikya bölgesinin pamuk üretimi konusundaki verimli toprakları yalnızca Fransa'nın dikkatini çekmemiştir. Almanya'da savaştan önce ihtiyacı olan pamuğu bu bölgeden karşılamayı düşünmüş hatta bu bölgeyi Alman Hindistanı olarak tanımlamıştır.¹⁷³

Fransa Kilikya bölgesini verimli topraklar olarak görmekle kalmayıp bölge üzerindeki emellerini projeler üzerinde detaylandırmış bu kapsamda çeşitli raporlar hazırlatmıştır. 1919 yılında bölgeyi dolaşan Fransız Achard Kilikya bölgesinin

¹⁷⁰ Cemil Şenalp, age. s.223.

¹⁷¹ age. s.223.

¹⁷² age. s.177

¹⁷³ age. s.223.

Fransa'nın ihtiyacı olan pamuğu karşılayabileceği ve bölgede Almanya'nın yerine geçebileceklerini içeren bir rapor hazırlamıştır¹⁷⁴.

Bölgede mütarekeden önce demiryollarını Almanlar işletmiş mütarekeden sonra ülkelerine dönmüşler ve demiryolları İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Fransa bölgede etkinliğini sağlamak amacıyla Mersin ve Adana'da Suriye Bankası için yeni şubeler açmış, ihtiyaç doğrultusunda kredi olanakları sağlamış ve çiftçilere kredi karşılığı tohumluk dağıtmıştır. Mersin Limanının genişletilmesi, yol yapım ve onarımı, haberleşme imkanlarının artırılması gibi faaliyetler yürüten Fransa pamuk üretim potansiyeli ve doğal kaynakları nedeniyle vazgeçilmez saydığı Çukurova bölgesine yerleşmeye çalışmıştır¹⁷⁵.

Kısacası bütün Fransa endüstrisi için Türkiye önemli bir dış pazar konumundaydı. Bu aslında savaştan sonra yıkılan bütün Avrupa için de geçerli olmuştur. Avrupa, yeni pazarlar bulmak ve uzak ülkelerin verimli topraklarını işletmek zorunda kalmıştır¹⁷⁶.

İşgal Dönemi, Adana'da eğitim faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemiş ve bu kapsamda İşgal Dönemi'nde Adana Ziraat Mektebi de faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış, eğitimlerine devam edemeyen Adana Ziraat Mektebi öğrencilerine Ankara Ameli Ziraat Mektebi'ne devam olanağı sağlanmıştır¹⁷⁷.

Bahsi geçen işgal yılları boyunca bölgenin ekonomisi başta pamuk olmak üzere tarımsal ürünlere dayandığı için tahribata uğramıştır. Bölgenin en önemli ekonomik kaynaklarından olan pamuk üretimi düşmüştür. Ciddi bir düşüş yaşayan üretim, bölgenin Türk yönetimine geçmesiyle tekrar yükselmeye başlamıştır. Bölge işgal altındayken Çukurova'ya tarımda çalışmak üzere işçiler gelememiş bu sebeple pamuk fabrikaları kapanmak durumunda kalmıştır. Elbette ki üretimdeki bu ani düşüş ithalat ve ihracat rakamlarına da yansımış, tüm bu düşüşe rağmen Mersin limanından yapılan ihracatta en büyük payı pamuk oluşturmuştur. Yine işgal zamanında ticaret kısıtlandığı için genel anlamda ticari malların değeri düşerken ana

¹⁷⁴ Yahya Akyüz, age. s.61

¹⁷⁵ İbrahim İslam, agm. s.52,53.

¹⁷⁶ Yahya Akyüz, age. s. 54.

¹⁷⁷ İbrahim İslam, agm. s.55.

ihtiyaç maddelerinin fiyatında artış yaşanmıştır. Bu kapsamda pamuk fiyatları da yükselmiştir¹⁷⁸.

Türk Yönetimi bölgeyi Fransızlardan büyük ekonomik sıkıntılarla devraldıklarında ticaretin durma noktasına geldiği ve üretimin düşüşte olduğu bir tabloyla karşı karşıya kalmışlardır. Yeni Adana Gazetesi'nin deyiimiyle “Tarlalar boş, çiftlikler boş, çarşılar boş”¹⁷⁹. Bölge Fransızlardan temizlendikten sonra ekonomisini yeniden düzeltmek için Ankara Hükümeti bayındırlık faaliyetleri, çiftçiye yardım, elektrik sisteminin yenilenmesi gibi konularda çalışmalara başlamıştır.¹⁸⁰.

2.5. Kurtuluş Savaşı Dönemi TBMM’de Pamuk

Kurtuluş Savaşı döneminde her alanda olduğu gibi tarım alanında da gerilemeler olduğundan bahsedilmişti. Bu dönemde gerilemelere karşı bir takım tedbirler alınmak istenmiş bu bağlamda da zor koşullara rağmen mecliste konuşulan konular arasına pamuk tarımı da girmiştir. Konunun önemi, yapılan görüşmelerden de anlaşılmaktadır.

Konuşulan konular gerek pamuk tarımı için vergi muafiyetleri, gerek yerli kumaş üretimi, gerekse Fransızlar’ın Adana’yı işgalinde pamuk faktörünün etkili olması şeklinde ilerlemiştir. Zor koşullarda ülkenin tekrar kalkınabilmesi için üretimin önemini bilen meclis üyeleri hiç vakit kaybetmeden konunun üzerine eğilmişlerdir.

İhracat rüsumu hakkında kanun layihası 16 Eylül 1920 tarihinde mecliste konuşulurken İktisat Vekili Mahmut Celal Bey (Saruhan) pamuğun bir kilosundan üç kuruş vergi alınmasına karşı çıkmış ve bunun listeden çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Mahmut Celal Bey sözlerine şöyle devam etmiştir; “*Bilirsiniz ki, efendiler; pamuk memleketimizde hemen az miktarda yetişir. Pamuk yetiştirmekle maruf olan memleket Adana vilayetidir. Adana, Amerika pamuklarının rekabetine maruzdur. Fakat dış piyasada kendisini koruyamıyordu. Evvel emirde bu işin*

¹⁷⁸ agm s. 56-57.

¹⁷⁹ agm. s.59.

¹⁸⁰ agm. s.60.

meydana çıkması amelenin çokluğuna mütevakkıftır. Hâlbuki maalesef Harbi Umumi memleketimizde amelenin adedini pek azaltmıştır. Pamuk ziraatı memleketimizde yeni başladığından dolayı Nazilli ve Aydın cihetlerinde, havası mutedil olan yerlerde yeniden yeniye yetişen pamuğun şiddetle himayeye muhtaç olduğunu söylemeye mecburum. Bunun tafsilatına girişmeyeceğim. Bu mesele üzerine Heyeti muhteremenizin nazarı dikkatini celbedeceğim. İşte maruzatım bundan ibarettir.¹⁸¹”

İsmail Suphi Bey ise pamuktan ve yünden vergi alınmamasını söyleyenleri eleştirmiş, esasen pamuk ve yün önemli ihtiyaçları teşkil ettiğinden bu maddelerden vergi alınması gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesini de şu sözlerle dile getirmiştir; “(...)Pamuktan ve yünden resim almak doğru değildir diyorlar. Bilakis pamuk ve yün, bugün dünyanın muhtaç olduğu şeylerdir. Var mı pamuk, kapışırılar. Var mı kömür kapışırılar. Tabii bunların hepsi böyledir. Yün de böyledir. Binaenaleyh bunları düşündük ve resim koyduk¹⁸².” Daha sonra meclis pamuğun bir kilosundan üç kuruş vergi alınmasına karar vermiştir.

Bu kapsamda yerli kumaşın desteklenmesi, ordu da dâhil olmak üzere yerli kumaşın teşvik edilmesi önemli adımlardan biridir. Konya mebusu Kazım Hüsnü Bey’in yerli elbise üretimi ve yerli kumaş giydirme mecburiyeti hakkındaki kanun teklifi mecliste tartışılmıştır. Beş maddelik bu kanun teklifine göre tüm zabitlerin ve memurların yerli kumaş giymeye mecburiyetleri önerilmiş yerli kumaş giymeyenlerin 100 lira ceza ödemesi teklif edilmiştir. Bu kanun teklifinin dayanağı memlekette halkı giydirmek için bol miktarda pamuk bulunması olmuştur. Pamuğun ham madde olarak dışarıya ihraç edilmesi ve kumaş imal etmek için memlekette gerekli dokuma tezgâhları olmaması da başlıca bir sorundur. Sunulan teklifi eleştiren isimlerden biri Kütahya Mebusu Ragıp Bey olmuştur. Ragıp Bey’e göre kanun fikri güzeldir. Ancak henüz üretim konusunda istenilen düzeye gelememiş bir ülke için yerli üretim akıl ve mantık dışıdır. Bu teklif ancak ülkedeki sanayi geliştikten sonra yapılabilir¹⁸³.

Ragıp Bey’in bu sözlerine ve düşüncesine karşılık Hasan Basri Bey (Karesi) köylülerin dışarıdan gelen kumaşlara aldanması ve kapitülasyonlar nedeniyle ithal

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 16 Eylül 1336 (1920) Perşembe, s. 167.

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 4, 16 Eylül 1336 (1920) Perşembe, s. 167.

¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt:7, 1 Ocak 1337 (1921) Cumartesi, s. 105,106.

mallarla rekabet edemeyip meslek değiştirmesini dokuma yapılmamasının sebebi olarak göstermiştir. Buna acil bir çözüml bulunması gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Mensucat şirketlerinin daha fazla himaye edilmesi gerektiğini düşünen Hasan Basri Bey'e göre Bursa, İzmir ve Uşak alınırsa bu bölgelerde mensucat ilerletilebilirdi¹⁸⁴. Yerli kumaş meselesi mecliste uzun uzun tartışılmış teklifin tadilen kabulü gibi öneriler sunulmuş, daha sonra teklif İktisat Vekaleti'ne havale edilmiştir.

Adana'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi de meclis gündemindeki konulardan biridir. Bölgenin verimli toprakları Fransızların Kilikya topraklarına yönelmesinde cezbedici bir etki sağlamıştır. Bununla ilgili olarak İhsan Bey Batılıların Kilikya pamuklarını görerek bölge için hırslandıklarına, top ve tüfekte bölgeyi işgale kalkıştıklarına deęinmiřtir¹⁸⁵.

Yine Fransızlarla yapılacak itilafname mecliste görüşülürken Dahiliye Vekili Ferit Bey (İstanbul) Adana'nın Fransa'ya verilmesinin özellikle bölgenin ekonomisine zarar vereceği üzerinde durmuş ve şu sözleri sarf etmiştir. *“Çünkü Adana pamuk yetiştirir. Adana'da mevcut olan fabrikalar gibi onlardan daha kuvvetlileri Halep'te mevcuttur. Halep kendisi pamuk yetiştirmediği için, Adana'dan pamuğu alır, yeniden ithal eder. Adana'dan alacak, Adana fabrikalarıyla rekabet edecek Alaca dedikleri pamukları alacak ve mamul olarak bizim memlekete sürecektir. Adana'nın doğrudan doğruya menafii iktisadiye ve ticariyesine halel gelecektir.”*¹⁸⁶

Pamuk kullanım alanları bakımından dikkate değer bir bitki olduğundan üretimini verimli bir şekilde gerçekteştirmek gündemin önemli konuları arasına girmiştir. Bununla ilgili olarak Türkiye'de açılmış ve açılacak olan mıntıka Ziraat Mekteplerinin, Ziraat Bankası tarafından idaresine dair kanun 24 Ağustos 1922 tarihinde mecliste görüşülürken Ziraat Mekteplerinde ameli ziraat mütehassısları yetiştirilmesi ve bu ziraat mütehassısları mekteplerinin ziraat mıntıkası olan yerlerde

¹⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, , Devre:1, Cilt:7, 1 Ocak 1337 (1921) Cumartesi, s. 106.

¹⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, , Devre:1, Cilt:3, 5 Mart 1337 (1921) Cumartesi, s. 24.

¹⁸⁶ TBMM Kapalı Oturum (Gizli Celse) Zabıtları, Devre:1, Cilt:2, 16 Ekim 1337 (1921) , s. 344.

açılması konuşulmuştur. Örneğin Adana’da pamuk tarımı fazla olduğu için bu bölgeye açılacak mektep pamukçuluk ile ilgili olacaktır¹⁸⁷.

Mekteplerin bulunduğu bölgelere kanalize edilmesi, bu mektepleri daha da verimli hale getirmek için önemlidir. Bu sayede daha profesyonel üretimler yapılacak ve tarımdan alınabilecek en yüksek verim sağlanacaktır.

Gümrük resimlerinden muafiyet sağlanması da çiftçinin işini kolaylaştıracak önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu bağlamda; çiftçi ve bağcılara dağıtılmak üzere Ziraat Bankası’nın dışarıdan getireceği makine yağı ve kayışları, yedek aksamı ve benzin, benzol ve petrol ile bazı kimyevi maddelerin gümrük istihlak resimlerinden muafiyeti hakkında kanun layihası görüşülmüştür. Bu kanuna göre ziraat için ithal edilecek olan makine yağ ve kayışları yedek parça kısımları ve makinalara gerekli malzemelerden gümrük ve istihlâk resimleri alınmayacaktır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da bazı fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Yahya Galip Bey’e (Kırşehir) göre makinelerden önce hayvan ve öküz meselesi düşünülmelidir. Yahya Galip Bey’in fikirlerine karşı Ragıp Bey makineler sayesinde yüz kişinin yapacağı işi bir kişinin yapabileceğine değinmiş ve bunun ilerleme yolunda önemli bir adım olduğundan bahsetmiştir. Ona göre memlekete makine girmesi demek aynı zamanda ülkenin ilerlemesi demektir. Ragıp Bey ihracat ithalat meselesine de değinmiş üretimin memlekette az olmasının önemli bir sorun olduğunu dile getirmiştir. Memlekette ithalatın ihracattan fazla olmasının önemli bir iktisadi bunalım olduğunun da altını çizen Ragıp Bey üretime verdiği önemi her gün her dakika daha fazla pamuk yetiştirmek zorunda olmaları üzerinden dile getirmiştir¹⁸⁸.

Ali Cenani Bey (Gaziantep) mecliste gümrük meselesine değinmiştir. Fransa’dan gelen ticaret malları için kullanılan nisbetler gayet hafifken; ipekli kumaşlar vesairenin gayet ağır konduğunu söylemiştir. Buna dayanarak memleketin de ipekli kumaşlardaki vergileri arttırmasının faydalı olduğunu söylemiştir. Çünkü Ali Cenani Bey’e göre memleketimizde pamuk yetiştirmek ve pamuğu dokuyarak

¹⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, , Devre:1, Cilt:22, 24 Ağustos 1338 (1922) Perşembe, s. 326.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt:26, 24 Ocak 1339 (1923) Cumartesi, s. 484.

kumaş yapma imkânı vardır. Bunun için de yabancıların yaptığı ipekli kumaşlara ihtiyaç olmadığını vurgulamıştır¹⁸⁹.

Görüldüğü üzere zorlu Kurtuluş Savaşı yıllarında her bir önemli konu gibi doğrudan ya da dolaylı olarak pamuk konusu da mecliste kendine yer edinmiştir.

2.6. İşgalden Kurtulan Bölgelerde Tarım Faaliyetleri ve Pamuk

Kurtuluş Savaşı sırasında tarım alanında da bir gerileme söz konusu olmuştur. Özellikle işgal altındaki bölgelerde tarım oldukça zarara uğramıştır. İşgal sonrası dönemde ise ülke ekonomisi için büyük önem teşkil eden tarım faaliyetleri iyileştirilmeye çalışılmıştır. Halk artık uzun süren savaşıardan o kadar yorgun düşmüştür ki savaşmak istemeyen bir hale gelmiştir.

1920-1922 yılları arasında Kurtuluş Savaşı sebebiyle ülkede yeni ekonomik politikalar üretmek ve ülkenin kalkınmasını sağlamak pek mümkün olmamıştır. Savaşın kazanıldığı yıllarda Türkiye'deki tüm kaynaklar tükenmiş, tarımsal faaliyetler neredeyse durma noktasına gelmiştir¹⁹⁰.

Kurtuluş Savaşı'nda cephe insan ihtiyacının yanında cephe gerisinde de tarım, zanaat ve diğer işlerde çalışmak üzere insanlara gereksinim duyulmuştur. Bu açıdan tarımsal ihtiyaçları karşılamak için tarımla uğraşan suçlular hasat zamanı bir süreliğine serbest bırakılmışlardır¹⁹¹. Suçluların bir süreliğine de olsa tarım alanında çalışmak için serbest bırakılması dönemin tarım konusunda ne kadar sıkıntıda olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanında pek çok farklı önlem de alınmıştır.

Kurtuluş Savaşı döneminde yerli kumaş ve elbise kullanımı da önemli bir hale gelmiştir. Bu sebeple İktisat Encümeni 30 Aralık 1920 tarihinde yerli kumaş ve elbise kullanımını teşvik etmek için bir mazbata hazırlamıştır. Bu mazbatayla zaten

¹⁸⁹ TBMM Kapalı Oturum (Gizli Celse) Zabıtları, Devre:1, Cilt:4, 6 Mart 1339 (1923), s. 172.

¹⁹⁰ Ali Coşkun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S:4, Kasım 2003.

¹⁹¹ Türkan Çetin, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C:1, S: 3, 1993, sayfa 184.

sınırlı olan gelirin yurt dışına çıkması engellenmeye çalışılmıştır¹⁹². Mazbatanın kabulüne ilişkin Konya Milletvekili Vehbi Bey'in şu sözleri oldukça dikkat çekicidir;

“Bu gün de bizim her halde yerli kumaş giymeğe fevkalâde ihtiyacımız var. Çünkü dışarıdan getirtmeğe paramız kalmıyor ve içeride mallarımızı alan yok. Mallarımız ambarlarda çürüyor. Şimdi Lâyiha Encümeninin yahut iktisat Encümeninin vermiş olduğu mazbatada deniyor ki, bu levazımı tedarik edecek müesseseler yoktur. Efendiler, seferberlikte biliyoruz ki, her evde bir tezgâh açıldı ve onunla alaca dokudular, fevkalâde kumaş çıkardılar, ihtiyacatın belki nısfını temin ettiler. Eğer buna karar verirse millet hakkında maddi, mânevi, iktisadi pek çok istifade edeceğimizi hatırdan çıkarmayalım. Çünkü herkes dokuyup giymeye başlayacak, bugün Avrupa kumaşı benim sırtımda olduğundan dolayı yerli kumaşı giymeğe ârz ederiz. Fakat hepimiz bunu giyecek olursak, hepimiz ihtiyacımızı herhalde" yakın vakitte temin edeceğimiz bence katidir”¹⁹³

Kanun tasarısı 20 Haziran 1921 tarihinde meclise sunulmuş, dönemin İktisat Vekili Celal Bey tasarının kabul edilmesini istemiştir. Mahmut Celal Bey tasarının gerekçesini ülkemizde hammaddenin bulunduğu, bu hammaddenin bir şekilde ülkemizde de işlenebileceği ve hammaddenin yurt dışına çıkmasını engellemek olarak açıklamıştır. Tasarının en dikkat çekici maddesi birinci maddesi olmuştur. Bu maddeye göre çeşitli devlet memurlarına (amir, memur, belediye başkanı, polis, jandarma, kadın erkek öğretmenler, yatılı okul öğrencileri vb.) yerli elbise giyme zorunluluğu getirilmiştir. İkinci maddeyle bu zorunluluk orduya da getirilmişti. Ancak gelen bazı eleştirilerden dolayı kanun 1930'lu yıllara kadar askıda kalmıştır¹⁹⁴.

Erkek nüfusun savaşa alınması sebebiyle büyük bir iş gücünün üretimden çekilmesi ve tüketici durumuna gelmesinin tarım üretiminde azalmaya yol açmaması için “Tarım Yükümlülüğü Yasasının Uygulanma Şekline ilişkin Tüzük” hazırlanmış ve Sakarya zaferinden bir ay sonra 9 Ekim 1921'de 1116 sayılı kararnameye ek

¹⁹² Cem Doğru, “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekaletinin Kurulması (1920-1922)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2007, C:9, S: 3, s. 281.

¹⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 7, 30 Aralık 1920.

¹⁹⁴ Cem Doğru, agm.

olarak yürürlüğe konulmuştur. 21 maddeden oluşan bu tüzüğe göre; her il ve ilçede bir tarım yükümlülüğü kurulu kurulacak ve bu kurul vali ve kaymakamın başkanlığında jandarma komutanı askerlik dairesi başkanı, tarım memuru ve tarım ile uğraşan halktan iki kişiden oluşacaktı ve haftada en az bir kere toplanacaklardı. Tüzükte tarım ile uğraşmayan sermaye sahipleri de ekime zorlanmıştır. Tüzük işgallerden geriye kalan topraklarda başarıyla uygulanmış ve tarım ürünlerinde azalmanın önüne geçilebilmiştir¹⁹⁵.

Tarım ve ekonomi alanında alınan kararların yanında halkın daha fazla mağdur olmaması için 31 Ekim 1921 tarihinde Düşmandan Kurtarılan ve Kurtarılacak Olan Yerlerin Halkına Yardım Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanun işgalden kurtarılmış veya kurtarılacak olan bölgelerin halkına yardım etmeyi amaçlanmıştır. Bu kanuna göre; düşman tarafından yağma edilen kasaba ve köylerdeki çiftçilerin aşar vergisi borçları bir yıl ertelenmiş, Ziraat Bankasına olan borçları da faizsiz olarak 2 yıl ertelenmiştir. Aynı zamanda mağdur olan halka parasız yemeklik ve tohumluk hububat verilmiştir¹⁹⁶.

Ankara Antlaşması'yla birlikte Fransızlar Adana'yı terk etmişlerdir. Ancak Çukurova'daki bereketli topraklar işgalden oldukça etkilenmiş uzun savaşlar sonucu pamuk üretimi düşmüştür. Yaşanan zor günler nedeniyle elde yeteri kadar pamuk tohumu kalmamış bu sebeple ithal edilecek pamuk tohumlarından gümrük vergisi alınmaması kararlaştırılmıştır¹⁹⁷. Böylece zorlu koşullardan çıkmış halka, yardımda bulunulmuş ve üretim faaliyetleri desteklenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında bağımsız bir hayata atılan Türkiye için kapitülasyonların olmadığına, tarımsal sanayiinin geliştirileceğine, ülkede daha önce bulunan dokuma sanayi gibi kurumların korunmasına özen gösterileceğine ve Ziraat bankası aracılığıyla tarımsal

¹⁹⁵ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1974, s. 46.

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 14, Madde 1 ve 2, 31 Ekim 1921.

¹⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer Bilgisi: 4-51-13; Alptekin Müderrisoğlu a.g.e.

araçların çiftçiye uygun fiyatlarla dağıtılacağına değinmiş ve tarım ile Türk köylüsünün önemini vurgulamıştır¹⁹⁸.

Bu konuşma yeni atılımlar için oldukça önemlidir. Zorlu savaş ve işgal koşullarından her şey gibi tarım faaliyetleri de etkilenmiş, savaş, üretimin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Aynı zamanda işgal bölgelerinin düşmandan temizlenmesinden sonra başta ekonomi ve tarım olmak üzere Türkiye'nin bağımsız bir ülke haline geleceğinin de işaretleri verilmiştir.

¹⁹⁸ TBMM 1. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, Millet Meclisi Tutanak Dergisi D.1, C.18, sa.2, 1 Mart 1922.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURİYET DÖNEMİ TARIM VE PAMUK (1923-1938)

3.1. Cumhuriyet Dönemi Pamuk Kongreleri

Osmanlı'nın son döneminde yukarıda anlatıldığı üzere genelde tarımın özelde pamuğun ekonomik değeri anlaşılmaya başlamıştır. Bu bilgi birikimi cumhuriyete aktarılmış ve cumhuriyet döneminde pamuk bitkisi ile alakalı özel politikalar belirlemek üzere konuyla ilgili kişilerden oluşan kongreler toplanmıştır. Toplanan ilk kongre Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonraya rastlar. 1924'te Adana'da toplanan kongreyi hemen ardından 1925'te yine Adana'da ikinci kongre takip eder. 1924 kongresinin içeriği ile ilgili bilgi edinmekle beraber kongre zabıtlarına ulaşamamıştır. 1925 Kongresi'nin zabıtları ise elde mevcut olup transkripsiyon işleminden sonra ilgili başlık altında verilmiştir.

3.1.1. 1924 Adana Birinci Pamuk Kongresi

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra toplanan İzmir İktisat Kongresi Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının nasıl şekilleneceği ekseninde gerçekleştirilmiş ve ticaret ön plana çıkartılmıştır. Ancak Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının, pamuk üretimi ve pamuğa dayalı sanayi ve ticaret hareketlerine bağlı olduğu düşüncesiyle gözler pamuk üretimi için önemli bir bölge olan Adana'ya çevrilmiştir. Bu bağlamda bir pamuk kongresi toplanması kararlaştırılmış ve 1924 yılında Adana Borsası'nın öncülüğünde Birinci Pamuk Kongresi toplanmıştır. Türk Ocağı salonunda toplanan Kongre'ye Adana Valisi Hilmi Uran büyük destek vermiştir¹⁹⁹. Ancak kongre hakkında ulaşılabilen bilgiler sınırlıdır. Pamuk üretimini arttırmak ve sorunlarını dile getirmek amacıyla toplanan kongrenin gündemini pamuğun üretimi, ıslahı, endüstrisi gibi konular teşkil etmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁹ Cezmi Yurtsever, age. s. 179.

²⁰⁰ Nadir Yurtoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 39, sayı 68, 2020, s. 538.

1924 Mayıs ayında Adana’da açılan serginin hemen ardından toplanan kongreye Adana Valisi Hilmi Uran başkanlık etmiştir. Hilmi Uran dışında Adana, Mersin ve Tarsus’ta bulunan pamuk tüccarları, üreticileri, ihracatçıları ve sanayicileri de katılım sağlamışlardır. Kongre’de konuşulan konuların temelini Adana Borsası’nın modern bir pamuk borsası haline getirilmesi ve borsanın dünya pamuk fiyatlarından haberdar olabilmesi için günü gününe bilgi verecek bir radyonun kurulması, bir borsa nizamnamesi hazırlanması, kredi, işçi, makine ve tohum ihtiyaçlarının karşılanması, üretim ve nakliyat masraflarının azaltılması için yapılabilecek işler, pamuk standardının ve ihracat işlerinin belirlenmesi oluşturmuştur. Aynı zamanda bir yıl sonra Türkiye’deki pamukla uğraşan herkesin katılacağı yeni bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır²⁰¹.

3.1.2. 1925 Adana İkinci Pamuk Kongresi

1924 kongresinde yeni bir kongre gerçekleşmesi kararını takiben 11 Ekim 1925 Pazar günü Adana Türk Ocağı binasında ikinci pamuk kongresi toplanmıştır. Kongre toplanmadan önce görüşülecek konular tespit edilmiş ve bu konular hakkında bir heyet tarafından raporlar hazırlanmıştır²⁰².

Saat 15:00’da toplanan kongrenin zabıtlarını Adana Ticaret Mektebi son sınıf öğrencilerinden Cevad Sadri ve Osman Efendiler tutmuştur²⁰³. Kongreye reis olarak Ali Cenani Bey, ikinci reis olarak Yusuf Ziya Bey, genel sekreter olarak ise Faik Kurdoğlu seçilmiştir²⁰⁴. Aynı zamanda kongrede dört encümen belirlenmiştir. Birinci encümen, seleksiyon, elyaf, randıman, kredi, makine, amele, haşere, iska meselesi ve çiftçi kooperatifleriyle uğraşacak, ikinci encümen, yeni ve eski fabrikalar, ambalaj ve standart, pamuk borsalarıyla münasebetler, Türkiye pamukçuları arasında bir kooperatif teşkili imkânı, kredi gibi konularla meşgul olacak, üçüncü encümen, Türkiye’de mensucat fabrikaları, fabrikaların nerede tesis edileceği ile ilgilenecektir. Dördüncü encümen ise uluslararası pamuk vaziyeti ve Türkiye’de pamuğun geleceği ile alakadar olacaktır²⁰⁵.

²⁰¹ Necmi Özcanlı, *Adana Sanayi Tarihi*, s. 116, Adana 2008.

²⁰² Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.16,17

²⁰³ Adana İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi 1925, s, 3.

²⁰⁴ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.22.

²⁰⁵ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.23-28.

İstiklal Marşı okunduktan sonra Ticaret Vekili Ali Cenani Bey açılış nutkunu okumuş ve kongreyi aslında İsmet Paşa'nın açacağını fakat Ankara'da bulunması gerektiği için gelemediğini belirtmiş ve İsmet Paşa'nın selamlarını ileterek kongreye kendisinin başkanlık edeceğini bildirmiştir. Ali Cenani Bey'in yaptığı konuşmada sarf ettiği "pamuk meselesi vatan meselesidir" cümlesi konuya verilen önemi açıklar niteliktedir. Aynı zamanda pamuğu memleketin üzerinden sefaleti ve yokluğu olarak, iktisadi inkılap yapabilecek bir unsur olarak değerlendirmiştir²⁰⁶.

Ali Cenani Bey memleketin hangi bölgelerinde pamuk yetiştirildiğine dair bir değerlendirme yapmış ve tam anlamıyla pamuk faaliyetinin yapıldığı yer olarak İzmir ve Adana bölgesini göstermiştir. Harpten kurtulup düşmanı kovduktan sonra Adana'nın mucizevi bir şekilde daha bilinçli pamuk üretimine atıldığı ve sapanını da silahı gibi giyindiğini sözlerine ekleyen Ali Cenani Bey Mısır ve Adana'yı pamuk ekimi yönünden karşılaştırmış ve sadece Adana'nın bile pamuk yetiştirme ve alınacak ürün anlamında Mısır'dan üstün olduğunu dile getirmiştir²⁰⁷.

Ali Cenani Bey'e göre İngiltere zenginliğinin temel kaynağı pamuktur. Türkiye'nin de pamuk üretimine daha çok eğilmesi ve uluslararası piyasalarda ve borsalarda yer alabilmesi için üretimi artıracak işler yapması gereklidir²⁰⁸. Ali Cenani Bey pamuk üretiminin Türkiye'deki mevcut durumunu değerlendirirken sanayi kısmına da değinmiş ve Türkiye'deki pamuk sanayiinin diğer ülkelere kıyasla oldukça küçük olduğundan bahsetmiştir. Pamuk sanayiinde ilerleme iplik ve Amerikan bezi imaliyle olmuş Türkiye'de de bu adım atılmış fakat imal edilen ürünler genel ihtiyacı karşılayamamıştır²⁰⁹.

Pamuk üretimini arttırmak için yapılabilecekler yanında dikkate alınan önemli bir konu da pamuğun dokunmuş bir halde ve satılandan çok daha yüksek fiyatlarla tekrar memlekete girmesidir. Bunun önüne geçilebilmesi için içerde üretim yapabilmeye çalışılmalıdır²¹⁰. Aynı zamanda pamuk tarımını daha ileriye taşıyabilecek konular üzerine de eğilmişlerdir. Bunlar; kredi, amele, makine, tohum

²⁰⁶ Adana İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.4.

²⁰⁷ Adana İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 5,6.

²⁰⁸ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 7,8.

²⁰⁹ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 13.

²¹⁰ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 10.

meseleleri olarak belirlenmiş ve bilhassa amele meselesinin sermaye meselesi kadar mühim olduğuna değinilmiştir²¹¹

Kongrede pamuk üretiminin günden güne pahalıya mal olmasının Adana için daimi bir buhran haline geldiğine değinilmiştir. Aynı zamanda rakip olarak görülen Suriye ile pamukların sevkiyatı karşılaştırılmış ve Suriye pamuklarının sevkiyatındaki kolaylığa nazaran Türkiye’de pamukların azim ve fedakarlıklarla Mersin limanından sevk edilmesi sebebiyle Suriye’nin daha önde olduğundan bahsedilmiştir. Bunun ekstra bir masraf olduğu aşıkardır. Bu hâl devam ederse Adana pamukları Suriye pamuklarından daha ucuza satılmak zorunda kalacaktır ki bu zararda ziraatı kötü yönde etkileyecektir. Bu sebeple nakliyatın daha makul bir şekilde yapılması gerektiği konuşulan konular arasına girmiştir²¹².

Kongreye Sovyet Rusya heyetinden bir tebrik mektubu gönderilmiştir. Sovyet heyeti Adana’da toplanan pamuk kongresini tebrik etmiş ve yakın gelecekte Türkiye Cumhuriyeti’nde pamuk ziraatının ilerlemesini ve Türk milletinin pamuklarından kendi fabrikalarında yapılmış kumaşlar kullanmasını görmeyi arzu ettiklerini bildirmişlerdir. Bunun yanında heyet kendileri için ihtiyaç duydukları pamukları Türkiye Cumhuriyeti’nden temin ederek iki millet arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştirmek istediklerini belirtmişlerdir²¹³.

Tebrik mektubu okunduktan sonra ilk celse sona ermiştir. İkinci celse 14 Ekim Salı günü saat 9’da açılmıştır. Ali Cenani Bey Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü’ye Kongre hakkında bilgi veren ve kongre reisliğine seçildiğini bildiren iki telgraf çekmiştir. Ali Cenani Bey’e İsmet İnönü’den cevap gelmiş ve İnönü kongreye iyi dileklerini sunmuş ve tebriklerini iletmiştir²¹⁴.

Kongreye bazı önergeler sunulmuştur. Bunlardan biri Ağazade Fabrikaları Müdürü Mehmet Sadun’a aittir. Mehmet Sadun Adana piyasasında ve özellikle koza pamuk ve çiğit alışverişlerinde eskide kalmış çeki²¹⁵ ve batman²¹⁶ tabirleri yerine

²¹¹ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.9

²¹² Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.18.

²¹³ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 31.

²¹⁴ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.34.

²¹⁵ Çoğunlukla odun, taş ve kireç gibi maddeleri tartmak için kullanılan alet ve Türkler’in kullandığı eski ağırlık ölçüsü birimidir, Cengiz Kallek, “Çeki”, TDVİA, C.8, s. 251.

kilonun kullanılmasını teklif etmiştir. Yeni pamuk talimatnamesiyle kilo mecburiyeti zaten kabul edildiği için kilo teklifi ticaret encümenine havale edilmiştir²¹⁷. Bir diğer rapor Doktor Hikmet Ziya'ya aittir. Raporunda işçilerin sağlık sorunlarına değinen Hikmet Ziya işçilerin gözlük, maske ve güneş altında hasır şapkalarla çalışmasını teklif etmiş, hasta işçilerin tedavisi için hususi işçi revirleri tesisinin zorunlu olduğunu raporuna eklemiştir²¹⁸.

Encümenlerden istenen raporlar hazırlanmış ve kongreye sunulmuştur. Bunlardan ilki Ticaret Encümeni'nin standart meselesi ile ilgili hazırladığı rapordur. Standart meselesi pamuk ticareti için önemli bir meseledir. Rapora göre Adana Borsası bu meseleyi takip edip, pamuk tiplerini hazırladıktan sonra Avrupa Borsaları'nın kabulünü sağlamalıdır. Burada dikkati çeken önemli bir mesele de pamuk isimlerinin uluslararası piyasada birbirine denk düşmediği ile ilgilidir. Şöyle ki Türkiye'de üretilen pamuklar kozacı parlağı, kozacı temizi, piyasa malı gibi unvanlarla satılırken ihracat tüccarları bu unvanlar altında aldıkları pamukları Amerikan prima, süperior, ekstra ekstra isimleriyle sevk ediyorlar. Fakat bir tüccarın ekstra ismi altında sevk ettiği pamuk diğer tüccarın sevk ettiği ile aynı değildir. Bu karışık durumun çözülmesi standart meselesi için önemlidir. Bu kapsamda pamuklara birinci ağız, ikinci ağız, kapı malı, kozacı parlağı, kozacı temizi, piyasa malı isimlerinin verilmesi uygun görülmüştür. Bu isimlerin verilmesiyle hakem heyetleri vazifelerini daha iyi yapacaktır. Standart meselesi ile ilgili olarak üç mütehassısın tayin edilmesi ve bu mütehassısların bir standart oluşturması teklif edilmiştir. Böylece Ticaret Müdürü, Ziraat Müdürü, Borsa Komiseri, Borsa Heyeti Reisi, Ticaret Odası Reisi, İhracat ticarethanelerinin üç vekili, iki çiftçi, iki kozacıdan oluşan on iki kişilik komisyondan geçen pamuk tipleri standart olarak kabul edilecek ve uluslararası piyasalara arz olacaktır²¹⁹.

Pamuğun standardını belirlemek için Mösyö Eduvardo'nun raporunda belirttiği gibi sınıfının belirlenmesi önemlidir. Bunun içinde pamuğun temizliği,

²¹⁶ Eski bir ağırlık ölçüsü birimi, Cengiz Kallek, "Batman", TDVİA, C.5, s.199.

²¹⁷ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.36.

²¹⁸ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925. S.37.

²¹⁹ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.40-42.

rengi ve evsafı kalitesini belirleyen unsurlardır. Evsafı ise elyafının uzunluğu, dayanıklılığı ve intizamı bakımından incelenir²²⁰.

Mersin Mebusu Niyazi Bey standart meselesiyle ilgili önemli bir anısını anlatmış ve Avrupa'ya gittiğinde çeşitli borsa ve müesseselere “Türkiye pamuğu neden değer bulamıyor” diye sorduğunda oradaki yetkilinin bir standardı olmadığı için pamukların alımının zor olduğunu hiç olmazsa balyalar üzerinde bir marka olması gerektiğini söylemesi cevabını aldığını belirtmiştir²²¹. Bu anekdottan da anlaşılacağı üzere standart meselesi pamuklar için önemli bir konudur.

Kongrede görüşülen konulardan biri de kredi meselesidir. Pamuk ziraatı için çiftçilere verilen kredi meselesi görüşülmüş ve kredi müddetinin üç ay olan vade süresinin uzatılması gerekliliği tartışılmıştır. Uzun vade usulünün (altı aya kadar) tekrar uygulanmasının büyük fayda sağlayacağı, aynı zamanda verilecek kredilerin sadece Ziraat Bankası ile sınırlı kalmaması ve diğer bankaların da Ziraat Bankasına bu konuda yardımcı olmaları gerektiği tartışılmıştır²²².

Pamuk borsaları meselesi de kongre için önemli konulardan biri olmuştur. Türkiye’de pamuk ve pamukçuluk hakkında mükemmel bilgi elde edebilmek için pamuk bölgelerinin diğeriyle ilişki içinde olmaları ve birbirlerinin durumundan haberdar olmaları gerekmektedir. Bunun için de borsalara ihtiyaç vardır. Pamuk bölgelerinde ki şehirlerde birer borsa bulundurulduğu gibi küçük şehirlerde de birer pamuk murahhası bulundurulmalıdır. İstanbul, Adana, İzmir’de borsalar bulunmalı ve Mersin, Tarsus, Ceyhan, Eskişehir, Çanakkale, Manisa, Aydın ve Denizli gibi yerlerde de borsa murahhaslarından faydalanılmalıdır. Borsa merkezi Adana olmalı ve diğer borsalar Adana Borsası’na bağlı olmalıdır. Ne miktarda arazi sürüldüğü, sürülmüş arazinin ne kadarının ekildiği ve hangi cins tohumla ekildiği miktarıyla beraber mensup oldukları dairelere bildirilmeli ve gerekli malumat toplandıktan sonra borsaya gönderilmelidir. İlâveten borsalar ziraat, ticaret, sanayi istatistiği tutmalıdırlar²²³.

²²⁰ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 44, 45.

²²¹ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 51.

²²² Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s.55, 56, 57.

²²³ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 59, 60, 61.

Kongreye sunulan Sanayi Encümeni'nin raporunda ise; toplu ve bıçkılı çırçırlardan hangisinin pamuklar için tercih edildiği, pamukların dokuma kabiliyeti ve genel vasfı, mensucat fabrikalarının pamuk satın alırken aradıkları pamuk vasıfları, Türkiye'de mevcut pamuk dokuma sanayi fabrikalarının üretim kabiliyetleri ve mevcut fabrikaların tam faaliyetle çalışamama sebepleri gibi konular yer almıştır²²⁴.

Yapılan incelemelerde mevcut fabrikaların tam kapasite çalışmadığı görülmüştür. Bunun başlıca sebepleri fabrikaların çoğunluğunun İzmir, Adana, Tarsus gibi kolayca amele tedarik olunamayan ve amele ücreti yüksek olan yerlerde tesis edilmiş olması, fenni ve ticari iradenin yokluğu ve ele geçen sermayenin az olmasıdır²²⁵.

Ziraat Encümeni kararlarını açıklayan raporlar da kongreye sunulmuştur. Kabul edilen raporda alınan kararlar seleksiyon, elyaf, kredi, randıman, makine, haşere, amele, çeşitli makineler ve ziraat usulü, iska meselesi, asayiş zirai teşkilatı, pamuk fabrikalarıyla rençberin münasebeti, yol meselesi, mahsulat araziye vergisi hakkındadır²²⁶.

Kongrede, pamuk kongresinin geleneksel hale gelmesi ve her sene toplanması teklif edilmiş, üçüncü kongrenin nerede olacağına bu kongrede karar verilmesi istenmiştir²²⁷. İkinci pamuk kongresi pamuk üretiminin gelişmesi için alınan kararlarla birlikte katılımcılara ve toplanmasına sebep olanlara edilen teşekkürlerle sona ermiştir. İlk kongreden farklı olarak ikinci pamuk kongresinin katılımcıları tüm Türkiye pamukçularını temsil etmiştir. Birinci pamuk kongresine yalnızca Adana ve Mersin çevresinden katılımcılar iştirak etmişti²²⁸.

Kongrede Adana havzasının 1905 ile 1924 yılları arasındaki pamuk üretim miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir²²⁹.

²²⁴ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 78.

²²⁵ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 86.

²²⁶ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 102.

²²⁷ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925, s. 21.

²²⁸ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, s. 148, 1925.

²²⁹ Adana İkinci Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, 1925. s. 163,164.

Tablo 4. Adana’da 1905-1924 Yılları Arasında Pamuk Üretim Miktarları

1905	40.000 Balya
1906	50.000 Balya
1907	56.000 Balya
1908	64.000 Balya
1909	76.000 Balya
1910	40.000 Balya Ermeni İhtilali münasebetiyle azalma
1911	80.000 Balya
1912	115.000 Balya
1913	120.000 Balya
1914	135.000 Balya
1915	15.000 Balya Genel Harp sebebiyle
1916	10.000 Balya
1917	10.000 Balya
1918	15.000 Balya
1919	20.000 Balya
1920	Fransız İşgali dolayısıyla tespit olunamamıştır
1921	15.000 Balya
1922	30.000 Balya
1923	80.000 Balya
1924	160.000 Balya

Tablodan anlaşılabacağı üzere pamuk üretimi doğal olarak savaş ve işgal yıllarından etkilenmiş ve üretim düşmüştür. Daha sonraki yıllarda özellikle Cumhuriyet’in ilanıyla üretimin giderek arttığı görülebilir.

3.2. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Tarım ve Pamuğa Olan Etkisi

3.2.1. Dünya Ekonomik Buhranı ve Tarıma Etkisi

Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle sanayi ve tarım ürünlerine olan talep savaşın bitiminden önceki döneme göre düşmüştür. Bu yönde talep azaldığı için üretimin de düşürülmesi gerekirken üretim düşmemiş hızla artmaya devam etmiştir. Bu durum hem tarım hem de sanayi ürünlerinde talep fazlasına ve bu nispette fiyatların düşmesine sebep olmuştur. Tarımsal ürünlerde yaşanan bu düşüş doğal olarak sanayi ürünlerini de etkilemiş ve sanayi ürünlerinin fiyatı düşmüştür. Bu

düşüşlere kısa zaman içinde dünya geneline hâkim olan finansal kriz de eklenmiştir²³⁰.

Buhranın yaşanmasında pek çok farklı sebep vardır. Amerika, Birinci Dünya Savaşı'ndan diğer devletlere göre daha az zararla ayrılmıştır ve güçlü ülke konumundadır. Diğer ülkelerin Amerika'dan bedellerini ödeyerek ya da krediyle savaş araçları sipariş etmeleri Amerikan sanayisini güçlendirmiş, Amerika'dan alınan tarımsal ürünler Amerika tarımını geliştirmiştir. Böylece gelişen Amerika güçlü bir ülke konumuna gelmiştir. Kriz Amerika'dan sonra Avrupa ülkelerine de sıçramış ve kriz pek çok ülkeyi farklı şekillerde etkilemiştir. Örneğin Almanya bunalımdan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Almanya'ya oranla İngiltere krizden daha az etkilenmiş, ülkede işsizlik artmış ihracat azalmış ve ithalat oranı yükselmiştir²³¹.

Dünya Buhranını etkileyen sebeplerden biri de yaşanan siyasi gelişmelerdir. Bu dönemde ulusal kurtuluş bilincinin yayıldığı ülkeler kendi sanayilerini oluşturmak istemişlerdir. Bu ülkelerden biri olan Hindistan İngiltere'nin sömürsünden kurtulmak ve İngiliz pamuklarına pazar olmaktan çıkmak için İngiltere pamuklarına boykot uygulayarak gümrük vergilerini arttırmıştır. Çin ve Rusya ise yoğun bir sanayileşme çabasına girmiştir. Bu gelişmelerle birlikte dünya ekonomisinin merkezi olan ülkelerden (Amerika, İngiltere, Fransa gibi) az gelişmiş olan ülkelere sermaye akımı Birinci Dünya Savaşı öncesine göre nispeten azalmış ve bu durumda gelişmiş ülkelerdeki üretim canlılığını yitirmiştir. Gelişmiş ülkelerin üretimiyle talep arasında ortaya çıkan dengesizlik gelişmiş ülkelerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş bu durum buhranın çıkmasına zemin hazırlamıştır²³².

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 24 Ekim 1929 Perşembe günü Amerika borsasındaki çöküş ile başlamış ve zamanla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu gün “Kara Perşembe” olarak da bilinir. Borsadaki çöküşle beraber insanlar panik içinde hisselerini elden çıkarmak istemiş bu panik nedeniyle borsa daha da düşmüştür. Borsa krizi pek çok sanayi, ticari ve banka işletmelerini de beraberinde

²³⁰ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 23, 2016, s. 38.

²³¹ Mehmet Bulut, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, *Bilig Dergisi*, S:26, 2003, s. 79,80.

²³² Rahmi Şavlı, 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’ye Yansıması, s.28.

sürüklemiş bu durum iflasları üst seviyeye çıkarmıştır²³³. O dönem dünya ekonomisinin önde gelen ülkesinin Amerika Birleşik Devletleri olması krizin hızlıca yayılmasına sebep olmuş, buhranın yaşanmasının sorumlusu olarak dönemin Amerikan Merkez Bankası politikaları ve krizden önce Amerika'daki siyasi iradenin piyasayı tamamen serbest bırakması gösterilmiştir²³⁴.

Buhranı sadece bir para sorunu ya da borsada meydana gelen değişiklikler olarak tanımlamak pek yeterli değildir. Kriz yıllarında meydana gelen aşırı üretim sonucu tarım krizi çıkmış ve söz konusu kriz 1931 yılında en üst seviyeye ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra buğday üretiminde Amerika ekim alanlarını arttırarak dünyada buğday ihracatçısı haline gelmiştir. 1928-1929 yıllarında üretim daha önceki yıllara göre %17 oranında artmış ve bu durum fiyatları aşağı çekmiştir. Diğer tarım ürünlerinde de durum pek farklı değildir. Her ülke kendi tarım ürünlerini korumak istemiş, tarım ürünlerinde çıkan kriz tüm dünyayı etkisi altına almıştır²³⁵. İşsizliğin olağanüstü bir şekilde artması ve buna karşılık üretim ile fiyatların büyük oranda düşmesi krizin en belirgin etkileri olmuştur²³⁶.

Kısaca krizin nasıl ve ne gibi sebeplerle ortaya çıktığı ve dünya ülkelerine yaptığı etkiyi inceledikten sonra esas konuyu teşkil eden Türkiye tarımına ve özel anlamda pamuğa olan etkisine geçebiliriz.

3.2.2. Dünya Ekonomik Buhranı Karşısında Türk Tarımı ve Pamuk

Tarıma dayalı bir sektöre sahip olan Türkiye'de 1929 Buhranı'ndan en fazla etkilenen alanlardan biri doğal olarak tarım olmuş ve tarımsal üretim gerilemiştir. Bununla birlikte Türkiye'de ithalat kısılmış ve yapısı değişmiştir²³⁷. Türkiye'nin milli geliri 1930-1933 yılları arasında devamlı düşmüştür. Buhranın yaşandığı 1929 yılını takiben 1930 yılında ekonomi yaklaşık %24 oranında daralmış bu durum doğal

²³³ Abdülkadir Buluş, Esra Kabaklarlı, "1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C: 10, S: 19, 2010, s. 4.

²³⁴ Mehmet Emin Yardımcı, Muhammet Rıdvan İnce, Ramazan Ekiz, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, s. 254, 262.

²³⁵ Erhan Duman, Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2011, s. 61.

²³⁶ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, agm. s. 38.

²³⁷ Mehmet Bulut, agm. s.87.

olarak tarım, sanayi ve hizmetler sektörünü de etkilemiştir²³⁸. Yaşanan mali buhrandan etkilenen Türkiye, ihraç ettiği tek ürünler olan ziraat mahsullerini satamaz hale gelmiştir. Kriz hem Türk ekonomisine hem tarımla uğraşanlara ciddi zararlar vermiştir. 1929'dan 1932 yılına kadar krizin tarıma olan etkisi daha da artmış ve bu etki 1935 yılına kadar zaman zaman hissedilir düzeyde kalmıştır²³⁹.

Türkiye'nin hammadde ihracatçısı konumu da krizden olumsuz yönde etkilenmiştir. 1929'dan sonra hammadde fiyatları sanayi mahsulleri fiyatlarından daha çok düştüğü için iç fiyatlarda tarım fiyatlarını olumsuz yönde etkileyen bir bozulma yaşanmıştır. Buna karşın krizden önce Türkiye'nin Lozan Antlaşması'yla gümrük vergilerini artırması diğer ülkelere göre dış ticaretinin daha az etkilenmesine neden olmuştur²⁴⁰. Fiyatlardaki düşüş Türkiye'de ilk olarak ihraç edilen ürünlerde kendini göstermiştir. Tiftik, pamuk, ve tütün fiyatları hızlı bir düşüşe geçmiştir. İç piyasayı etkileyen içerdeki ürünler ise krizden daha geç etkilenmelerine karşın bunlarda görülen düşüş daha sert ve daha kalıcı olmuştur²⁴¹.

Buhrana kadar dünya pamuk üretim ve ticaretinde görülen ilerleme buhran yıllarından etkilenmiş ve 1932-1933 mevsimine kadar Sovyet Rusya hariç bütün büyük üreticilerde üretim miktarı 1929 yılına göre %11 oranında düşmüştür. 1931 dünya pamuk harcamaları 4.733.000 tona inmiş, ihracat hacmi ise 2.774.000 tona inhisar etmiştir. 1929 yılını takiben Amerika Birleşik Devletleri'nde stok fazlalığı ve fiyat durgunluğu sebebiyle üretimin sınırı ve valorizasyon²⁴² tedbirlerine müracaat zorunluluğu kılınmıştır. 1933 sonlarına kadar devam eden bu durum, dünya stokunun mevsim sonlarında 4.000.000 tona kadar çıkmıştır. Adana'da buhranın sebebiyle pamuk üretimi azalmış hava şartlarının da etkisiyle 1932-1933 mevsiminde bölge üretimi 62.235 balyaya düşmüş, bu mevsimden sonra tekrar artış göstermiştir. Türkiye genel rekoltesine gelince; İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından tespit edilen rakamlara göre 1928'de 75.473 ton tutan pamuk üretimi 1929'da 63.000, 1930'da 51.000, 1931'de 61.000 ton iken 1932 yılında 19.000 tona düşmüş 1937'den sonra

²³⁸ Nihat Işık, Ekrem Duman, "1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 2, S:1, 2012. s.82.

²³⁹ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, agm. s. 39.

²⁴⁰ Abdülkadir Buluş, Esra Kabaklarlı, agm. s.16

²⁴¹ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, agm. s. 40.

²⁴² Değer Bıçme, <https://www.nedirmedemek.com/valorizasyon-ne-demek> Erişim Tarihi 23.02.2022.

tekrar artmaya başlayarak 48.000 tona çıkmıştır. 1929 buhranına girilirken pamuk fiyatlarında da bir hareketlenme olmuş ve bazı düşüşler yaşanmıştır. Örneğin Adana Borsası'nda piyasa parlığı pamuk fiyatları 1928'i takip eden 1929, 1930, 1931, 1932, 1933 yıllarında her sene önemli miktarlarda düşerek 1933'te 29.04 kuruşla asgari noktayı bulmuş 1934'te yükselerek 1935'te 40.55 kuruşa ulaştıktan sonra 1936'da tekrar bir düşüş yaşamıştır. Aynı durum İzmir Borsası prese parlığı pamuk fiyatlarında da kendini göstermiş ancak burada buhranın etkisine daha fazla mukavemet ettiği gibi buhran sonlarına doğru da Adana pamuklarına göre daha önce yükselme imkânı bulmuştur. Her iki borsada da hâkim olan pamuk fiyatı bu iki tip pamuk fiyatı olduğu için diğer tiplerin fiyatları da bu fiyatlarla benzer şekilde seyretmiştir²⁴³.

Elbette ki kriz Türkiye'yi sadece tarım alanında etkilememiştir. Türkiye'nin neredeyse tamamen dışa bağımlı olduğu sanayi alanının da krizden etkilenmesi ülkede büyük bir dış ticaret açığının oluşmasına neden olmuştur. Tarımda en büyük darbeyi ise 1923'ten beri süregelen tarımda makineleşme çabaları almıştır. Kriz nedeniyle traktörlere yeni parça alınamamış ve eldeki traktörler kullanılamamıştır²⁴⁴.

Kısaca özetlenecek olursa kriz Türkiye'yi; işsizliğin artması, tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, tarım yapılan sahaların azalması, dış ticarete dengelerin bozulması ve Türk Lirasının değer kaybetmesi gibi yönlerden etkilemiştir²⁴⁵.

3.2.3 Türkiye'de Dünya Ekonomik Buhranına Karşı Alınan Tedbirler ve Pamuk

Yaşanan 1929 Buhranı devletlerin ekonomi politikalarında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Katı bir biçimde liberalizm uygulanan ülkelerde dahi liberalizmin krizin meydana getirdiği dengesizlikleri çözemeyeceği kaygısı oluşmuştur. Bu sebeple hükümetler sosyal ve ekonomik müdahalede bulunma gerekliliği hissetmişler ve bunun sonucunda ithalata bir sınır koyarak yerli ürünleri

²⁴³ BCA, Yer No: 162-134-1, Tarih (31.12.1938).

²⁴⁴ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, agm. s.40,45.

²⁴⁵ Mehmet Emin Yardımcı, Muhammet Rıdvan İnce, Ramazan Ekiz, agm. s.264.

ithal edilen ürünlere karşı koruma, gümrük yüzdelerini yükseltme gibi yöntemlerle krizin etkilerinden kurtulmaya çalışmışlardır²⁴⁶.

Krizden etkilenen Türkiye’de krizin etkilerini azaltmak için bazı önlemler almıştır. Bu kapsamda Cumhuriyet hükümeti Türk Lirası’nın değer kaybetmesini önlemek ve ekonomik dengeleri yeniden kurmak için halkın krizin etkilerine karşı bilinçleneceği Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi yeni yapılar inşa etmiştir²⁴⁷. Cemiyet’in kuruluşu TBMM Reisi Kazım Özalp başkanlığında 14 Aralık 1929 tarihinde yapılan toplantının ardından kararlaştırılmıştır. Başkan Kazım Özalp dışında cemiyette Hasan Saka, Rahmi Köken, Fuat Umay, Celal Bayar, Yusuf Kemal Tengirşek gibi isimler yer almıştır. Cemiyet’in nizamnamesini hazırlamakla görevli olan komisyon 15 Aralık 1929’da çalışmalarını tamamlamıştır. Nizamnameye göre herkes cemiyete üye olabilme hakkına sahiptir. Halkı milli tasarrufa alıştırmak ve halkı yerli ürün kullanımına teşvik etmek ise üyelerin görevleri olarak belirlenmiştir²⁴⁸.

Milli Tasarruf Cemiyeti hızla gelişmiş ve ilerleyen yıllarda şube sayısını 273’e kadar çıkarmıştır. Amaçlarına uygun şekilde hareket eden cemiyet, halkın yerli mallarına karşı olan güvensizliğini değiştirmek amacıyla Ziraat Teknik Sergisi (5 Ocak 1931), İkinci Milli Sanayi Sergisi (10 Nisan 1931), 10 Yıl İktisat Sergisi (31 Ekim 1933), Birinci Milli Sanayi Numune Sergisi (20 Nisan 1939) gibi yerli malı sergileri düzenlemiştir. Bu sergiler dışında Cemiyet 1930 Sanayi Kongresi ve 1931 Ziraat Kongresi gibi organizasyonları da hayata geçirmiştir. Aynı zamanda Cemiyet’in İktisat ve Tasarruf adıyla çıkarmış olduğu aylık dergisi de mevcuttur²⁴⁹.

1931 Birinci Ziraat Kongresi ülkenin içinde bulunduğu duruma karşı tarımı geliştirmek ve alınacak tedbirleri görüşmek amacıyla Milli Tasarruf Cemiyeti tarafından düzenlenmiştir. Kongrede iş adamlarını ve ülkedeki tarım konusunda uzman olan kişileri bir araya getirerek buhrana karşı çözüm yolları aranmak istenmiştir. Kongrenin hazırlıklarına Eylül 1930’da başlanmış açılış tarihi olarak da

²⁴⁶ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet kayıran, agm. s.39

²⁴⁷ agm. s.46.

²⁴⁸ Doğan Duman, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1992, s.130.

²⁴⁹ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet kayıran, agm. s. 49.

14 Ocak 1931 belirlenmiştir. Ziraat Kongresi'nin geniş olan gündeminde üretim şartları, zirai vergiler, zirai krediler, standart ve ambalaj meselesi, satış teamülleri, nakliye tarifeleri gibi konular yer almıştır. Kongre CHP'nin konferans salonunda 14 Ocak 1931'de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in yaptığı konuşmayla açılmıştır²⁵⁰. Aynı zamanda kongreye katılacak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Murahhaslarının, Ankara'ya gelişlerinde ve dönüşlerine %50 indirimle seyahat etmelerine karar verilmiştir²⁵¹.

Kongrede Adana Pamuk Tecrübe İstasyonu Müdürü Kemal Bey Adana 'da pamuk üreten çiftçinin birkaç yıldır içinde bulunduğu zorluğu belirten bir rapor sunmuştur. Raporda Kemal Bey'e göre ihracat önemlidir ancak ürünü ülke içinde işlemenin yöntemleri aranmalıdır. Bunun için de ipek ve kumaş fabrikalarına ihtiyaç vardır. Aynı zamanda Kemal Bey ziraat üretiminde kalite sorunu üzerine de eğilmiştir. Buna göre Türkiye'de üretilen pamuklar pek kaliteli değildir. 20-22 mm uzunluğunda olan Türk pamukları açık krem rengindedir, telleri arasındaki uzunluk birbirinden farklıdır ve tellerde nep²⁵² denilen kusurlar fazladır. Pamuklar toplanma sırasındaki usul nedeniyle kirlidir ve elyafları zayıftır. Pamukları içerde değerlendirebilmek için 26 mm üzerine bir uzunluğa sahip olmaları gereklidir. Tecrübe İstasyonu, istenen uzunluk konusunda çalışmalar yapmaktadır²⁵³.

Krizin etkilerini en aza indirmek amacıyla ithalatta miktar kısıtlaması, Milli Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması, dış ticarete bazı ülkelerle anlaşmalar yapılması gibi bazı önlemler alınmıştır. Bunlar dışında gümrük tarifeleri artırılarak TL'nin değeri korunmaya çalışılmıştır. Sanayinin teşvik edilmesi amacıyla tarım ve tüketim ürünleri ithalatına yüksek vergiler konulurken; hammadde ve makine ithalatının vergileri düşük tutulmuştur. Bunlara ek olarak 25 Şubat 1930 tarihinde Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Kanunu ve 11 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı

²⁵⁰ agm. s.51,52.

²⁵¹ BCA, Yer No: 15-73-6, Tarih (09.11.1930).

²⁵² Pamukta toplu iğne başı büyüklüğünde veya daha küçük olan ve beyaz noktalar halinde görülen lif düğümçüğü. Bu kusur iplik imalatında kopmalara neden olur. Kopmayanlarda da boya alımında farklı renk alımı görülür, Kadir Bölükbaşı, Pamuk Terimleri, Erişim Tarihi: 23.02.2022.

²⁵³ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, agm. s.59,60.

kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Yasası yürürlüğe girmiştir. Banka 1931 yılında çalışmaya başlamıştır.²⁵⁴.

Ekonomik kriz sebebiyle oluşan etkileri en aza indirmek için hükümet tarafından ülkenin genel ekonomik durumuyla ilgili bazı raporlar istenmiştir. Bu raporlar; Şakir Kesebir Planı, K. Müller ve H. Schact raporları ve Fransız bir ekonomist olan Charles Rist'in raporudur. Raporlar dönemin ekonomik durumuna uygun bir ekonomi programı hazırlanması ile ilgilidir²⁵⁵.

1929 Buhranı sonucunda borsanın çöküşü tüketici harcamalarını ve yatırımlarını azaltmış zengin kesimi intihara sürüklerken bazı yoksul ölümleri de yaşanmıştır. Amerika'da işsizlik %25 oranını bulmuş, dokuz bin banka iflas etmiştir. Krizinden sonra Almanya'da Hitler, İtalya'da faşizm iktidara gelmiştir. İspanya'da iç savaş yaşanmış ve İkinci Dünya Savaşına giden süreç başlamıştır²⁵⁶. Krizden sonra devlet ekonomilerinde değişimler olmuş bırakınız yapsınlar anlayışı yerini ekonomiye müdahalede bulunan devlet anlayışına dönüştürmüştür. İngiltere'de Ulusal Birlik Hükümetleri'nin büyük demokrasisi oluşmuştur. Bu durumun yansımaları Türkiye'de de görülmüş²⁵⁷ ve Krizin Türkiye'ye etkileri politik yönden de kendini göstermiştir. Türkiye buhranın meydana getirdiği problemlere tarım ülkesi olmasının da etkisiyle çoğunlukla tarım içinde çözüm aramıştır. Liberal ekonominin yanında devletin de yatırımlara katılmasını benimsemiştir. Buhran Türkiye'yi siyasi olarak devletçilik ilkesinin benimsenmesi şeklinde etkilemiştir. Ancak bu yıllarda özel sektörün yeterli sermaye ve bilgi birikiminin olmaması devletin doğrudan ekonomiye müdahalesine neden olmuş²⁵⁸ ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için devletçilik gerekli görülmüştür. 1929 Buhranıyla birlikte serbest piyasaya olan güvenin azalması da bu sonuca önemli bir etkidir. Ancak devletçilik politikasına geçiş sadece 1929 Buhranı sonucuna elbette ki bağlanamaz bu duruma liberal ekonomi politikasıyla on yılın sonunda beklenen gelişmenin sağlanamaması, yeterli sermayenin henüz birikmemiş olması ve Mustafa

²⁵⁴ Nihat Işık, Erhan Duman, agm. s.88. Mehmet Emin Yardımcı, Muhammet Rıdvan İnce, Ramazan Ekiz, s.264.

²⁵⁵ Mehmet Bulut, agm. s. 88.

²⁵⁶ Abdülkadir Buluş, Esra Kabaklı, agm. s. 10, 11.

²⁵⁷ Mehmet Emin Yardımcı, Muhammet Rıdvan İnce, Ramazan Ekiz, agm, Mehmet Bulut agm. s.84.

²⁵⁸ Erhan Duman, agm. s. 75.

Kemal'in üç aylık yurt gezisinde halkın ekonomik sıkıntılarını ve şikayetlerini yakından görmesi gibi sebepler de etkili olmuştur. Uygulanan devletçilik politikasının elle tutulur ilk örneğini Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı teşkil etmiştir. Bu plan beş yıllık süre zarfında ne gibi ekonomik yatırımların yapılacağını gösteren bir programdır. Bu planda hammaddeyi yurt içinde olan sanayi kollarına da ağırlık verilmiştir²⁵⁹.

Görüldüğü üzere 1929 Ekim ayında ortaya çıkan kriz tüm dünyayı etkilemiş ve her ülke krizden payına düşeni almıştır. Biri diğerine göre nispeten daha az etkilenen ülkeler olsa da (SSCB gibi) temelde krizin sonuçları her ülkeye göre ağır olmuştur. Bazı devlet politikaları yıkılmış ekonomide yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

3.3. Atatürk Dönemi Tarım ve Pamuk Politikaları

3.3.1. Tarım Politikaları

Kurtuluş Savaşını kazandıktan sonra sıra yeni kurulan cumhuriyet için hayati öneme sahip ekonomik kalkınmaya gelmiştir. Türkiye'de tarımın gelişmesi de büyük ölçüde cumhuriyet döneminde yaşanmıştır²⁶⁰. Savaştan sonra ülkede hem tohum hem de tarım için araç problemi doğmuş, yaşanan bu problem nedeniyle de toprağın büyük kısmı işlenememiştir. Tahıl ekili tahıl arazileri 64 milyon dönümden 25-30 milyon dönüme gerilemiş, hayvan sayısı ise 45 milyondan 19 milyona düşmüştür²⁶¹.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra Mahmut Esat Bey (Bozkurt) İzmir'de İktisat Kongresi toplama fikrini öne sürmüştür. Bu fikre para ve zaman kaybı olacağından ötürü karşı çıkanlar olmuş fakat Atatürk kongre fikrini benimsemiştir. Atatürk için ülkenin esas kurtuluşu ekonomik zaferlerle mümkündü. Bu amaçla daha cumhuriyet kurulmadan 17 Şubat 1923 tarihinde tüm ekonomik problemlerin çözülebilmesi ve yeni ülke ekonomisine yön verebilmek için İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmış ve kongreye 1135 delege katılmıştır. Katılan delegeler

²⁵⁹ Mehmet Bulut, agm. s. 90,91,94.

²⁶⁰ Nadir Yurtoğlu, "İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)", *Belgi Dergisi*, cilt 2, sayı 19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2020.

²⁶¹ Sabahattin Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S: 2, 2001, 235,236.

sanayiciler, tüccarlar, işçiler ve çiftçileri temsil etmiştir. Kongrede tarım da dâhil olmak üzere pek çok konu konuşulmuş ve bazı önemli kararlar alınmıştır. Bunlardan bazıları; tütün tarımının ve ticaretinin serbest olması, aşarın yerine daha uygun bir vergi getirilmesi, Ziraat Bankası'nın tekrar düzenlenmesi, amele kavramı yerine işçi kavramı kullanılması gibi oldukça önemli konulardır. Kongre çalışmalarını 4 Mart'a kadar devam ettirmiştir²⁶². Kongrenin sonunda milli bağımsızlıktan asla ödün verilmeyecek bir ekonomik kalkınmanın sağlanacağını belirten iktisat andı kabul edilmiştir²⁶³.

Cumhuriyetin ilanından önce tarıma verilen önem Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerine bakıldığı zaman açıkça anlaşılmaktadır. 8 Nisan 1923 tarihinde 9 umde (ilke) olarak bilinen beyanname cemiyetin başkanı olan Atatürk tarafından yayınlanmıştır. Bu beyannamenin beşinci ilkesinin ilk beş bendi tarımla ilgilidir. Bu beş maddeye göre; aşar vergisinin halkın şikâyetine ve mağdur olmasına neden olan kısımları ıslah edilecektir, milletin menfaati korunarak tütün tarımı ve ticareti ile ilgili tedbirler alınacaktır, mali kurumlar çiftçilere, ticaretle uğraşanlara ve sanayicilere borç verebilecek bir düzeye getirilecektir, Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılırsa çiftçilere yardım etmesi kolaylaşacaktır, ziraat makineleri getirilerek tarımla uğraşanların bu makinelerden yararlanması sağlanacaktır²⁶⁴.

İzmir İktisat Kongresi Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde gerçekleşmiştir. Bu bir çeşit ekonomik bağımsızlıktan ödün verilmeyeceğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Konferansın kesintiye uğramasında önemli bir sebep olan kapitülasyonlar konusu ise ekonomik bağımsızlık bağlamında dikkat çeken önemli bir meseledir. Sabahattin Selek'e göre İzmir'de bir kongrenin toplanması milli kapitalist bir ekonominin benimsendiğini göstermek için gerekli bir adım olmuştur. Her ne kadar Lozan Konferansı kesintiye uğramış olsa da kongrede

²⁶² Savaş Durmuş, N. Kemal Aydemir, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (KAÜİİBFD), C: 7, S: 12, 2016, s.157,158; Sabahattin Özel, agm. s. 237,238, Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2007, s. 254.

²⁶³ Yüksel Kaştan, "Atatürk Dönemi'nde Tarım Alanında Yapılan Yenileşme Hareketleri", *ICANAS*, Ankara 2007.

²⁶⁴ Nadir Yurtoğlu, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 39, S: 68, 2020, s.517.

kapitülasyonların kabul edilemeyeceği ile ilgili ısrarla yapılan vurgular ve alınan kararlar İtilaf Devletleri için de adeta bir uyarı niteliğinde olmuştur. Zaten kapitülasyonların varlığı siyasi bağımsızlığın önünde bir engel olarak görülmüştür²⁶⁵.

Cumhurbaşkanı Atatürk, Kasım 1923’de çıktığı yurt içi gezisinde Amasya ve Tokat’a da uğramış ve buralarda köylülerin tarım işleriyle uğraşmış, incelemelerde bulunmuştur. Halkın dertlerini ve şikâyetlerini dinleyen Atatürk en çok tohumusuzluktan şikayetçi olduklarını görmüştür²⁶⁶. Çiftçiyi zor durumu sokan bir hadise de yaban domuzlarının ürünlerine yaptığı ağır tahribattır. Bu konuyla ilgili İzmir Mebusu Mustafa Rahmi Bey ve Burdur Mebusu Mustafa Şeref Bey yaban domuzlarının itlafı hakkında meclise Aralık 1923’te bir kanun teklifi sunmuşlardır. Tarlalarda maddi imkânsızlık yüzünden bekçi bulunduramayan köylü, tarlasını silahla bütün gece bekleyerek korumaya çalışmaktadır. Teklife göre çiftçinin başına gelen bu beladan kurtulmak için ya çiftçiyi silahlandırarak domuzların toplu bir halde itlafına çalışmak ya da hükümet tarafından bu hayvana bir fiyat biçilerek öldürüp getirenlere para vermek suretiyle imha edilmesini sağlamak gerekmektedir. Kanun teklifi mecliste görüşülmüş ve sadece domuzları değil ayı, kaplan, sırtlan, tilki, kurt, çakal gibi hayvanları da kapsayan “Muzır Hayvanların İtlafı Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Bu hayvanlara karganın da eklenmesi teklif edilmiş ancak kanun sadece dört ayaklı büyük hayvanları kapsadığından ve uçucu ziraate zarar veren hayvanlar için ayrıca bir kanun yapılması gerektiğinden karga kanun maddesine eklenmemiştir²⁶⁷.

Atatürk tarıma verdiği önemi çeşitli söz ve davranışlarında belli etmiştir. Örneğin; Adana’ya yaptığı bir ziyaret sırasında Adana’nın daha çok tarıma dayalı olan ekonomisine dikkat çekmiş bu alana gerekli özenin gösterilmediğini ve bu konuda Adana Türk Ocağı’na oldukça iş düştüğünü belirtmiştir. Aynı zamanda Atatürk çiftçilerin davetiyle 15 Mart’ta Ocağın çay ziyafetine katılmış ve burada

²⁶⁵ Mehmet Kayıran, Selami Saygın, “İzmir İktisat Kongresi”, *Eskişehir Osmangazi üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C: 2 S:5, 2019, s. 33 ve 38.

²⁶⁶ BCA, Yer No: 2-9-34, Tarih (23.11.1930).

²⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 4, 26 Kanunu evvel 1339, s. 473,476, 480.

gençlere yönelik yaptığı konuşmada: asıl zaferlerin savaş meydanlarında değil iktisadi kaynakları güçlendirmekle mümkün olacağını belirtmiştir²⁶⁸.

1924 yılında İtibar-ı Zirai Birlikler Kanunu çıkarılmıştır. Tarımsal kredi kooperatifleri için çıkarılan bu kanun 1929'da geliştirilmiş ve Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununa dönüştürülmüştür²⁶⁹. Bu kanunla birlikte çiftçilere kredi kolaylıkları sağlanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda kalkınmaya verilen önemin bir göstergesi de ilk defa Ziraat Vekâleti'nin kurulması olmuştur²⁷⁰. 5 Mart 1924 tarihinde "Ziraat ve Ticaret Vekaletleri Teşkili Hakkında Kanun" ile İktisat Vekaleti kaldırılmış ve yerine Ziraat ve Ticaret Vekaletleri kurulmuştur. Kanun tasarısı Kastamonu Mebusu Halid Bey tarafından hazırlanmıştır. Halid Bey İstanbul'un hala yabancı un ile beslendiği, meclisin yanı başındaki Anadolu lokantasında bile Amerika unundan yapılan ekmeğin verilmesini örnek göstererek memleketin bir ziraat memleketi olduğu halde ziraat alanında yeterli ilerleme sağlanamadığından bahsetmiştir. İlerleme sağlanabilmesi ve ziraatin gelişebilmesi içinse bağımsız bir vekâlet kurulması gerekiyordu. Kanun tasarısı üzerine konuşan mebuslar da ziraatin ilerlemesi için bağımsız bir vekâlete dönüşmesi üzerinde durmuş ve tasarı onaylanarak Ziraat Vekâleti kurulmuştur²⁷¹.

Ziraat Vekaleti'nin kurulmasıyla birlikte çalışmalara başlanmış ve İzmir İktisat Kongresi'nde planlandığı gibi aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmıştır. Verginin kaldırılması tarım için oldukça önemli bir girişim olmuştur²⁷². Ancak diğer taraftan Aşar vergisinin kaldırılmasıyla ciddi anlamda bir vergi kaybı yaşanmıştır. Bu kaybı telafi etmek için Osmanlı Devleti'nden kalan bazı tekeller millileştirilmek istenmiştir. Bunlar arasında çoğunlukla sanayi ürünleri mevcuttur. Bu tekeller Sanayi ve Maadin Bankası tarafından devralınmıştır²⁷³.

²⁶⁸ Mehmet Pınar, "Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:8 S: 41, Aralık 2015, s.540.

²⁶⁹ Özer Özçelik, Güner Tuncer, agm. s.258

²⁷⁰ M. Fatih Sansar, Ahmet Karataş, *Cumhuriyet'in İlk Uluslararası Fuarı 1924 Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi*, Adana 2015, s. 57.

²⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, 5 Mart 1340, s. 116,128.

²⁷² Sabahattin Özel, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi, s.240.

²⁷³ Özer Özçelik, Güner Tuncer, agm. s.258.

İsmet İnönü Aşar vergisinin kaldırılması ile ilgili en büyük itirazı köylülerden gördüklerini söylemiştir. İtiraz sebepleri ise aşar vergisinin devlet ekonomisindeki önemini bilmelerinden ileri gelir. Köylüler bu denli büyük bir verginin kaldırılmasıyla devletin idaresinde ciddi sıkıntılar yaşanmasından endişe etmişlerdir²⁷⁴.

Aşar vergisinin kaldırılmasıyla 1924 yılında 40 milyon olan vergi yükü 1929'da 19 milyona gerilemiştir. Aradaki fark çok büyük ve çiftçi için oldukça önemlidir. Kaldırılan Aşar vergisini 1927 ve 1929'da çıkarılan yasalarla topraksız köylüye bedeli 20 yılda ödenmek üzere toprak dağıtılması takip etmiştir. Toprak dağıtma uygulamasıyla devlete ait olan tarım arazileri toprağı olmayanlara ve göçmenlere verilmiştir. 1923-1934 yılları arasında dağıtılan arazi miktarı 711.000 hektarı bulmuştur. Atatürk'e göre her çiftçi ailesinin işleyebileceğı miktarda toprağı olması gerekiyordu. 1927 yılında yapılan tarım sayımına göre çiftçi başına düşen ekili alan sayısı ortalama 25 dönümdür. Tarımda çalışan işçi sayısı 4 milyondan fazladır. Bununla beraber tarımda kullanılan yöntemler oldukça ilkeldir. 1927 sayımında 15.700 kadar tarım makinesi tespit edilmiştir²⁷⁵.

Tarıma verilen önem cumhuriyetin ilk yıllarında düzenlenen sergi faaliyetlerinden de anlaşılabilir. Bu bağlamda 10 Mayıs 1924 tarihinde Adana'da ilk uluslararası ziraat sergisi düzenlenmiştir. Serginin temel amacı ziraati geliştirmektir. Sergiye yabancı ülkelerden katılım fazla olmakla birlikte ülke içinden pek çok vilayetin katılmadığı görülmüştür. Bu sebeple yerli ürünlerin zayıf kaldığı söylenebilir. Çeşitli yarışların yapıldığı sergiyi Atatürk de ziyaret etmiş ve düzenlenen yarışmaları seyretmiştir²⁷⁶. Dikkate değer bir sergi de 1926 yılında Ali Cenani Bey'in önerisiyle faaliyetine başlanan Cumhuriyet'in ilk "seyyar sergi"sidir. Sergi o dönem ürünlerini tanıtmak için iyi bir fırsat olarak düşünülmüştür. Serginin amacı Türkiye topraklarından çıkan ürünler ve sanatları, münasebette olunan limanları gezerek dünya piyasasına tanıtmaktır. Sergilenecek ürünler arasında fındık, üzüm, gül yağı, tütün gibi ürünlerin yanında pamuk da bulunuyordu. Ürünlerin özelliklerini, ihraç miktarlarını, ticaretini yapan şirketlerin isim ve adreslerini içeren

²⁷⁴ Yüksel Kaştan, agm. s. 1767.

²⁷⁵ Savaş Durmuş, N. Kemal Aydemir, agm. s.160, Sabahattin Özel, agm s.240.

²⁷⁶ M. Fatih Sansar, Ahmet Karataş, age s .62, 85, 90.

broşürler yabancı dillerde hazırlanacak ve ziyaretçilere dağıtılacaktı. Sergi haberi kamuoyunda büyük bir etki oluşturmıştır. İçinde Finlandiya ve Amerika'nın da bulunduğu çeşitli ülkeler serginin kendi limanlarına uğramasını talep etmiştir. Sergi için Seyr-i Sefain İdaresi'nin en büyük gemilerinden olan Karadeniz Vapuru seçilmiştir. Yaklaşık üç ay süren seyyar serginin kaptanlığını Lütfi Topuz Bey üstlenmiştir. Karadeniz vapuru Barselona'ya uğradığında İspanyollar tarafından en çok ilgi gören ürünler pamuk ve tütün olmuştur²⁷⁷. Sergi, sadece ekonomi anlamında değil kültürel olarak da önemli bir misyon üstlenmiştir. Bu amaçla Türkiye'yi çeşitli yönleriyle tanıtan broşürler hazırlanmıştır. Toplamda 21 limana uğrayan sergi büyük ilgi görmüş ve sergi sayesinde tanıtılan ürünlere pamuk da dâhil olmak üzere ilgi artmıştır²⁷⁸.

Savaştan yeni çıkmış Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınması için en az tarım kadar sanayi de önemli bir husustur. Bunun için 1927 senesinde Teşvik-i Sanayi Kanunu (1913) gözden geçirilmiş ve daha kapsamlı bir hale getirilmiştir. Bu kanunda yerli sanayiye destek için sermaye birikimi artırılmaya çalışılsa da bu kanundan yararlanan kuruluşların çoğu nitelik olarak sanayi sayılamayacak durumda oldukları için istenen sıçrama gerçekleşmemiştir. 1927'de yapılan sanayi sayımına göre bu kuruluşlardan %32,5'i gerçek bir sanayi kuruluşu olma özelliği taşır²⁷⁹.

Alınan önlemlerle tarımda önemli gelişmeler yaşansa da 1929 krizi ile beraber tarım ürünlerinin ihraç fiyatlarının düşmesi çiftçi gelirlerini azaltmış bu durumda çiftçi üretim yapamaz duruma gelmiştir. Çiftçinin mağdur olmasını istemeyen devlet ise çiftçiyi korumak ve sanayiye desteklemek için bazı önlemler almıştır. Bu kapsamda hammaddesi tarıma dayalı olan sanayi kollarının gelişimini desteklemiştir. Bunun için iç pazarı geliştirmek, yerli malını teşvik etmek yoluna başvurmuş, dış ticarete takas ve kontenjan uygulanmasına geçmiştir²⁸⁰.

Ekim 1929'da barış zamanında askerlere ziraat usulleri öğretilmesiyle ilgili kanun hazırlanmıştır. Hazırlanan kanun İktisat Vekaleti'nin 21.8.1929 tarih ve

²⁷⁷ Celil Bozkurt, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Bir Propaganda ve Tanıtım Hamlesi: 1926 Seyyar Sergi ve Avrupa Seyahati", *BELLETEREN*, C:83, S:298, s. 1103,1104,1114.

²⁷⁸ agm. s. 1105,1124.

²⁷⁹ Özer Çelik, Güner Tuncer, agm. s.258.

²⁸⁰ Zeynep Dernek, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C: 1, S: 1, 2006.

60622/21 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine icra vekilleri heyetinin 9.10.1929 tarihli toplantısında onaylanmış ve kabul edilmiştir²⁸¹.

1930-1939 senelerinde tam bir devletçilik politikası izlenmiştir. Bu dönemde ülkede 1929 buhranının etkileri görülmüş ülkeye yabancı sermaye girişi azalmış, talepler karşılanamamıştır. Sanayinin gelişebilmesi için ülke ekonomisi dışarıya kapatılmış, halk yerli malı konusunda teşvik edilmeye çalışılmıştır²⁸². Bu dönemde Ziraat Bankası aracılığıyla çiftçiye kredi olanakları sağlanmıştır. 1924 yılında kredi miktarı 17 milyon iken 1930 yılında 35.7 milyon olmuştur²⁸³. Aynı zamanda ülkede ziraat faaliyetlerinin gelişmesi için Aralık 1930'da 315 lira ücretle Almanya'dan Her Petzold isimli bir ziraat mühendisi getirilmiştir²⁸⁴. Getirilen uzmanlardan biri de İngiltere'de haşerat mütehassısı olan Uvarov'dur. Uvarov, İzmir bölgesinde zaman zaman çoğalan çekirgelerle ilgili incelemelerde bulunmak için 2 aylığına getirilmiştir. Uvarov'a bir aylığı peşin olmak üzere aylık 75 İngiliz lirası ödenmesine ve masraflarının karşılanmasına karar verilmiştir²⁸⁵.

Türkiye tarımını olumsuz yönde etkileyen dünya ekonomik buhranı ülkeyi yeni çözümler aramaya itmiş ve 1931 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Ankara'da Birinci Ziraat Kongresi toplanmıştır. Kongrede konuşulan konuların temelini üretim şartları, zirai vergiler, zirai kanunlar, satış usulleri, standart ve ambalaj meseleleri, zirai kredi, zirai tahsil ve zirai neşriyat fiyat teşekkülü gibi maddeler oluşturur²⁸⁶.

1932 yılında Ziraat Bankası'na bağlı olarak kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) 1938'de bağımsız bir kuruluşa dönüşerek bu adı almış olması tarım alanında yaşanan önemli gelişmeler arasında gösterilebilir²⁸⁷.

²⁸¹ BCA, Yer No: 5-49-6, Tarih (09.10.1929).

²⁸² Özlem Göktaş, *Türk-Tekstil Hazır Giyim Sektörü Üretim ve İhracatına Ekonometrik Bir Yaklaşım*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 5.

²⁸³ Savaş Durmuş, N. Kemal Aydemir, agm. s.160.

²⁸⁴ BCA, Yer No: 16-83-4, Tarih (22.12.1930).

²⁸⁵ BCA, Yer No: 20-39-15, Tarih (07.06.1931).

²⁸⁶ Türkan Çetin, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 2 S: 6-7, 1996, s. 215,216; Yüksel Kaştan, agm.

²⁸⁷ Özer Çelik, Güner Tuncer, agm. s.264.

1933 yılında kurulan Sümerbank ile dokuma sektöründe önemli bir gelişme yaşanmıştır. Tüm dokuma fabrikalarının denetim ve idaresi bu kuruluşa verilmiştir. Aynı zamanda 17 Nisan 1934'te yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda dokuma sektörünün gelişmesine yönelik ilkeler yer almıştır. Bu planla ithali sağlanan bazı ürünlerin yurt içinde üretilmesi ve ham maddesi ülke içinde bulunan sanayi dallarının geliştirilmesi hedeflenmiştir²⁸⁸. Ayrıca ana hammadde ülke içerisinde yetişen veya kısa zamanda temin edilebilecek sanayi kollarının ele alınması, fabrikaların kurulması işinin devlete yahut milli kuruluşlara bırakılması ve bu fabrikaların üretim sınırlarının tüketim ve ihtiyaçlarla doğru orantılı olması sanayi planının başlıca hedefleri arasına girmiştir²⁸⁹.

Mevcut Sanayi Planı ile sanayi beş ana grupta toplanmıştır. Bunlar; Maden Sektörü (demir-çelik, kükürt, bakır), Dokuma Sektörü (pamuk, kendir, yün), Kağıt Sektörü (selüloz), Kimya Sektörü (suni ipek, fosforik asit, süper fosfat, kireç kaymağı, posata, kibrit) ve Taş-Toprak Sektörü (cam, çimento, şişe, seramik) olarak hayata geçirilmiştir. Bu sanayi gruplarında 20 fabrika kurulması ve kurulacak fabrikalar için 43.453.000 TL yatırılması düşünülmüştür. Bu miktarın finansmanı İş Bankası ve Sümerbank tarafından sağlanacaktır²⁹⁰.

3.3.2. Pamuk Politikaları

3.3.2.1. Pamuk Hastalıklarıyla Mücadele

Pamukların kaliteli olabilmesi için hastalıklardan kurtulması gerekir. Bunun için gerek çeşitli makinelerden gerekse ilaçlardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda Ağustos 1924 tarihinde Adana ve Tarsus bölgesinde pamuk kurtlarını yerinde incelemek için müsteşar Süreyya Bey görevlendirilmiştir. Pamuk kurdundan çok fazla etkilendiği söylenen bir tarlayı dolaşan Süreyya Bey iki parçadan oluşan toplam on bin dönümlük pamuk tarlasının dört beş bin dönümünün harap olduğunu belirtmiş ve böceklerle mücadele edilip önlem alınması gerektiğine kanaat getirmiştir²⁹¹. Aralık 1924'te Adana pamuklarına musallat olan pembe kurtların yok edilmesi için acilen siklon-b isminde bir kimyasala ihtiyaç duyulmuş ve bu maddenin Galata'da

²⁸⁸ Özlem Göktaş, agm.

²⁸⁹ Özer Çelik, Güner Tuncer, agm.

²⁹⁰ agm. s. 260,261.

²⁹¹ BCA, Yer No: 185-277-2, Tarih (06.08.1924)

tüccar olan Kemal Bey'den pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiştir²⁹². Daha sonra söz konusu makinenin alınması gerekli görülmüş ve Mayıs 1925 yılında siklon-b kimyasalını üretecek makinenin alınmasına karar verilmiştir²⁹³. Mayıs 1926'da ise pamuk hastalıklarıyla mücadele için dezenfekte makinaları satın alınması kararlaştırılmıştır²⁹⁴.

1931 yılında Bulgaristan'da Anthonomus isimli haşerenin sebep olduğu pamuk hastalığı çıkmıştır. Bu hastalığın Bulgaristan'da yaptığı ağır tahribat sebebiyle böceğin memleketimize geçmemesi için tedbirler alınması gerekmiştir. Bu bağlamda Gümrükler Genel Müdürlüğünden gelen bir tamimle pamuklara arız olan haşarat ve emrazın imhası ve tedavisi ve tohumların ıslahı hakkındaki 515 numaralı ve 14 Mayıs 1341 tarihli tahrirâtı umumiye ile tebliğ edilen kanun ahkâmının tatbikinde fevkalâde itina ve hassasiyet gösterilmesi istenilmiştir²⁹⁵.

1934 yılında pamuklarında pembe kurt haşeresi bulunan Seyhan ve çevresinden pamuklarında bu zararlı böcek bulunmayan Ege bölgesi ile memleketin diğer pamuk yetiştiren bölgelerine gönderilecek pamukları temizlemek üzere Ziraat Bankası tarafından Mersin'de fümigatuvar²⁹⁶ kurulmuştur²⁹⁷.

Mayıs 1937'de Seyhan ve İçel vilayetlerinde pamuk böcekleri mücadelesinde kullanılmak üzere dışarıdan temini zorunlu olan 1000 ton kalsiyumun Almanya, İtalya, Fransa gibi kliringli bir memleketten pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiştir²⁹⁸.

Bununla birlikte pamuk tarımında gerek hastalık gerekse zararlı böceklerle mücadele için yabancı uzmanlardan faydalanıldığı da olmuştur. Bu kapsamda Haziran 1937'de pamuklara arız olan pembe kurt ve zararlı böceklerle mücadele

²⁹² BCA, Yer No: 12-64-17, Tarih (25.12.1924).

²⁹³ BCA, Yer No: 14-32-8, Tarih (31.05.1925).

²⁹⁴ BCA, Yer No: 185-277-6, Tarih (24.06.1926).

²⁹⁵ T.C. Resmi Gazete, Bulgaristan'daki Pamuk Hastalığı Hakkında Tamim, 26.08.1931.

²⁹⁶ Bitkilerdeki böcekleri öldürmek için kullanılan bir çeşit dezenfekte aleti.

²⁹⁷ BCA, Yer No: 42-2-9, Tarih (14.01.1934).

²⁹⁸ BCA, Yer No: 73-23-10, Tarih (23.03.1937).

yöntemleri üzerine incelemeler yapmak üzere 6 ay süreyle dışarıdan bir uzman getirilmesine karar verilmiştir²⁹⁹.

3.3.2.2. Tohum Islahı Meselesi

Cumhuriyetin ilanından önce Adana'da pamuk tarımı henüz eski durumunu bulamadığı için elde bulunan tohumlar halkın ihtiyacını karşılamadığı halde bazı tüccarlar tarafından pamuk tohumunun ihraç edildiği fark edilmiş ve bir tohum buhranı baş göstermiştir. Bu sebeple Adana bölgesinde pamuk tohumu ihracatı üç ay süreyle yasaklanmıştır³⁰⁰.

Atatürk ülkede bir dokuma endüstrisi kurmak için büyük çaba sarf etmiş Cumhuriyetin ilanıyla birlikte pamuk alanında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bunun ilk adımı olarak farklı çeşitlerdeki pamuk tohumları ülkeye getirilip üretim çiftliklerinde denenmiş daha sonra rekolte³⁰¹ düzeyi yüksek olan Cleveland ve Acala türlerinin tarımı yaygınlaştırmaya çalışılmıştır³⁰². Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çukurova'da tarih boyunca üretimi yapılan yerli pamuk türü yaygın olarak yetiştirilmiştir. 1920'li yıllardan 1940'lara gelinceye kadar üretilen pamuk türü yerli, iane ve ekspres cinsindendi. 1925-1929 yılları arasında Çukurova'da üretilen pamuğun %78'i yerli %22'si iane türünden olmuştur. Ekspres türü pamuk ise 1929 yılında yetiştirilmeye başlanmıştır³⁰³.

1933'te Adana'da pamuk tohumu üretmek için bir çiftlik kurulması düşünülmüştür. Adana Pamuk Tohumu Üretme Çiftliği'nin kurulması için 6000 dönümlük bir tarlanın 900 liraya kadar acil bir şekilde pazarlıkla kiralanmasına karar verilmiştir³⁰⁴. Çiftliğin memur ve hizmetlileri için hazırlanan kadroların onayı Ziraat Vekilliği'nin 13/7, 31/7/933 tarih ve 761/16341 ve 866/18059 sayılı tezkereleri ile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliği'nin 5/8/933 tarih ve 11145/415 sayılı raporu

²⁹⁹ BCA, Yer No: 76-57-14, Tarih (22.06.1937).

³⁰⁰ BCA, Yer No: 6-46-18, Tarih (23.01.1923)

³⁰¹ Rekolte: Tarımda bir yılda edilen herhangi bir ürünün toplamına verilen isimdir. <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> Erişim Tarihi: 23.02.2022.

³⁰² Nadir Yurtoğlu, "İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)", *Belgi Dergisi*, C: 2 S:19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2020.

³⁰³ Cezmi Yurtsever, age. s.223.

³⁰⁴ BCA, Yer No: 38-54-7, Tarih (29.07.1933).

üzerine İcra Vekilleri heyeti tarafından 7/8/933'te kabul edilmiştir³⁰⁵. Mayıs 1926'da bu çiftliğe, pamuk tohumu üretme işlerinin genel masrafları kısmı için ayrılan 89,438 liradan 50,000 lirasının sermaye olarak verilmesine karar verilmiştir³⁰⁶. Malatya Pamuk Üretme Müessesesi de devlet tarafından desteklenmiş ve Ziraat Vekaleti 1937 mali yılı bütçesinin umumi masraflar için ayrılan 141161 lira 12 kuruştan 15.000 lirasının bu müesseseye verilmesini kararlaştırmıştır³⁰⁷.

Aynı zamanda Aralık 1933'te pamuk veriminin artırılması için Amerika'dan Acala cinsi pamuk getirilmiştir. Getirilecek olan pamuk 2000 kilo ve 1500 TL değerinde idi³⁰⁸.

1934 yılında Merinos koyunları yetiştirilmesi ve ıslah edilmiş pamuk tohumu üretilmesi hakkında bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre; ıslah edilmiş pamuk tohumu üretilmesi için 1935 mali senesinden itibaren yedi sene boyunca bu ad altında Ziraat Vekâleti bütçesinde açılacak özel fasıllara (3 000 000) liralık tahsisat konulur. İlk iki senede konulacak tahsisat yedişer yüz bin liradan az olamaz. Birinci madde gereğince verilen tahsisattan bu maksat için çiftliklerin tesisi ve bunların işletilmesi amacıyla ihtiyaç görülen miktarda kullanılan sermaye birbirinden ayrılır³⁰⁹.

Ekim 1935'te bir yıl önce Adana Pamuk Üretme Çiftliği tarafından çiftçilere dağıtılan yüksek kaliteli yeni çeşit pamuk tohumlarının tamamen satın alınarak gelecek yıl içinde yeni bir alana dağıtılarak üretilmesi gerektiğinden belirli miktardaki çiftçiler eliyle yetiştirilmiş olan bu tohumların kullanışlarındaki özelliğe binaen 2490 sayılı kanunun 46. Maddesinin O fıkrasına göre 32.000 liraya kadar pazarlıkla satın alınması ve gelecek yıl mahsulü ile aynen iade edilmek üzere tavizen çiftçilere dağıtılması kabul edilmiştir³¹⁰.

27 Ocak 1936 tarihinde Pamuk Islahı Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre; dokuma fabrikalarının ve dış piyasaların aradıkları özelliklerde pamuk yetiştirmek

³⁰⁵ BCA, Yer No: 38-56-3, Tarih (07.08.1933).

³⁰⁶ BCA, Yer No: 64-39-2, Tarih (13.05.1936).

³⁰⁷ BCA, Yer No: 83-47-8, Tarih (28.05.1938).

³⁰⁸ BCA, Yer No: 41-92-5, Tarih (30.12.1933).

³⁰⁹ T.C. Resmi Gazete, Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun, Kanun no 2582, 15.07.1934.

³¹⁰ BCA, Yer No: 58-80-3, Tarih (23.10.1935).

bakımından Ziraat Vekilliği gerekli gördüğü yerlerde ekilecek açık kozalı pamuk çeşitlerini tayin etmeye ve bu çeşitlerden başka açık kozalıların ekimini yasak etmeye yetkilidir. Ziraat Vekilliği'nin saf pamuk tohumu ektireceği bölgelerin dışında kalan alanlara açık kozalı pamuk ekimi yasaktır. Yine Ziraat Vekilliği'nin tayin edeceği pamuk ekimi bölgelerindeki çırcır evleri, vekâlet tarafından her biri için belirlenen pamuk çeşitlerinden başkasını çırcırlayamazlar. Ziraat Vekilliği gerekli gördüğü yerlerde çırcır evleri açabilir. Aynı zamanda istediği çırcır evlerinden veya şahıslardan saf pamuk tohumlarının bir kısmını veya tamamını satın almak isterse sahipleri bu tohumlardan kendi tohumluk ihtiyaçlarını ayırdıktan sonra kalanını piyasa fiyatı üzerinden vekâlete satmaya mecburdurlar. Vekâlet ise herhangi bir şekilde elde ettiği pamuk tohumlarını gerekli gördüğü bölge çiftçilerine maliyet fiyatı üzerinden satmaya veya bu tohumları o bölgelerdeki soysuzlaşmış açık kozalı pamuk tohumlarıyla değiştirmeye izinlidir. Ziraat Vekilliği tarafından belirlenen çeşitlerden başka pamuk çeşitlerini veya karışığını ekenlerden yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası alınacak ve tarlalarındaki pamuklar da masrafları kendilerine ait olmakla birlikte hemen sökülüp yok edilecektir³¹¹.

Pamuk yetiştirmeye elverişli olup olmadığı konusunda Trakya'da bir araştırma yapılmış ve çeşitli etütler ve denemeler sonucu bir yıl kadar süren araştırmalar neticesinde 1936 yılında bir sonuca varılmıştır. Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Keşan'daki denemelere ait rapor pamuk şefi Avni Akvardar tarafından hazırlanmıştır. Bu rapora göre Trakya iklim ve toprak itibarıyla pamuk yetiştirilmesine oldukça uygundur. Halk öteden beri pamuk yetiştirmeyi az çok bilir vaziyettedir. Trakya'da pamuk ekimi dağınık olduğundan iyi kalitedeki pamukların soysuzlaşması ihtimali daha azdır. Aynı zamanda bu raporda Trakya'da çiftçilere dağıtılıp ekilmek üzere 10.000 kilo kadar pamuk tohumu istenmiştir³¹². Yapılan denemeler pamuk ziraatına verilen önemi anlamak açısından oldukça önem taşır. Pamuk Denemeleri Tetkik Raporu adıyla Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Keşan'da pamuk denemeleri incelenmiş ve ortaya şöyle bir netice çıkmıştır;

³¹¹ T.C. Resmi Gazete, Pamuk Islahı Kanunu, Kanun No: 2903, 1 Şubat 1936.

³¹² BCA, Yer No: 185-276-8, Tarih (30.11.1936), s. 1,2.

Tablo 5. Edirne Pamuk Denemesi

Toplama Tarihi	Akala	Klevelend	Ione Star	Ekspress	Oklahoma Tr.	Burdett Ex.
19.10.1936	10,700	6,320	4,450	10,500	13,600	13,700
05.11.1936	8,500	7,850	5,050	11,650	11,000	12,750
Tutarı	19,200	14,170	9,500	22,150	24,600	26,450

Edirne’de iki defa mahsul toplanmış ve sonuçları tablodaki gibi olmuştur. Edirne’de ekim işleri talimatlara uygun bir şekilde yapılmıştır. İki defa mahsul alınmasındaki sebep tohum ekiminin geç yapılmasıyla alakalıdır. Bitkiler üzerinde hala önemli miktarda koza bulunması sebebiyle üçüncü mahsulün alınabileceği de belirtilmiştir. Tekirdağ denemesinde ise dört toplama yapılabilmektedir³¹³.

Tablo 6. Tekirdağ Pamuk Denemesi

Toplama Tarihi	Akala	Klevelend	Ione Star	Express	OklahomaTr.	Burdett. Ex.
15.09.1936	2,140	0,345	0,400	1,315	3,705	5,050
30.09.1936	10,670	6,800	6,800	6,500	13,720	14,660
11.10.1936	6,510	4,560	7,140	6,600	9,850	9,630
20.10.1936	6,120	6,360	10,790	7,420	8,690	8,660
Tutarı	25,440	15,355	25,130	21,835	35,965	37,800

Tekirdağ’daki deneme sonucu diğer denemelere göre daha güvenli ve en iyi çıkan sonuç olmuştur. Pamuklar zamanında ve oldukça itinalı bir şekilde ekilmiş ve aynı özenle tımar edilip en küçük bir kozası bile ziyan edilmemiştir. Bu ekimden alınan sonuçlara göre; Tekirdağ Merkez, Malkara, Şarköy, Saray, Çorlu ve Hayrabolu’da daima susuz ve çoğunlukla kasaba ve köy evleri yakınlarında görülen yerli tohum pamuklarından alınan neticelere göre iki kat daha iyi sonuç vermiştir³¹⁴.

³¹³ BCA, Yer No: 185-276-8, Tarih (30.11.1936), s. 4.

³¹⁴ BCA, Yer No: 185-276-8, Tarih (30.11.1936), s. 5.

Çanakkale denemesinde üç toplama yapılmıştır. Fidanlar üzerindeki kozalarla birlikte toplama sayısı dörde çıkacaktır. Çanakkale’de bir takım ekim hataları yapılması sebebiyle ürün beklenenden az olmuştur³¹⁵.

Tablo 7. Çanakkale Pamuk Denemesi

Toplama Tarihi	Akala	Klevelend	Ione Star	Express	OklahomaTr.	Burdett. Ex.
16.09.1936	6,000	4,026	6,705	5,164	7,280	8,800
30.09.1936	7,815	3,300	4,963	4,005	6,900	10,200
09.10.1936	8,700	4,065	7,085	7,900	9,145	19,000
Tutarı	22,515	11,391	18,753	17,069	28,325	38,000

Raporda Avni Akvardar’ın aktardığına göre Türkiye topraklarına nazaran çok daha uygunsuz şartlarda bulunan Bulgaristan topraklarında pamuk ekim sahaları her geçen yıl daha da artmaktadır. Buna göre dört yıl önce 35 bin dekar pamuk eken Bulgar devleti 1936 yılında bu alanı 498 bin dekara yaptırmıştır. Bu gelişme, devlet pamuk tohumu istasyonlarının Bulgaristan iklim şartlarına uygun olarak bulduğu Amerikan ve Rus pamuklarının varlığıyla olmuştur³¹⁶. Görüldüğü üzere bir tohum için uygun toprak bulmak üründen elde edilecek verimin artmasına sebep olacağından bu konuya özel bir ilgi gösterilmiştir.

1937 yılında Başvekalet Yüksek Makamına Ziraat Vekili tarafından yazılan yazıda Iğdır’da mevcut pamukların ıslah edilmesi, ekim alanlarının genişletilmesi ve üretim harcamalarının düşürülmesi çarelerini aramak amacıyla Iğdır’a bir pamuk mütehassısı gönderilmesine karar verildiği ve Iğdır’da pamuk işleri konusunda sürekli olarak çalışmak ve bölge hakkında ilk araştırmaları yapmak için bir memur atandığı bildirilmiştir³¹⁷.

³¹⁵ BCA, Yer No: 185-276-8, Tarih (30.11.1936), s. 6.

³¹⁶ BCA, Yer No 185-276-8, Tarih (30.11.1936), s. 8.

³¹⁷ BCA, Yer No: 185-276-9, Tarih (18.02.1937), s. 2.

Türkiye’deki pamuk tohum cinslerinin ıslahı için Ziraat Vekilliği tarafından Amerika’dan gönderilecek 10 ton pamuk tohumu bedeline karşılık 5000 liralık döviz müsaadesi verilmesine karar verilmiştir³¹⁸.

3.3.2.3. Pamuk Hakkında Düzenlemeler

Ocak 1924’te Denizli Mebusu Yusuf Bey pamuk yetiştirilen bölgeler halkına bu sene çok miktarda ziraat yaptırılması ve bunun için ne gerekiyorsa acilen harekete geçilmesi gerektiğini içeren bir önerge sunmuştur. Sunduğu önerge de Yusuf Bey Denizli merkezi ve Sarayköy ilçesinin milyonlarca dönüm araziden ibaret olduğundan ve bu arazilerde her türlü mahsul ve özellikle pamuk yetiştigiinden ancak bu bölgelerden yeterince faydalanılamadığından bahsetmiştir. Vaktiyle İbrahim Paşa’nın pamuk ziraatının gelişim ve ilerlemesi için halkına yaptığı uygulamaları örnek göstermiş ve kendisi de devletin, pamuk ziraatının ilerlemesi ve gelişmesi için ziraatı teşvik etmesi ve gerekirse zorla ziraat yaptırmak için kanunlar çıkarması gerektiği üzerinde durmuştur. Yusuf Bey eğer halk ziraate teşvik edilirse üretilen pamukların Avrupa’ya ihraç edilebileceği ve bunun devlet hazinesine faydalı olacağına işaret etmiş dikkatli bir ziraat siyaseti izlenirse harap durumda olan memleketin pek yakın bir zamanda ziraatte yükseleceğine şüphe duymadığını belirtmiştir³¹⁹.

1912 yılında kurulan Adana Türk Ocağı da pamuk üzerine bazı çalışmalarda bulunmuştur. Adana Türk Ocağı, 1924 yılında Mersin Türk Ocağı ile ilişkilerini sıkılaştırmış ve bölge açısından oldukça önemli olan pamuk piyasasını düzenlemek için iki ocak arasında toplantılar yapılmıştır. Adana Türk Ocağı’nda Ziraat Müfettişi olan Zihni Bey pamuk hakkında iki konferans vermiştir³²⁰.

Bu dönemde pamuk tarımı yapılan arazilerin büyük kısmı Adana ve çevresinde kalanı da Geyve, Sakarya, Maydos ve Ege çevresinde yer almıştır. Ülkede pamuk tarımı yapılabilecek uygun alanlar varken ekim yapılamaması yapılacak çalışmaların hızlandırılmasını gerektirmiştir. Aynı zamanda Atatürk döneminde Sakarya vadisindeki Sakarya ve Porsuk Akarsularından yararlanılarak sulama

³¹⁸ BCA, Yer No: 85-103-17, Tarih (15.12.1938).

³¹⁹ BCA, Yer No: 6-35-10, Tarih (14.01.1934).

³²⁰ Mehmet Pınar, agm. s.544,545.

tesisleri inşa edilmiş ve bu durum pamukçuluğun yörede gelişmesinde etkili olmuştur³²¹.

Tarım pamuk konusu cumhuriyet döneminde oldukça ciddiye alınmış gelişimleri için önemli adımlar atılmıştır. Pamuk ve tütün ihracatı ile fiyatlarındaki buhran konusunda bir araştırma yapıp rapor düzenlemek üzere bir komisyon kurulması kararlaştırılmış, kurulacak komisyona Kasım 1925'te Ticaret Vekili'nin başkanlık etmesine karar verilmiştir³²².

Atatürk döneminde pamuk alanında dikkat çekici bir olay da Cellat Gölü Bataklıklarının kurutularak arazide pamuk ziraatı yapılması planıdır. Başvekalet tarafından kurutulmakta olan arazide ne zaman tarım yapılabileceği Ziraat Vekaletine sorulmuş ve kurutulmakta olan göl çevresinde Tarım Bakanlığı ve Devlet Ziraat İşletmeleri tarafından incelemeler yapılmış, kurutma yeterli derecede ilerlemediği için arazinin verimli olarak işletilmesi hakkında bir sonuca varılamamıştır. Kurutulan bazı bölgelerde elde edilen bulgularla pamuk ziraatının başarılabileceği tespit edilmişse de hala su altında bulunan arazinin toprak verim kabiliyeti bilinmediğinden buralarda iktisadi ve objektif çeşitli ziraat imkanları ancak saha tamamen kurutulduktan ve pamuk ile diğer bitkilerin yetiştirme denemeleri yapıldıktan sonra mümkün olacaktır cevabı alınmıştır³²³. Sonraki yıllarda ise özellikle 1930'lu yıllarda başlayıp hızla ilerleyen bataklıkları kurutma çabalarıyla birlikte yaklaşık 1 milyon dönüm arazi tarıma kazandırılmıştır³²⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında pamuk tarımı için elverişli alanlardan biri de Iğdır olmuştur. Iğdır ve Kulp kazaları Rusya'dan devralındıktan sonra Iğdır'da mevcut bulunan 10 fabrikanın biri bile işlemez durumdaydı. Daha sonra Kasım 1924'te Iğdır ve Kulp kazaları su kanallarının temizlenmesi ve düşmanın ağır tahribatına uğrayan pamuk fabrikalarının tamir ve inşası için Beyazıt mebusu Şefik Bey bir önerge vermiştir. Bölge halkı zor durumdaydı ve yeniden pamuk yetiştirilip bölgenin gelişmesi için fabrikaların tamir edilmesi ve su kanallarının temizlenmesi

³²¹ Nadir Yurtoğlu, Atatürk Döneminde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938), Tarih Araştırmaları Dergisi, C:39 S:68, 2020, s.519.

³²² BCA, Yer No: 16-68-19, Tarih (08.11.1925).

³²³ BCA, Yer No: 158-112-1, Tarih (29.07.1938).

³²⁴ Cezmi Yurtsever, age. s. 228.

gerekiyordu³²⁵. Bölgede kaliteli pamuk yetiştirmek için kaliteli tohum ekilmesi son derece önemliydi. Bunun için İzmir'den 50 bin kilo pamuk tohumu 1925 yılında satın alınmış ve Trabzon'dan Iğdır'a nakli sağlanmıştır. Iğdır Türkiye'nin diğer pamuk yetiştirilen bölgelerine göre daha küçüktür. Ancak pamuklarının kalitesinin yüksek olması dikkat çekici bir unsur olmuştur. Bunun sebebi ise Iğdır'dan toplanacak pamukla beraber doğu bölgesinin dokuma ihtiyacının karşılanabileceğinin düşünülmesi ve bölgede yetişen pamukların kaliteleri sebebiyle kolayca alıcı bularak ülkeye döviz kazandıracak olmasıydı. Bu amaçlar doğrultusunda bölgeye Ziraat Bankası şubesi açılması da düşünülmüştür. Bu durumla ilgili Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak) Başvekalet'e 1930'da bir yazı göndermiş ve Iğdır'da bir Ziraat Bankası eksikliği görmesi sebebiyle bölgeye bir şube açılmasını daha önce teklif ettiğini ancak gerekli şubenin hala açılmadığını bu şubenin bir an önce açılmasını gerekli gördüğünü belirtmiştir³²⁶.

Devlet Iğdır'a yakın bir yerde ipekli bir dokuma sanayi kurarak bölgeden çıkan pamuğu değerlendirmeyi düşünmüştür. Türk Ofis Kurumu 1935'de bu konu hakkında bir rapor hazırlamış ve fabrikanın Erzurum'da veya o bölgede inşa edilmesini tavsiye etmiştir. 1936 yılında Iğdır bölgesinde pamuk işleyen 7-8 çırçır fabrikası ve pamuk işi yapan 20-30 ticarethane olmasına rağmen bölgede üretilen pamuğun kalitesi istenen seviyede değildi ve çiftçi zor durumdaydı. 1936'nın sonlarına doğru Iğdır ve Doğu Anadolu için önemli olan pamuk tarımını bulunduğu zor durumdan kurtarmak üzere İktisat Vekili Celal Bayar Iğdır'a gelmiş ve bölgede pamuk tarımının gelişmesi amacıyla Iğdır'da bir pamuk tarım satış kooperatifi kurulması için toplantı yapmıştır. Bu toplantıda pamuk üreticileri Bayar'a kendilerini araçlardan kurtarmasını rica etmişlerdir. Celal Bayar konuyla yakından ilgilenerek 1937 yılında Iğdır pamukları ile ilgili bir rapor yazmış, raporunda Iğdır pamuklarının yüksek kalitede olduğundan, bölgede yetişen pamukların İstanbul'a sevk edilememesi nedeniyle daha çok Ruslara istedikleri fiyattan verilmesinden bahsederek bir kooperatif açılması gerekliliğine değinmiştir. Bu direktiflerin

³²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, 10 Teşrin-i sani 1339 Cumartesi, 51. İçtima, s. 339; BCA, Yer No: 6-38-17, Tarih (10.11.1924).

³²⁶ Muzaffer Başkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Iğdır'da Pamuk Ziraati ve Serdarabat Barajı Meselesi", *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu*, Nisan 2013 Iğdır, BCA, Yer No: 13-28-9, Tarih (10.05.1929); BCA, Yer No: 210-432-7, Tarih (05.10.1930).

ardından bölgeye bir memur tayin edilmiş daha sonra da 1937 yılında Iğdır'da üretimin artması ve üretim masraflarının azalması için bölgeye bir mütehasıs gönderilmesine karar verilmiştir. Iğdır'da yetişen pamuğun öneminin farkında olan Üçüncü Umum Müfettişi Tahsin Uzer Iğdır'da yaşanan gelişmeleri haber aldıktan sonra Iğdır pamuk üreticilerine hitaben bir bildiri yayınlamış³²⁷ ve bu bildiride mahsulün revacı için her türlü fedakârlığa katlanmanın bir hükümet borcu olduğuna vurgu yapmıştır³²⁸.

Kasım 1936'da Trakya bölgesinde bazı araştırma ve incelemeler yapılmış ve bölgenin pamuk yetiştirmek için uygun olup olmadığına bakılmıştır. Pamuk Şefi Avni Akvardar "Tohum Islahı" bölümünde anlatıldığı üzere, pamuk denemelerine ait bir rapor hazırlamıştır. Raporu sunan Trakya Umumi Müfettişi Avni Akvardar'ın raporu doğrultusunda; bir yıldan beri yapılan denemeler sonucunda bölgenin pamuk ekimine oldukça uygun olan Trakya'da pamuk ekimi dağınık olması sebebiyle iyi kalitedeki pamukların yozlaşması sorunun pek az olmasından bahsetmiş ve ilkbaharda çiftçilere dağıtılıp ekilmek üzere 10 bin kilo pamuk tohumunun bölgeye şimdiden gönderilmesini rica etmiştir³²⁹.

Pamuk konusunda yapılan çalışmalardan biri de maliyetinin düşürülmesi, ıslahının sağlanması ve ekim arazilerinin artırılması için çalışmalar yapacak olan pamuk İşleri Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Adı geçen müdürlük, 4 Haziran 1937 tarih ve 3203 sayılı Kanunla kurulmuştur³³⁰.

3.3.2.4. Pamuk İstasyonları

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1925 yılında Eskişehir'de, 1929'da Adapazarı'nda ve 1928'de Ankara'da tohum ıslah ve deneme istasyonları kurulmuştur³³¹. Üretimde önemli bir yer tutan bu istasyonlar Adana, Nazilli ve

³²⁷ Muzaffer Başkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Iğdır'da Pamuk Ziraati ve Serdarabat Barajı Meselesi", *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu*, Nisan 2013 Iğdır; BCA, Yer No: 185-276-9, Tarih (18.02.1937), s. 8.

³²⁸ BCA, Yer No: 71-468-3, Tarih (28.12.1938).

³²⁹ BCA, Yer No: 185-276-8, Tarih (30.11.1936).

³³⁰ Nadir Yurtoğlu, "İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)", *Belgi Dergisi*, C: 2, S: 19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2020.

³³¹ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'nin Tarım Politikaları (1918-1938)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), s.120, 2021.

Eskişehir’de kurulmuş, Adana ve Nazilli pamuk istasyonları hizmetlerini büyük ölçüde sürdürmüşlerdir. 1934 yılında kurulan Nazilli Pamuk İstasyonu’nun başına Amerika’da tarım eğitimi almış olan Celal İğriboz getirilmiştir. İstasyonda yıllarca görev yapıp Ege bölgesindeki pamukların öncüsü haline gelen İğriboz, pamuk tozlarıyla uğraşmaktan bir hastalığa yakalanmış ve hayatını kaybetmiştir³³².

Türkiye’de yüksek kalitede pamuk yetiştirmek amacıyla Eskişehir tohum ıslah istasyonuna Amerika’dan altı çeşit pamuk tohumu getirilmesine karar verilmiş ve bu tohumların karşılığı olarak Nazilli Pamuk Tohumu İşletme Çiftliği adına 100 ve Eskişehir Islah İstasyonu adına da 500 liralık döviz verilmesine karar verilmiştir³³³. Yine Nazilli Pamuk Üretme Çiftliği için İngiltere’den 27,5 İngiliz lirasına bir çırçır makinesi siparişi verilmiştir³³⁴.

Başbakan İsmet İnönü Ekim 1936 tarihinde Nazilli ve İzmir’de bulunan pamuk üreticileriyle görüşmüştür. 16 Ekim 1936 saat 10’da Ankara’dan yola çıkıp 17 Ekim 1936 saat sabah 9 da Nazilli’ye varıp pamuk üzerine çalışarak gününü geçireceğini bildiren İnönü pamuk ziraatçisi köylüler ile her kazadan üç ila beş aile ile konuşacağını belirtmiş ve buralara gelişinde merasimle karşılanmak istemediğini bildirmiştir³³⁵.

3.3.2.5. Pamuk Tarımının Gelişmesi İçin Verilen Krediler

1922 yılından itibaren milli tarımla ilgili alınan kararlar meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu durum pamuk başta olmak üzere tütün ve fındık gibi ürünlerin verimlerini arttırmıştır. Verimin artmasındaki önemli bir etken de Ziraat Bankası tarafından çiftçilere sağlanan kredi olanaklarıdır. Verilen borçlar savaş sebebiyle 1923 yılına kadar sınırlı kalmış 1923’ten sonra düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde yapılan yardımlar fark edilir oranda artış göstermiştir. Ziraat Bankası tarafından pamuk üreticilerine 1924 yılında Adana’da 200 bin Mersin, Kozan ve Karahisar’da 20 bin, Tarsus’ta 180 bin kredi olanağı sağlanmıştır. Pamuk üreticilerine verilen kredi miktarı 1925 yılında artış göstermiş ve Adana’ya 300 bin,

³³² Nadir Yurtoğlu, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 39, S: 68, 2020, s.521.

³³³ BCA, Yer No: 51-3-16, Tarih (15.01.1935).

³³⁴ BCA, Yer No: 53-24-15, Tarih (07.04.1935).

³³⁵ BCA, Yer No: 13-76-3, Tarih (16.10.1936).

Mersin ve Kozan’a 40 bin Tarsus’a 250 bin Karahisar’a 50 bin kredi verilmiştir. Pamuk konusuna önem veren Atatürk milli bir sanayi kurulması ve ülkede kaliteli üretim yapılması konusunda büyük çaba sarf etmiştir³³⁶. Bu çabalar devam etmiş, Mayıs 1935’te pamuk ıslah ve üretme işleri için 20.000 liralık kredi açılmıştır³³⁷.

1935 senesi bütçe görüşmeleri esnasında İzmir Milletvekili Halil Menteşe yaptığı konuşmada Ziraat Bankası’nın Adana’da çiftçiye pamuk ziraatı için kredi verdiğinden bahsetmiş ve Adana çiftçisinin kredi ödemekte yaşadığı zorluklara değinmiştir. Ziraat Bankası’ndan borçlar hakkında çiftçiye rahat nefes aldirmek için bir karar alacağı yönündeki duyumların bir an önce hayata geçirilmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir³³⁸. Aynı zamanda Seyhan bölgesinde her yıl ekim mevsimi yaklaştığında piyasada iyi pamuk tohumu kalmadığı ve tüccarlarla fabrikatörlerin fiyatları yükselttiği görüldüğünden buna mani olmak ve üreticilere iyi tohum tedarik etmek için Eylül 1938’de Ziraat Bankası tarafından 500 ton yerli, 500 ton Kleveland cinsinden olmak üzere 1000 ton pamuk tohumunun alınıp üreticiye alınandan beş para fazlasıyla satılması ve ekim ayı sonunda satılamayıp elde kalanların yağ fabrikalarına sevki ve bu sebeple tohumların maliyet ve satış fiyatları arasında oluşabilecek zararların Ziraat Vekâleti tarafından karşılanmasına karar verilmiştir³³⁹.

3.3.2.6. Pamuk Tarımı İçin Kurulan Şirketler ve Fabrikalar

Zaman zaman pamuk ziraatını himaye ve sanayisini geliştirmek için şirketler ve fabrikalar kurulmuş, bazılarına terkedilmiş metruk binalar tahsis edilmiştir. Bunlardan biri Elazığ’da pamuk ekimini korumak için 50 bin lira sermayeyle kurulmuş olan şirkettir. Şirkete Elazığ iplik fabrikasının verilmiştir³⁴⁰.

Pamuk ve Nebati yağlar için merkezi İstanbul’da olmak üzere Pamuk ve Nebatî Yağlar Sanayii Türk Anonim Şirketi’nin kurulması planlanmış ve üç milyon Türk lirası ile yapımına başlanan şirketin sermayesinin %10’u temin edildiğini

³³⁶ Nadir Yurtoğlu, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 39, S: 68, s.518,519, 2020. BCA, Yer Bilgisi: 210-431-4.

³³⁷ BCA, Yer No: 54-34-5, Tarih (05.05.1935).

³³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 3, 27. İnıkad, 22 Mayıs 1935, s. 163.

³³⁹ BCA, Yer No: 84-78-2, Tarih (02.09.1938).

³⁴⁰ BCA, Yer No: 15-54-14, Tarih (30.08.1925).

gösteren belge İcra Vekilleri Heyeti'nin 08.05.1929 tarihli içtimalında kabul edilmiştir³⁴¹.

İdrofil pamuğu, tuvalet pamuğu gibi ürünleri satmak amacıyla merkezi İstanbul olmak üzere 100.000 Türk lirası sermaye ile İstanbul İdrofil Pamuk Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin yapımına başlanmış ve sermayenin 10'da birinin tamamlandığını gösteren belge İcra Vekilleri Heyeti tarafından okunarak 02.10.1930 tarihinde kabul edilmiştir³⁴².

Mart 1931'de ise Tarsus'ta devlete ait dört buçuk dönümden ibaret olan arazi pamuk ve çırçır fabrikası tesis etmek üzere Abdurrahman Efendi ve zevcelerine belirli bir meblağ karşılığında verilmiştir³⁴³.

Pamuklu iplik sanayii ve mensucatı ile uğraşmak üzere İzmir'de de Haziran 1932 tarihinde elli sene müddet ve 1.100.000 Türk Lirası sermaye ile İzmir Pamuk Mensucat Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına karar verilmiştir³⁴⁴.

İçel Pamuk ve Yağ Türk Anonim Şirketi kurulan diğer şirketler arasında gösterilebilir. Ağustos 1938'de merkezi Mersin olmak üzere 28 sene müddet ve 400,000 Türk Lirası sermaye ile kurulması planlanan şirketin sermayesinin dörtte biri tedarik edilmiştir³⁴⁵.

1930'larda Cumhuriyet hükümetinin ekonomik kalkınma programında ele alınan ilk tesisler, tekstil sanayi alanında olmuştur. Türkiye'deki ilk modern tekstil fabrikası Osmanlı'dan kalma Beykoz'daki Çuha Fabrikası'dır. Kadıköy'deki Feshane de aynı niteliktedir. Cumhuriyet Dönemi'nde Feshane en önemli tekstil fabrikalarından biri olarak devam etmiştir. Yine Bakırköy Bez Fabrikası da Cumhuriyet dönemine kadar gelen fabrikalardandır. Özel teşebbüsün kurduğu ilk özel fabrika İzmir'de 1885 yılında kurulmuş ve Şark Sanayi Kumpanyası T.A.Ş. adıyla bir şirket oluşturmuştur. Kurulan bu tesis cumhuriyet döneminde de

³⁴¹ T.C. Resmi Gazete, Pamuk ve Nebati Yağlar Sanayi Türk Anonim Şirketi Hakkında Kararname, Karar No 8012, 15.07.1929.

³⁴² BCA, Yer No: 9-17-13, Tarih (02.04.1930); T.C. Resmi Gazete, İstanbul İdrofil Pamuk Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Teşkili Hakkında Kararname, Karar No 9063, 28.04.1930.

³⁴³ BCA, Yer No: 18-19-5, Tarih (18.03.1931).

³⁴⁴ BCA, Yer No: 29-46-4, Tarih (09.06.1932).

³⁴⁵ BCA, Yer No: 84-72-18, Tarih (04.08.1938).

faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul'da bir İngiliz ailesinin kurduğu Yedikule İplik Fabrikası'nda üretilen ipliğin çoğunu Bakırköy Bez Fabrikası alıyordu. Son modern dokuma tekniklerini kullanan fabrikalar Çukurova Milli Mensucat Sanayii ve Ticaret T.A.Ş.'da birleşerek Türkiye'de en büyük pamuklu sanayiini oluşturmuştur. Bölgede kurulan Adana Bez Fabrikası 1927'de Ziraat Bankası'na sonra Sümerbank'a devredilmiştir. İzmir'de askeri ihtiyacı karşılamak üzere 1913'te bir pamuklu fabrikası İzmir Pamuk İmalatı tesis edilmiştir. Kısacası cumhuriyet dönemine intikal eden dört pamuklu fabrikası Anadolu'nun kaba pamuk ipliği ihtiyacını karşılıyordu³⁴⁶.

Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan dokuma fabrikaları da gerek hammaddeyi işleme gerekse sanayinin gelişimi açısından önemlidir. Bu dönemde Adana'da açılan ilk fabrika 1925 yılında Musevi asıllı Rus vatandaşı Salamon Rafael Gilodo tarafından kurulmuştur. Bu fabrika Adana'da pamuk çekirdeğinden yağ çıkarma işleminin yapıldığı ilk fabrikadır³⁴⁷. Bunun dışında 1930'lu yıllarda Adana'da pamuk ile ilgili kurulan fabrikalar şöyle gösterilebilir³⁴⁸.

³⁴⁶ Halil İnalıcık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008. s. 149,150.

³⁴⁷ Ayça Aslıhan Özüdoğru, agt. s. 104.22

³⁴⁸ M. Fatih Sansar, Ahmet Karataş, age., s. 42.

Tablo 8. 1930’lu Yıllarda Adana’da Pamuk İle İlgili Fabrikalar

Fabrikanın Adı	Yaptığı İş	Amele Miktarı	Çırçır Miktarı
Ziraat Bankası Adana Mensucat Fabrikası	Pamuk ipliği ve bez	565	42
Milli Mensucat Fabrikası Limited Şirketi	Pamuk ipliği ve bez	177	36
S.R. Gilodo Fabrikası	Sabun, yağ, küspe	120	---
İbrahim Halis Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve un çeker	25	19
Mahmut Paşa Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve un çeker	70	20
Pamukçu Aziz	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve un çeker	45	30
Arif Zade Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve buz yapar	104	64
İş Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır	79	36
Pamuk İş Limited Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır	77	56
Kalağzade Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır	110	46
Çiftçi Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır	53	39
Kısacıkzade Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve un çeker	22	20
Doğruluk Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve un çeker	130	30
İsa Şakir Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır	22	12
Cumhuriyet Fabrikası	Pamuğu çekirdeğinden ayırır ve un yapar	72	43

Adana dışında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında açılan fabrikalar da olmuştur. Ülkede açılacak fabrikalar için 1929 Buhranı’ndan neredeyse hiç etkilenmemiş Sovyet Rusya’dan yardım alınması amacıyla bir takım araştırmalar yapılmıştır. Bu kapsamda 1932’de Tevfik Rüştü Aras ve İsmet İnönü Sovyet hükümetinin davetiyle Rusya’yı ziyaret etmiştir. Yapılan ziyarette fabrikaların kurulması için araştırmalar yapmak üzere Rusya’dan bir bilim heyetinin davet edilmesine karar verilmiş ve 12 Ağustos 1932’de Türkiye’ye içerisinde tekstilcilerin de bulunduğu Sovyet uzmanlar gelmiştir. Heyetin başında Profesör Orlof bulunuyordu. Orlof Türkiye’de sanayi tesisleri kurulması planlanan yerleri gezerek bir rapor hazırlamıştır. Raporun en önemli bölümünü ise pamuklu sanayine ayırmıştır. Rapora göre ikisi Kayseri ve Nazilli’de olmak üzere üç yerde fabrika açılacaktır. Üçüncü fabrikanın nerede açılacağına ise henüz karar verilmemiştir. Açılacak fabrikalardan üç çeşit pamuklu kumaş üretilecektir. Fabrika kurulacak bölgelerin güvenliğini ön planda tutan Rus heyeti askeri sebeplerden ötürü fabrikaların, sahillere yakın değil de iç kesimlerde olmasına dikkat etmiş bu sebeple

de Kayseri, Nazilli gibi iç bölgeler tercih edilmiştir³⁴⁹. Rusya'dan incelemelerde bulunmak için gelen heyete sonradan katılan iki uzman içinse yemek, yol ve yatak paraları hariç günde onar Türk Lirası verilmesi kararlaştırılmıştır³⁵⁰.Yapılan incelemeler sonucu temeli atılan Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası nihayet 16 Eylül 1935 yılında açılmıştır³⁵¹.

Benzer şekilde kurulan bir fabrika da Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası olmuştur. Fabrika için Kayseri'de olduğu gibi Rusya ile temaslar devam etmiş Kasım 1935'te alet ve edavat getirilmiştir. Getirilecek olan bu alet ve edevattan gümrük vergisi alınmamıştır³⁵². Fabrika 9 Ekim 1937 tarihinde faaliyete geçmiştir³⁵³.

3.3.2.7. Yabancı Devletlerle Temaslar

1925 yılında tarımda yenileşme kapsamında Sovyetler Birliği ile temasa geçilmiş Sovyet tarım uzmanları Çukurova'da bazı incelemelerde bulunmuşlardır. Yine 1925 senesinde resmi bir davet ile Ziraat Vekili Mehmet Sabri Toprak Sovyet Rusya'ya geniş çaplı bir inceleme gezisi yapmıştır. Sovyetler Birliği'nde 1926 yılında toplanan Uluslararası Pamuk Kongresine Türkiye'den Ticaret Umum Müdürü Ahmed Faik ve Ankara Ticaret Mektebi Müdürü Ahmed Münir Beyler gönderilmiştir. Ahmed Faik ve Ahmed Münir Beyler 'e 6 Ocak 1926'da yolluk ve yevmiyelerinin verilmesi ve kendilerine beşer İngiliz lirası ile siyasi pasaport verilmesi kararlaştırılmış fakat daha sonra verilecek miktar Rusya'daki pahalılık sebebiyle 16 Şubat 1926 tarihinde 7 İngiliz lirasına yükseltilmiştir³⁵⁴.

Aynı zamanda 1926 yılında dünya pamuk üretiminin çoğu ABD, Çin, Sovyet Rusya, Hindistan, Brezilya ve Mısır tarafından karşılanmıştır. Üretilen bu pamuğun

³⁴⁹ Yaşar Semiz, Güngör Toplu, "Cumhuriyet Dönemi'nde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", *SUTAD*, S: 45, Nisan 2019. s. 34-37.

³⁵⁰ BCA, Yer No: 31-69-3, Tarih (03.11.1932).

³⁵¹ Yaşar Semiz, Güngör Toplu, agm. S.42.

³⁵² BCA, Yer No: 60-91-6, Tarih (29.11.1935).

³⁵³ Büşra Bigat, *Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017, s.68.

³⁵⁴ Seyfi Yıldırım, "Atatürk Dönemi'nde Sovyet Tarımını İnceleme: Resmi Geziler ve Bilimsel İşbirliği (1925-1932)", *Bilgi Dergisi*, sayı 57, s. 231, Bahar 2011; BCA, Yer No: 17-83-6, Tarih (06.01.1926); BCA, Yer No: 18-15-14, Tarih (16.02.1926).

%29'u Avrupa, %26'sı ABD, %19'u İngiltere, %11,5'u Japonya ve %8,5'i Hindistan tarafından tüketilmiştir³⁵⁵.

Pamuk tarımını geliştirmek için yabancı uzmanlardan da yardım alınmıştır. Bu kapsamda deneyiminden istifade edilmesi amaçlanan Adana Birinci Pamuk İstasyonu müdürü Dr. Markosa'ya verilen ücretin bir miktar artırılması 9 Ekim 1929 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu kapsamda Dr. Markosa'nın ücreti 520 liradan Haziran 1929 başı itibariyle Mayıs 1930 sonuna kadar 527 liraya yükseltilmiştir³⁵⁶. Mart 1931'de ise ülkede pamukçuluk, bağcılık ve kuru üzümçülüğün geliştirilmesi ve ıslahı için Amerika'dan uzman getirilmesine karar verilmiş ve pamukçuluk mütehassısı için 437 dolar ile tayin ve istihdamı sağlanmıştır³⁵⁷.

Ülkenin 1930-1931 yıllarındaki kredi arayışlarına ilk cevap Sovyet Rusya'dan gelmiştir. Sovyet Rusya ile yapılan kredi ve teknik yardım antlaşması ile 8 milyon altın dolar olan kredi 20 yılda faizsiz bir şekilde ödenecektir. Ruslar bu krediyi dokuma fabrikaları için makine olarak verecekti ve karşılığını da ürün olarak geri alacaklardı. Yapılan antlaşmadan sonra Profesör Orloff'un başkanlığını yaptığı bir Rus uzmanlar grubu kurulmuş ve bu grup pamuklu dokuma fabrikalarının yerlerini belirlemek amacıyla Anadolu'da incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler bir ay kadar sürmüş ve İzmir, Adana, Sarayköy, Mersin, Aydın, Nazilli, Kayseri, Denizli, Burdur, Tarsus ve Konya yörelerini kapsamıştır. Bu bölgelerdeki kömür madenleri, su kaynakları ve pamuklar üzerinde çalışılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Prof. Orloff 'a göre Türkiye'de yetişen pamuk türü her kumaş için uygun değildir. Amerikan tohumundan alınan verim ile yerli tohum oldukça farklıdır. Amerikan tohumu pamuklar 130-140 fidan pamuk verirken yerli pamuklar sadece 8-10 fidan alınabilmektedir. Bu yönde yapılan incelemelerde Adana, Mersin ve Tarsus denemelerinden olumlu sonuçlar alınmış umut vadeden bu gelişme diğer bölgelerde de ıslah çalışması yapılması gerektiğini göstermiştir³⁵⁸.

³⁵⁵ Nadir Yurtoğlu, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 39, S: 68, 2020, s.519,520.

³⁵⁶ BCA, Yer No: 5-49-3, Tarih (09.10.1929).

³⁵⁷ BCA, Yer No: 18-15-19, Tarih (11.03.1931).

³⁵⁸ Sabahattin Özel, agm. s. 245,246.

Prof. Orloff'un ülkeye gelmesi için Hariciye Vekaletinden bir yazı yazılmış Prof. Orloff'un ülkeye gelmek istediği bildirilmiş ve Dahiliye Vekaleti'nden izin alınarak gerekli vize verilmiştir³⁵⁹.

Pamuk hakkında incelemelerde bulunması için zaman zaman bazı isimler yurt dışına gönderilmiştir. Bunlardan biri Mısır'a gidecek olan eski ziraat müsteşarı İhsan Abidin Bey olmuştur. İhsan Abidin Beye 12 Ocak 1933 tarihinde siyasi pasaport verilmesi kararlaştırılmıştır. İnceleme yapmak ve pamuk sahalarını görmek amacıyla yurt dışına giden bir diğer isim de Rusya'ya gidecek olan Nazilli Pamuk İstasyonu Uzmanı Celal Bey'dir. Celal Beye de seyahatini kolaylaştırmak için siyasi pasaport verilmesi 25 Eylül 1935 tarihinde kararlaştırılmıştır³⁶⁰. Pamukçuluğu daha önemli bir şekilde yükseltmek için Rusya'ya gönderilen Celal Bey'e merinos koyunları yetiştirilmesi ve ıslah edilmiş pamuk tohumu üretilmesi için ayrılan paradan verilecek olan masrafın dövizle ödenmesine karar verilmiştir³⁶¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde memleketin ihtiyaç duyduğu bazı araç ve gereçler için yurt dışına müracaat edildiği görülmüştür. Örneğin; dışarıya gönderilecek pamuk ve diğer nebati maddeleri temizlemek için bir makineye ihtiyaç duyulmuş ve Mart 1933'te Mersin'de kullanılmak üzere Paris'teki P. Mallet Fabrikası'ndan sipariş edilen vakum fümigasyon³⁶² makinesi için 175,200 Fransız frangı miktarında döviz verilmesine ve ³⁶³ bu cihazın takas ve kontenjana bakılmaksızın memlekete sokulmasına ayrıca karar verilmiş³⁶⁴ ve fümigatuvara pamuklarını temizleten tüccarlardan balya başına 50 kuruş temizleme ücreti alınması kararlaştırılmıştır³⁶⁵. Yeni kurulacak olan pamuk dokuma sanayi için de bazı aletler alınması kararlaştırılmış ve Amerika'dan getirilmiş pamuk tohumlarının üretiminde kullanılmak üzere ziraat aletlerinin alınmasına Eylül 1933'de karar verilmiştir.

³⁵⁹ BCA, Yer No: 43-18-5, Tarih (04.04.1934).

³⁶⁰ BCA, Yer No: 33-4-15, Tarih (12.01.1933); BCA, Yer No: 58-74-16, Tarih (25.09.1935).

³⁶¹ BCA, Yer No: 57-67-9, Tarih (09.08.1935).

³⁶² Fümigasyon bir tür zararlılardan koruma metodudur. Zararlı olduğu düşünülen haşere ve bakteriler kapalı bir ortamda gaz halinde kimyasal verilerek boğulması işlemidir. <https://iyonilaclama.com/f%C3%BCmigasyon-uygulamalar%C4%B1/fumigasyon-nedir> Erişim Tarihi: 23.02.2022.

³⁶³ BCA, Yer No: 34-18-9, Tarih (21.03.1933).

³⁶⁴ BCA, Yer No: 34-19-8, Tarih (25.03.1933).

³⁶⁵ BCA, Yer No: 42-2-9, Tarih (14.01.1934).

Ayrıca 18 bin lira kadar tutan aletlerin pazarlıkla satın alınması uygun görülmüştür³⁶⁶.

Pamuk yetiştiriciliği için yurt dışından makineler ithal edilmiştir. Bunlardan biri de Nazilli’de kurulan pamuk ıslah istasyonu için pamuk ıslah ve üretme işlerinde kullanılmak üzere Amerika’dan 3700 liraya alınması lüzum görülen bir çırçır tezgâhıdır. Aynı zamanda alınacak makinenin pazarlıkla satın alınmasına ve kontenjan bakmadan memlekete sokulmasına bedelinin de döviz olarak ödenmesine karar verilmiştir³⁶⁷. Ayrıca Nazilli Pamuk Üretme Çiftliği tarafından İngiltere’ye 1935 yılında bir el çırçırı ısmarlanmış ve çırçır için 27,5 İngiliz liralık döviz verilmesine karar verilmiştir³⁶⁸. Yurt dışından alınan makinelerden biri de 1937 yılında köylülere dağıtmak için 50 pamuk mibzer³⁶⁹ ve 150 adet çapa makinesinin Amerika’dan alınmasına karar verilmesidir. Buna göre makinelerin bedeli olan 6445 doların serbest dövizle ödenmesi kararlaştırılmıştır³⁷⁰.

3.4. Atatürk Dönemi Tarım Eğitimi

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ülke kalkınması için önemli bir alan da eğitimidir. Bu sebeple Mustafa Kemal Atatürk eğitim-öğretim meselelerini tartışmak amacıyla Ankara’da Maarif Kongresi’ni toplamıştır. 16 Temmuz 1921 tarihinde toplanmış olan bu kongrenin yanında 1924 Muallimler Birliği Kongresi ve 1925’te İzmir’de Türk eğitim sisteminin millet için ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir³⁷¹. Eğitime verilen bu önem tarım alanında da kendini göstermiş ve bu alanda bir takım çalışmalar yapılmıştır.

1915 yılında Çiftlik Mektebi olarak Osmanlı Devleti’nde kurulmuş olan Kepsut Ziraat Mektebi Yunan işgali sırasında kapatılmış daha sonra cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte tekrar açılmıştır. Türkiye’nin ilk ziraat mektebi olmasıyla bilinen bu mektep, yaklaşık 170 dönümlük bir arazinin üzerine kurulmuştur. Okul,

³⁶⁶ BCA, Yer No: 39-63-13, Tarih (12.09.1933).

³⁶⁷ BCA, Yer No: 42-6-1, Tarih (04.02.1934).

³⁶⁸ BCA, Yer No: 53-24-15, Tarih (07.04.1935).

³⁶⁹ Tarlaya tohum ekmek için kullanılan tarım aracı.

³⁷⁰ BCA Yer No: 71-7-16, Tarih (27.01.1937).

³⁷¹ Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim 11.yy-21.yy, MEB, s.128, Ankara 2019.

civar bölgelerden gelen öğrencilere eğitim vermekle kalmamış, konservecilik ve bilimsel olarak ekme işlemini de öğretmiştir. Ancak masraflarının fazla olması sebebiyle 1927’de bir süreliğine bir yıl sonra da tamamen kapatılmak durumunda kalmıştır³⁷².

1920’de İstanbul-Yeşilköy’de, 1925’de Eskişehir’de, 1929’da Adapazarı’nda ve 1928’de Ankara’da kurulan tohum ıslah ve deneme istasyonlarının temel amacı ziraat eğitiminde bilgi ve beceriyi arttırmak olmuştur.³⁷³

1922 yılında 254 sayılı kanun çıkarılmış ve Halkalı Ziraat Mektebi Alisi’nin ziraat alanında eğitim vermeye devam etmesi ve bunun yanında orta öğretim düzeyinde yeni okulların açılması kararlaştırılmıştır. Bunu takiben iki yıl içinde Bursa, Konya, , Sivas, Adana, Erzurum, Kastamonu Çorum, Ankara, Erzincan, Edirne, Kepsut ve İzmir’de (İzmir Mıntıka Ziraat Mektebi) yeni okullar kurulmuştur. Halkalı Ziraat Mektebi’nde 1923’ten itibaren öğretim süresi üç yıldan dört yıla çıkarılmış ve okuldan mezun olanlar başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine gönderilmişlerdir. Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından Arif Akman’ın aktardığına göre Almanya’ya gönderilen öğrencilerin sayısı 38’dir. Bu öğrencilerden 26’sı daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde görev almışlardır³⁷⁴.

1922’de çıkan kanunla birlikte kurulan okullardan biri de İzmir Ziraat Mektebi’dir. Mektep 1922 yılında Bornova tren istasyonunun karşısındaki 450 dönümlük bir arazi üzerine kurulmuştur. Eğitim süresi 3 yıl olan mektep fenni ve idari olarak bölümlere ayrılmıştır. Okulda Bağcılık, Nebatat, Kimya, Fizik derslerinin de içinde bulunduğu toplam 8 bölüm yer almıştır. İzmir Ziraat Mektebi 1928-1930 yılları arasında bir süre kapalı kalmış 1930-1931 yılları arasında tekrar eğitime başlamıştır. Okul çeşitli eksiklikler nedeniyle yeni bir binaya taşınmış ve eğitime bu binada devam edilmiştir. Okuldan 1933-1938 tarihleri arasında 265 öğrenci mezun olmuştur. Okulda aynı zamanda bölgenin farklı yerlerinden gelen

³⁷² <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/asirlik-ziraat-mektebi-turizme-kazandirilacak-/1005652>, Erişim Tarihi 05.11.2021, <https://gazetemerhaba.com/turkiyenin-ilk-ziraat-mektebinin-kepsutta-oldugunu-biliyor-muydunuz/> Erişim Tarihi, 05.11.2021.

³⁷³ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, “Türkiye’nin Tarım Politikaları (1918-1938)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), s.120, 2021.

³⁷⁴ Alev Gözcü, “Atatürk Dönemi’nde Tarımın Gelişmesinde Alman Etkisi”, *Çağdaş Türk Araştırmaları Dergisi*, 18/36, 2018, s. 114; Arif Akman, Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün Öyküsü, *Gıda Dergisi*, C:15, S: 1, 1990, s. 5.

çiftçilere kurslar ve ürün hastalıkları ve tarımsal zararlara karşı mücadele yöntemleri konusunda bilgiler verilmiştir. Bu okuldan Batı Anadolu'nun 11 vilayetinin ziraat ve fenni işleri yürütüldüğü için okul daha sonraki yıllarda İzmir Bölge Tarım Okulu adını almıştır³⁷⁵.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber tarım eğitimi ile ilgili atılan en önemli adımlardan biri 1924 tarih ve 254 sayılı "Türkiye Dahilinde Açılmış ve Açılacak Mıntika Ziraat Mektepleri'nin Ziraat Bankası Tarafından İdaresine Dair Kanun" dur. Bu kanuna dayanarak 12 merkezde ziraat orta okulu açılmıştır³⁷⁶.

Maarif Vekili Necati Bey'e hitapla yazılan bir yazıda Orta Ziraat Mekteplerinin durumu değerlendirilmiş ve mekteplere kabul olunacak öğrencilerin toprağı bilip sevmesi ve anne babalarına yardım etme düşüncesiyle köylü çocuklar arasından seçilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Süresi 2-3 yıl olan orta ziraat mekteplerinin ilkokul mezunlarını aldığı ve bu da okula alınacak öğrencilerin 12 yaşında bulunması yeterli olduğu için bu tedrisattan yüksek verim beklenemeyeceği belirtilmiştir. İzmir Ziraat Mektebi 300 aday içinden yalnız 30'unu kabul etmiştir. Bunlar köylü çocukların en büyük ve en çok bilgi sahibi olanları arasından seçilmiştir. Bu eğitimi iyi yönde etkilemiştir denilebilir. Yine değerlendirmeye göre mektebin süresi ilkokul mezunu 12-13 yaşındaki çocuklar için bir sene olmalı ve ilk sınıfı hazırlık sayılmalıdır³⁷⁷.

Kurulan okulların verdiği tarımsal eğitimlerin hala Osmanlı'dan kalma eğitim sisteminin etkisinde olması bu okulların devamını sağlayamamıştır. Bu doğrultuda 1927 yılında bir kanun çıkarılmış ve Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'nin de içinde olduğu tüm Orta Ziraat okulları geçici olarak kapatılmıştır³⁷⁸.

³⁷⁵ Müjgan Bahtiyar Karatosun, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Tarımsal Modernleşme: Modern Mimarlık Mirası Olarak İzmir Ziraat Mektebi, Mayıs 2017, s. 28.

³⁷⁶ Sefer Şener, 1923-1963 Dönemi Türkiye'de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 20.

³⁷⁷ Maarif Vekâleti Mecmuası, Orta Ziraat Mektepleri, C: 3, S: 13, 31 Ağustos 1927.

³⁷⁸ Müjgan Bahtiyar Karatosun, agm., s. 27.

Ziraat Öğretiminin Islahı Kanununun 1928’de yürürlüğe girmesiyle beraber tarım öğretimine yeni bir soluk gelmiş ve 1930’da dört bölgede Bursa, İzmir-Bornova ve İstanbul-Halkalı Adana’da ziraat okulu açılmıştır³⁷⁹.

Cumhuriyet Dönemi’nin dördüncü Tarım Bakanı olan Mehmet Sabri Toprak’ın tarımda yenileşme kapsamında Sovyet Rusya’ya yaptığı gezide, alanlarında uzman olan Rus bilim insanları çeşitli araştırmalar yapmak üzere 1925-1928 yılları arasında Türkiye’ye gelmişlerdir. Yapılan gezi sadece Rusya ile sınırlı kalmamış Toprak Almanya’ya da bir gezi yapmış ve bu gezi sonrasında 1927’de bir Alman heyeti Türkiye’ye gelmiştir. Bu heyet Türkiye’deki tarım okullarının gelişmesi için çağdaş bir ziraat yükseköğretim kurumu açılması önerisini içeren bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor sonucunda 1927 yılında, 1109 sayılı “Ziraat ve Baytar Enstitüleri ile Ali Mekteplerin Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Ait Kanun çıkarılarak tarımsal yükseköğretimin temelleri atılmıştır. Yine Almanya’dan 1 Nisan - 30 Eylül 1928 tarihleri arasında ikinci bir heyet gelmiştir³⁸⁰. 11 kişiden oluşan Oldenburg isimdeki heyet Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Heyet yaptığı incelemeler sonucunda bir yükseköğretim kurumunun kurulmasına yönelik rapor hazırlamış ziraat ve bunu takiben aynı yılda Yüksek Ziraat Enstitüsü binasının temelleri atılmıştır. 1930 yılında ise Ankara Etlik’te Yüksek Ziraat mektebi açılmış ve 1933 yılına kadar ziraat eğitim öğretimi bu okulda verilmiştir. Öğrencilerin iyi bir tarım eğitimi alabilmesi için sadece teorik eğitim yeterli görülmemiş ve teorik eğitim yanında pratik eğitim almaları için çiftliklerde bir sene staj yapmaları hakkındaki kanun 8 Haziran 1930 tarihinde Meclis’te görüşülerek kabul edilmiştir. Bu okulda ilk sene Atatürk orman Çiftliği’nde staj yapan öğrenciler yükseköğretim ikinci sınıftan başlamışlardır. Okulun öğrencileri Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün ilk öğrencilerini oluşturmuşlardır. Okulda, 1930-1933 yıllarında Türk öğretim görevlileri yanında dört Alman ve bir Lüksemburglu profesör eğitim vermiştir.³⁸¹ Aynı zamanda Enstitü’nün iç tesisatında

³⁷⁹ Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim, s.182.

³⁸⁰ Umut Aşkın, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü: Tam Bağımsızlık Yolunda Bir Anıt Kurum”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt 17, sayı 231, 2017, s. 100.

³⁸¹ Sevtap Kadioğlu, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9-1-2, , 2007-2008. TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 20, devre 3, 8 Haziran 1930, s. 88.

incelemeler yapmak amacıyla yabancı bir uzman getirilmesine ve kendisine 1500 lira verilmesi kararlaştırılmıştır³⁸².

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açılması için mümkün olduğunca hızlı hareket edilmeye çalışılmıştır. Enstitü için Almanya'dan bir umumi ve zirai kimya bir de hayvanat ve haşerat mütehassısı getirilmesine karar verilmiştir³⁸³. Bu süreçte Almanya'dan 200.000 Liraya kadar takassız ve pazarlıkla ders aletleri ve kitap alınmasına kararlaştırılmış ve tüm laboratuvar ve atölyeler bu aletlerle oluşturulmuştur³⁸⁴. Aynı zamanda okutulacak ders kitapları da Almanya'dan getirilmiştir. Enstitünün yanında Almanların doğrudan tarımsal üretim kısmında da etkileri olmuştur. Yaptıkları yatırımlarla ülkede ön plana çıkmışlardır. Ziraatın yanında makine sanayiinde belirgin bir yer edinmişlerdir. Örneğin tarım alanında pamuk üretimi için önemli bir yer olan Çukurova bölgesinde Alman tarım makine sanayinin yatırımları büyük miktardaydı. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Almanlar Çukurova'daki pamuk üretimi ile de ilgilenmişlerdir. Almanya, Atatürk Dönemi'nin sonlarına doğru Türkiye'nin pamuk üretimini geliştirmek için atacağı her türlü adımda bilimsel ve teknik destek yapmaya hazır olduğunu da belirtmiştir. Özellikle Türk pamuğu Almanya'da en çok aranan pamuklar arasında kendini göstermiştir³⁸⁵.

Ziraat Mektebi'nde öğretim devam ederken enstitünün hazırlıkları tamamlanmış ve Yüksek Ziraat Enstitüsü 30 Ekim 1933 yılında törenle açılmıştır. Friedrich Falke enstitüye rektör olarak görevlendirilmiştir. Falke'ye rektörlüğün yanında Ziraat İktisadiyatı Kürsüsü müderrisliği görevi de verilmiştir³⁸⁶. Beş yıl içinde tamamlanan Enstitü, Ziraat Fakültesi, Tabii İlimler (Doğa Bilimleri), Ziraat Sanatları Fakültesi ve Baytar (Veterinerlik) Fakültesi olmak üzere dört fakülteden oluşmuştur. Daha sonra bu fakültelere yenileri eklenmiş ve 1933-1934 eğitim-öğretim yılında, 22 olan enstitü sayısı, 1943-1944 eğitim-öğretim yılında 34'e ulaşmıştır³⁸⁷. 1 Kasım 1933 tarihli meclis konuşmasında Atatürk, açılmış olan

³⁸² BCA, Yer No: 12-43-16, Tarih (21.06.1930).

³⁸³ BCA, Yer No: 23-68-16, Tarih (04.10.1931).

³⁸⁴ BCA, Yer No:38-57-9, (11.08.1933).

³⁸⁵ Alev Gözcü, agm. s. 116.

³⁸⁶ Sevtap Kadioğlu, agm. s.185,186. BCA, Yer Bilgisi: 33-6-10.

³⁸⁷ Umur Aşkın, agm. s. 105.

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden yetişecek yüksek mühendislerin ileride memlekete faydalı olacağından şüphe duymadığını belirtmiştir³⁸⁸.

Ziraat Enstitüsü ile ilgili hemen hemen her konuda Alman uzmanlara ödenecek ücretler de dahil olmak üzere Ziraat Vekaleti devrede olmuştur. Enstitü'ye Prof. Falke'nin haricinde Almanya'dan 12 profesörün daha gelmesi planlanmıştır. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte enstitü için gelen uzmanların çoğu ülkelere geri dönmüşlerdir. Mülteci olarak tabir edilen dört bilim insanı ise ülkelere dönmeyi tercih etmemişlerdir³⁸⁹.

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulması yükseköğretim tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Aynı tarihlerde İstanbul Darülfünunu kapatılıp yerine İstanbul üniversitesi açılmıştır. Her iki kuruma da yabancı ülkelere özellikle de Almanya'dan bilim insanları getirilmiştir. Ancak geliş amaçları biraz farklıdır. İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilenler genel itibarıyla Almanya'daki Hitler uygulamasına karşı çıkan ve üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılan Yahudilerden oluşurken; Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde gönderilenler ise Almanya tarafından resmi olarak görevlendirilen bilim adamlarıdır. Bunların yanında İstanbul üniversitesinde olduğu gibi mülteci olarak tabir edilen dört bilim insanı da vardır. Bu bilim adamları, kimyacı Otto Gerngross, jeolog Wilhelm Salomon-Calvi, kütüphaneci ve daha sonra da jeoloji profesörü olan Max Pfannenstiel ve botanikçi Hans Bremer'dir³⁹⁰.

1934-1939 yıllarında Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden 241 erkek, 13 kız olmak üzere 254 lisans öğrencisi mezun olmuştur. Doktora yapan öğrenci sayısı ise 19'dur³⁹¹.

³⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 2, 1 Kasım 1933.

³⁸⁹ Alev Gözcü, agm. s. 121-126.

³⁹⁰ Sevtap Kadioğlu, agm. s. 183.

³⁹¹ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, agm. s.122.

SONUÇ

Pamuk, tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren önemini korumuş bir bitkidir. Ancak zamanla Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle pamuğa verilen değer daha da artmış ve tekstil sanayi için en önemli hammadde haline gelmiştir. Bununla bağlantılı olarak bu hammadde, sömürgeci ülkeler arasında bir yarışa dönüşmüş ve başta İngiltere olmak üzere diğer devletler kendilerine pamuk hammaddesini sağlayacak kaynaklar aramaya başlamıştır. Bilindiği üzere verimli topraklara sahip olan ve geçiminin çoğunu tarımdan sağlayan Osmanlı Devleti bahsi geçen ülkelere önemli bir hammadde kaynağı olmuştur. 1861 Amerika İç Savaşı'na kadar ihtiyacı olan pamuğu Amerika'dan temin eden İngiltere savaşın çıkmasıyla birlikte kendine yeni kaynaklar aramaya başlamıştır. İngiltere'nin yönünü çevirdiği ülkelere de Osmanlı Devleti olmuştur. Böylece bölgede araştırmalar yapan İngilizler toprakların verimliliğine daha da yardımcı olacak çalışmalarda bulunmuş, ücretsiz pamuk tohumu dağıtmış ve toprak sahiplerini pamuk üretmeye teşvik etmeye başlamışlardır. Aslında Osmanlı Devleti'nde pamuğun önem kazanması da bu dönemde olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti için temel sorun ülkede hammadde kaynağını işleyecek modern yöntemlerle donatılmış sanayi tesislerine sahip olmamasıdır. Doğal olarak bu durum tekstil sanayiinin gelişmesine engel olmuştur. Ülkenin verimli topraklarından çıkan pamuk hiçbir işlem görmeden ham halde ülke dışına çıkarılıp çeşitli işlemlerden geçtikten sonra yüksek fiyatlarla ülkeye tekrar dönüyordu. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti gelişmiş bir tekstil sanayiinden oldukça uzaktı. Osmanlı'nın son dönemine doğru bu durum fark edilmiş ancak konu hakkında atılan önemli adımlar Cumhuriyet Dönemini bulmuştur.

Pamuk ülke zor şartlar altındayken Milli Mücadele sırasında dahi mecliste görüşülen konular arasında yer almış bu konuda ne gibi bir yol izlenmesi hakkında derin tartışmalara konu olmuştur. Milli Mücadele sonrasında yine pamuk tarımının ülkede gelişmesi için bir takım faaliyetlere girişilmiştir ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte daha somut adımlar atılmıştır. Örneğin cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1924 ve 1925 yıllarında art arda iki pamuk kongresi toplanmış ve pamuk meselesi uzun uzun tartışılmıştır.

Aslında pamuk bitkisinin üzerine bu denli düşülmesinin en önemli sebebi kurulan yeni rejimle birlikte ekonomik kalkınma kapsamında kendi kendine yetebilen bağımsız bir ülke olmak için milli bir ekonomi oluşturma çabasıdır denilebilir. Ekonomi milli bağımsızlık için önde gelen unsurlardan biridir. Kendi kendine yetebilen bir ülke olmak için şart olan bu unsur her alanda üretebilmeyi gerektirir. Bu üretimin sadece bir adımı olan pamuk mevcut tezde ilgili dönemlerle işlenmiş ve yapılan çalışmada açık bir şekilde görülmüştür ki pamuk bitkisi elde edilmek istenen milli ekonomi için önemli bir hammadde kaynağıdır. Eğer üretilen pamuk yeterli tesislerle ülke içinde işlenebilirse ekonomiye katkısı oldukça büyük olacaktır. Nitekim Osmanlı Dönemi'nde başlayıp Cumhuriyet dönemine intikal eden bu gelişmeler meyvesini vermiş ve savaş yıllarından sonra pamuk üretimi bir hayli artmıştır. Fakat sanayileşme istenilen düzeye en azından tezin tarih sınırlaması olan 1938'e kadar gelememiştir. Buna rağmen atılan adımlar azımsanamayacak kadar önemli ve pamuk tarımının gelişmesi için hatırı sayılır niteliktedir.

Mevcut çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ekonomik Kalkınmada pamuğun rolü var mı? Eğer varsa bu rol ne ve bunun için ne gibi faaliyetlerde bulunulmuş? Gibi sorulardan yola çıkılmış, pamuğun ekonomik kalkınmadaki önemi ve yeri vurgulanmak istenmiştir. Sonuç olarak ilgili başlıklar altında anlatıldığı gibi pamuğun hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Cumhuriyet döneminde ekonomik kalkınmadaki rolü incelenmiş ve bu konuda teorik bilgi için ziraat mekteplerinin yanında pratik bilginin de verilmesi amacıyla tecrübe tarlalarının yapıldığı, ülkede yetişecek pamuktan üst düzeyde verim alabilmek için tohum ıslahı hakkında çalışmalar yapıldığı, bir takım fabrika ve şirketler kurulduğu, yabancı şirketlerle temas halinde olup yurt dışından uzmanlar getirilmesi gibi faaliyetlerde de görüldüğü gibi canla başla çalışıldığı ve tekstil sanayiinin gelişimi için pamuğa tutunulduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

A) Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Yer No: 25-74, Tarih: H. 25.03.1267

BOA, Yer No: 262-96, Tarih: H. 29.12. 1309.

BOA, Yer No: 517-37, Tarih: H. 15.06.1312.

BOA, Yer No: 523-51, Tarih: H. 03.11.1314.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer No: 4-51-13, Tarih: 08.03.1922.

BCA, Yer No: 6-46-18, Tarih: 23.01.1923.

BCA, Yer No: 6-35-10, Tarih: 14.01.1924.

BCA, Yer No: 185-277-2, Tarih: 06.08.1924.

BCA, Yer No: 6-38-17, Tarih: 10.11.1924.

BCA, Yer No: 12-64-17, Tarih: 25.12.1924.

BCA, Yer No: 13-28-9, Tarih: 10.05.1925.

BCA, Yer No: 14-32-8, Tarih: 31.05.1925.

BCA, Yer No: 210-431-4, Tarih: 13.08.1925.

BCA, Yer No: 15-54-14, Tarih: 30.08.1925.

BCA, Yer No: 16-68-19, Tarih: 08.11.1925.

BCA, Yer No: 17-83-6, Tarih: 06.01.1926,

BCA, Yer No: 18-15-14, Tarih: 16.02.1926.

BCA, Yer No: 185-277-6, Tarih: 24.06.1926.

BCA, Yer No: 5-49-3, Tarih: 09.10.1929.

BCA, Yer No: 5-49-6, Tarih: 9.10.1929.

BCA, Yer No: 9-17-13, Tarih: 02.04.1930.

BCA, Yer No: 12-43-16, Tarih: 21.06.1930.

BCA, Yer No: 210-432-7, Tarih: 05.10.1930.

BCA, Yer No: 15-73-6, Tarih: 09.11.1930.

BCA, Yer No: 2-9-34, Tarih: 23.11.1930.

BCA, Yer No: 16-83-4, Tarih: 22.12.1930.

BCA, Yer No: 18-15-19, Tarih: 11.03.1931.

BCA, Yer No: 18-19-5, Tarih: 18.03.1931.

BCA, Yer No: 20-39-15, Tarih: 07.06.1931

BCA, Yer No: 23-68-16, Tarih: 04.10.1931.

BCA, Yer No: 29-46-4, Tarih: 09.06.1932.

BCA, Yer No: 31-69-3, Tarih: 03.11.1932.

BCA, Yer No: 33-4-15, Tarih: 12.01.1933.

BCA, Yer No: 33-6-10, Tarih: 22.01.1933.

BCA, Yer No: 34-18-9, Tarih: 21.03.1933.

BCA, Yer No: 34-19-8, Tarih: 25.03.1933.

BCA, Yer No: 38-54-7, Tarih: 29.07.1933.

BCA, Yer No: 38-56-3, Tarih: 07.08.1933.

BCA, Yer No: 38-57-9, Tarih: 11.08.1933.

BCA, Yer No: 39-63-13, Tarih: 12.09.1933.

BCA, Yer No: 41-92-5, Tarih: 30.12.1933.

BCA, Yer No: 42-2-9, Tarih: 14.01.1934.

BCA, Yer No: 42-6-1 Tarih: 04.02.1934

BCA, Yer No: 43-18-5, Tarih: 04.04.1934.

BCA, Yer No: 51-3-16, Tarih: 15.01.1935.

BCA, Yer No: 53-24-15, Tarih: 07.04.1935

BCA, Yer No: 54-34-5, Tarih: 05.05.1935.

BCA, Yer No: 57-67-9, Tarih: 09.08.1935.

BCA, Yer No: 58-74-16, Tarih: 25.09.1935.

BCA, Yer No: 58-80-3, Tarih: 23.10.1935.

BCA, Yer No: 60-91-6, Tarih: 29.11.1935.

BCA, Yer No: 64-39-2, Tarih: 13.05.1936.

BCA, Yer No: 13-76-3, Tarih: 16.10.1936.

BCA, Yer No: 185-276-8, Tarih: 30.11.1936.

BCA Yer No: 71-7-16, Tarih: 27.01.1937.

BCA Yer No: 185-276-9, Tarih: 18.02.1937.

BCA, Yer No: 73-23-10, Tarih: 23.03.1937.

BCA, Yer No: 76-57-14, Tarih: 22.06.1937.

BCA, Yer No: 83-47-8, Tarih: 28.05.1938.

BCA, Yer No: 158-112-1, Tarih: 29.07.1938.

BCA, Yer No: 84-72-18, Tarih: 04.08.1938.

BCA, Yer No: 84-78-2, Tarih: 02.09.1938.

BCA, Yer No: 85-103-17, Tarih: 15.12.1938.

BCA, Yer No: 71-468-3, Tarih: 28.12.1938.

BCA, Yer No: 162-134-1, Tarih: 31.12.1938.

B) Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları

MMZC, Devre 3, C: 1, 16 Şubat 1330 (1914).

MMZC, Devre 3, C:2, 3 Temmuz 1330 (1914).

MMZC, Devre 3, C:2, 1 Temmuz 1330 (1914).

MMZC, Devre 4, C:1, 9 Şubat 1336. (1920).

TBMM Kapalı Oturum (Gizli Celse) Zabıtları, Devre:1, C:2, 16 Ekim 1337 (1921).

TBMM Kapalı Oturum (Gizli Celse) Zabıtları, Devre 1, C:4, 6 Mart 1339 (1923).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C:4, 16 Eylül 1336 (1920).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C:7, 30 Aralık 1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C:7, 1 Ocak 1337 (1921).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C:3, 5 Mart 1337 (1921).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre1, C:14, 31 Ekim 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C: 22, 24 Ağustos 1338 (1922).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C:26, 24 Ocak 1339 (1923).

TBMM Zabıt Ceridesi, C:3, 10 Kasım 1339 (1923).

TBMM Zabıt Ceridesi, C:4, 26 Aralık 1339 (1923).

TBMM Zabıt Ceridesi, C:7, 5 Mart 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, C:20, cilt 20, 8 Haziran 1930.

TBMM Zabıt Ceridesi, C:18, 1 Kasım 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, C:3, 22 Mayıs 1935.

TBMM 1. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi* D.1, C.18, sa.2, 1 Mart 1922.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete

T.C. Resmi Gazete, Pamuk ve Nebati Yağlar Sanayi Türk Anonim Şirketi Hakkında Kararname, karar no 8012, 15.07.1929.

T.C. Resmi Gazete, İstanbul İdrofil Pamuk Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Teşkilî Hakkında Kararname, karar no 9063, 28.04.1930.

T.C. Resmi Gazete, Bulgaristan'daki Pamuk Hastalığı Hakkında Tamim, 26.08.1931.

T.C. Resmi Gazete, Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun, Kanun no 2582, 15.07.1934.

T.C. Resmi Gazete, Pamuk Islahı Kanunu, Kanun No 2903, 1 Şubat 1936

C) Süreli Yayınlar

Süreli Yayın Makaleleri

“Halkalı Ziraat Mektebi Alisine Mülhak Çiftlik Makinisti Mektebi” *Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Mecmuası*, C:1 S:2, Temmuz 1333(1917).

Tekin Alp, “Milli İktisat”, *İslam Mecmuası*, 25 Şubat 1915.

Ahmet Muhittin Efendi, “Milli İktisat Bu En Mübrem ve En Acil Vazifemizdir”, *İslam Mecmuası*, 7 Ekim 1915.

“Adana ve Havalisi Hakkında İktisadi Tetkikat”, *Ayın Tarihi Dergisi*, C:10 S: 29, 31 Temmuz 1926.

“Orta Ziraat Mektepleri”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, , C:3 S: 13, 31 Ağustos 1927.

D) Tetkik Eserler

AKMAN Arif, “Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün Öyküsü”, *Gıda Dergisi*, C: 15, S: 1, 1990.

AKYÜZ Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi MÖ.1000-MS.2008*, Pegem Akademi, 2008.

ARIKOĞLU Damar, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961.

AŞÇI Emine, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Bakış”, *TUHED*, C:9 S:2, 2020, s.492-509.

AŞKIN Umur, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü: Tam Bağımsızlık Yolunda Bir Anıt Kurum”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C:117 S: 231, 2017, 85-114.

AYDIN Hasan, “Avrupalıların Karanlık Yüzü: Sömürgecilik”, *Afrika Araştırma Derneği*, Ekim 2017.

BALLI Ergün, “İttihat ve Terakki’nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği”, *Uluslararası İttihatçılık Sempozyumu*, 25 Kasım 2014 Ankara.

BARUT Ayhan, “Pamuğun Tarihçesi ve Çöküşü”, *Cine Tarım Dergisi*, S: 46.

BASKICI Murat, “Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914”, *Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C:58 S:1, 2003, s. 29-53.

BAŞKAYA Muzaffer, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Iğdır’da Pamuk Ziraati ve Serdarabat Barajı Meselesi”, *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu*, Iğdır Nisan 2013.

BECKERT Sven, *Pamuk İmparatorluğu*, çev: Ali Nalbant, Say Yayınları, İstanbul 2018.

BİBER Anıl Emre, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğin Evrimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C:6 S: 1, 2009. s.27-44.

BİLGENOĞLU Ali, “Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı’nın Sürece Olan Katkısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 3 S: 11, 2010, s.147-161.

BUDAK Mustafa, “Mütareke Dönemi’nde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”, *İlmi Araştırmalar*, C:5, 1997, 81-105.

BULUŞ Abdülkadir, KABAKLARLI Esra, “1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C:10 S: 19, 2010, 1-22.

BULUT Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, *Bilig Dergisi*, S:26, 2003, 33-82

BOZKURT Celil, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Bir Propaganda ve Tanıtım Hamlesi: 1926 Seyyar Sergi ve Avrupa Seyahati”, *BELLETEN*, C:83, S:298, 1097-1130.

BOZKURT Nebi, “Pamuk”, *TDVİA*, C:34, s. 154-156.

ÇAĞLAYAN Tayfun, *Osmanlı’dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Mayıs 2004.

ÇEŞME Volkan, “Osmanlı’da Ziraati Modernleşme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C:15 S: 2, 2014, s. 39-80.

ÇETİN Türkan, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C:1 S:3, 1993.

ÇETİN Türkan, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 2 S: 6-7, 1996.

ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı’da Tarımsal Eğitim Çabaları ve Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi”, (Ed: Ümit Ekin), *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan Kitabı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, (167-189).

COŞKUN Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S: 4, 2003, 72-77.

COŞKUN Yener, “1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar”, *Sosyal Bilimler Araştırma Ağı*, 2015, 127-139

DAĞISTAN, Adil, “Milli Mücadelede Türk Fransız İlişkileri (1918-1921)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, s. 513-523.

DAMLIBAĞ Fatih, “Batı Anadolu’da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S: 60, 2012, 433-471.

DAMLIBAĞ Fatih, “Manchester Pamuk Tedarik Birliği ve Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri (1857-1871)”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, 12-13 Aralık 2013, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, 86-98.

DEMİREL Muammer, DOĞANAY Fatma Kaya, “Osmanlı’da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:12 S: 21, 2011, s.183-199.

DERNEK Zeynep, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C:1, S: 1, 2006, s.1-12.

DOĞRU Cem, “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekaletinin Kurulması (1920-1922)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 9 S:3, 2007.

DUMAN Doğan, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:1 S:2, 1992, 127-141.

DURMUŞ Savaş, AYDEMİR N. Kemal, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, C: 7 S:12, 2016, 155-167.

ERDOĞAN Mertcan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk İktisat Düşüncesinde Tarım ve Kalkınma”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*, 12-14 Nisan 2018, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Şanlıurfa 2019, 53-77.

FİKRİ Vahid, *Nazari ve Ameli Pamukçuluk Mısır’da Pamuk Ziraatı*, İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul 1341.

GÜNAY Nejla, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenlerin Tarım Sektörüne Kazandırılması İçin Yaptığı Çalışmalar”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*, 12-14 Nisan 2018, Ankara 2018, 393-408.

GÖZCÜ Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:16 S:31, 2016, s.133-169.

GÖZCÜ Alev, “Atatürk Dönemi’nde Tarımın Gelişmesinde Alman Etkisi”, *Çağdaş Türk Araştırmaları Dergisi*, C:18 S:36, 2018, s.107-137.

GÜHER Ebru, “Adana’nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu Türk Basınına Yansımaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 6, S:35, 2019, 451-465.

GÜREL Aynur vd. “Türkiye Lif Bitkileri Pamuk Tarımı Teknolojisine Genel Bakış ve Diğer Lif Bitkileri”.

IŞIK Nihat, DUMAN Ekrem, “1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:2, S:1, 2012, 73-101.

İNALCIK Halil, “Osmanlı Pamuklu Pazarı Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 1-66.

İNALCIK Halil, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

İSLAM İbrahim, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova: Sosyoekonomik Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 20 S: 58, 2004, 47-64.

KADIOĞLU Sevtap, “Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve ‘Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesi’”, *Kutadgubilig*, S: 8, 2005, s. 239-257.

KADIOĞLU Sevtap, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C:9 S: 1-2, 2007-2008.

KALLEK Cengiz, “Batman”, *TDVİA*, C:5, s.199-200.

KALLEK Cengiz, “Çeki”, *TDVİA*, C:8, s.251.

KANDEMİR Ersin, “Türk Pamuk Sanayi ve İhracat Olanakları”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S: 3, 1978 Erzurum. s. 105-118.

KARATOSUN Müjgan Bahtiyar, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Tarımsal Modernleşme: Modern Mimarlık Mirası Olarak İzmir Ziraat Mektebi”, *Ege Mimarlık*, Mayıs 2017.

KASALAK Kadir, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı-ABD İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C:14 S:15, 2018, s. 108-124.

KANBİR Özgür, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Tarım Sektörü*, 2017.

KAŞTAN Yüksel, “Atatürk Dönemi’nde Tarım Alanında Yapılan Yenileşme Hareketleri, *ICANAS*, C:38, 2007.

KAYIRAN Mehmet, METİNTAŞ Mustafa Yahya, “Türkiye’nin Tarım Politikaları (1918-1938)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:12 S:1, 2021, s.115-131.

KAYIRAN Mehmet, SAYGIN Selami, “İzmir İktisat Kongresi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C:3 S:5, 2019, s. 27-70.

KILIÇ Mehmet, “Milli Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açidan Değerlendirilmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 3 S: 1, 2019, 47-69.

KOÇ, Sema Yılmaz Genç, Kerem Çolak), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, s.242-268.

KONSTANTANİDİ Teodor, *Bursa Ziraat Mektebi’nin 1326-1327 Senesi Tecrübe Tarlalarının Netayicini Mübeyyin Rapordur*, Agop Matosyan Matbaası, İstanbul.1327.

KURT Mustafa, ÇAKIR Baki, DEMİR Kemal, “Türkiye’de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Dönemi’nde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C:45 Özel Sayı, 2016, s. 154-165.

MEB, *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim 11.yy-21.yy*, Ankara 2019.

METİNTAŞ Mustafa Yahya, KAYIRAN Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:23, 2016, 33-82.

MÜDERRİSOĞLU Alptekin, “Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C:4 S:13, 1974, 27-53.

ÖZCANLI, Necmi, *Adana Sanayi Tarihi*, Yeniden Grup Matbaacılık, Adana 2008.

ÖZÇELİK Özer, TUNCER Güner, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9 S:1, 2007, 253-266.

ÖZEL Sabahattin, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S:2, 2001. 235-248.

ÖZENSOY Ahmet Utku, “15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C:5 S: 3, Aralık 2019, s. 819-834.

ÖZGÜN Cihan, “Batı Anadolu’da Tarımsal İş Gücü ve Ücretler (1844-1914)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 5 S:22, Yaz 2012İ s. 319-331.

ÖZTAŞ Sezai, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Hükümet Kurulana Kadar İlk Çalışmaları”, *International Journal Of Eurasian Education And Culture*, S:1, 2016, 23-32.

PAMUK Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Eylül 2017.

PINAR Mehmet, “Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 8 S: 41, 2015, 537-552.

SANSAR M. Fatih, KARATAŞ Ahmet, *Cumhuriyet’in İlk Uluslararası Fuarı 1924 Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi*, Ekrem Matbaası, Adana 2015.

SARIÇELİK Kerim, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teke Sancağında Tarımsal Üretimi Artırma Çabaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 42, 2017, s.149-168.

SARIKAYA Makbule, “Ziraat Mektepleri”, *Kafdağı*, C:2 S:1, 2017, s.24-37.

SELVİ Haluk, CIRİK Bülent, *Milli Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Basımevi, Ankara Mayıs 2020.

SEMİZ Yaşar, KUŞ Recai, “Osmanlı’da Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi(1869-1930)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 15, 2004, s.275-295.

SEMİZ Yaşar, TOPLU Güngör, “Cumhuriyet Dönemi’nde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, *SUTAD*, S: 45, Nisan 2019, s.29-59.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 28 S: 46, 2009, s.53-69.

ŞAHİN Muhammed, TOKDEMİR M. Ahmet, “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:9 S:4, 2011, 851-876.

ŞENALP Cemil, *Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2006.

TAŞ Kenan Ziya, “18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C:9 S: 9, 1998, 367-387.

TAŞKIN Ünal, “1002 Numaralı Tahrir Defterine Göre Şehrizol”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 24, S: 1, 2014, 297-310.

TOKGÖZ Erdinç, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:7 S: 13, 2018, s.7-28.

TOPRAK Zafer, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik (1914-1918)*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2003.

TOPRAK, Zafer, “20. Yy’ın İlk Çeyreğinde Çukurova’da Emek ve Sermaye”, *Toplumsal Tarih*, S: 191, 2009, s. 70-76.

UĞUZ Sacit, “Osmanlıdan Cumhuriyete Mersin Limanında Pamuk Ticareti”, *VIII. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu*, 27-28 Mayıs 2016, İstanbul Yayınları, İstanbul 2016, 257-272.

UYGUR Erdoğan, UYGUR Fatma, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 173 S:173, Mart 2014. s. 273-286.

YAKTI Özlem, “Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana’nın Modernleşme Sürecine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 54, 2013, 273-296.

YARDIMCI Mehmet Emin, İNCE Muhammet Rıdvan ve EKİZ Ramazan, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, (Ed: Selçuk KOÇ, Sema Yılmaz Genç, Kerem Çolak), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, s.242-268.

YAŞAR Okan, “1909,1913 ve 1914 Tarım Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti Son Döneminde ve Kala-i Sultaniye Sancağında Tarımın Değerlendirilmesi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (95. Yıl Özel Sayısı)*, 2010, s. 195-232.

YILDIRIM Mehmet Ali, “Osmanlı’da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Tarihi Dergisi*, S: 24, 2010, s.223-238.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:13 S: 4, 2014, s. 1017-1042.

YILDIRIM Seyfi, “Atatürk Dönemi’nde Sovyet Tarımını İnceleme: Resmi Geziler ve Bilimsel İşbirliği (1925-1932)”, *Bilig Dergisi*, S: 57, 2011, s.227-246.

YILDIZ Özgür, “II. Abdülhamit Döneminde Zirai Eğitime Bir Bakış”, *Electronic Turkish Studies*, C:7 S: 4, 2012, s. 3273-3289.

YILDIZ Özgür, “Halkalı Ziraat Mektebi’nin Tarihçesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C:5 S:4, 2012, 293-306.

YILDIZ Muharrem, “İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme”, *Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C: 4 S: 13, 2012, 36-54.

YILMAZ Yiğit, “Osmanlı Devleti’nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi”, *Vergi Raporu Dergisi*, S:232, 2019, s. 11-22.

YURTOĞLU Nadir, “İnönü Döneminde Türkiye’de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)”, *Belge Dergisi*, C: 2 S: 19, 2019, 1830-1858.

YURTOĞLU Nadir, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:39 S:68, 2020, 504-543.

YURTSEVER Cezmi, Çukurova’da Tarımın Tarihi, Favori Basım, Adana Mayıs 2013.

ZİSCHKA Antoine, *Gizli Pamuk Harbi*, çev: Hamdi Varoğlu, Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı, İstanbul 1938.

İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, İstanbul Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.

E) Tezler

AKGÜL Başak, *İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Köycü Söylem*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

BALLI Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2015.

BARMAN Mehmet, *66E Numaralı Konya Şer’iyye Siciline Göre 1792-95 Yılları Arasında Konya’da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

BİGAT Büşra, *Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2017.

ÇEŞME Volkan, *Halkalı Ziraat Mektebi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

DUMAN Erhan, *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2011.

EVİN Bayram, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova'da Pamuk Üretimi (1850-1900)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Ocak 2016.

GÖKTAŞ Özlem, *Türk-Tekstil Hazır Giyim Sektörü Üretim ve İhracatına Ekonometrik Bir Yaklaşım*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

KOÇ Ercan, *19.yy'da Osmanlı Devleti'nde Tarım*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Temmuz 2005.

KÖSE Öznur, *Pamuk Yağı-Metanol Enzimatik Transesterifikasyon Reaksiyonunun İncelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Haziran 1999.

KURT İsmail, *İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

NARİN Salih, *İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012.

ÖZTAŞKIN Özlem Bektaş, *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2008.

ÖZÜDOĞRU Ayça Aslıhan, *Adana'da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2010.

ŞAVLI Rahmi, *1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

ŞENER Sefer, *1923-1963 Dönemi Türkiye'de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2003.

UZ OKUR Cansu, *Tanzimat Dönemi Reformlarında İngiliz Etkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

YAVUZ Birsen, *Türkiye Tarımında Pamuğun Yeri ve Önemi (1923-1950)*, İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

F) İnternet Kaynakları

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/asirlik-ziraat-mektebi-turizme-kazandırılacak/1005652>, Erişim Tarihi 05.11.2021.

<https://gazetemerhaba.com/turkiyenin-ilk-ziraat-mektebinin-kepsutta-oldugunu-biliyor-muydunuz/> Erişim Tarihi, 05.11.2021.

<https://www.nedirnedemek.com/%C5%9Fifleme-ne-demek>, Erişim Tarihi 23.02.2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Laissez_faire, Erişim Tarihi 23.02.2022.

<https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> Erişim Tarihi 23.02.2022

<https://iyonilaclama.com/f%C3%BCmigasyon-uygulamalar%C4%B1/fumigasyon-nedir> Erişim Tarihi 23.02.2022.

Kadir Bölükbaşı, Pamuk Terimleri, <https://kadirbolukbasi.wordpress.com/2008/09/09/pamuk-terimleri/#:~:text=Nep%3A%20Pamukta%20toplu%20i%C4%9Fne%20ba%C5%9F%C4%1,da%20kuvvetli%20%C4%B1%C5%9F%C4%B1k%20ile%20g%C3%B6r%C3%B6lebilir.> Erişim Tarihi 23.02.2022.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Merve Nil CANKURTARAN
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2018

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS (...)	ÜDS (...)	TOEFL (...)	EILTS (...)
-------------------	------------	-----------	-------------	-------------